

नमस्त्येवमंत्रेण होमस्त्ये ॥ मदनपारिजाते परिशिष्टे ॥ शाकं वायदिवापत्रं मूलं वायदिवाफलं ॥ संकल्पयेद्य
 दासुरे ते नागौ मुहुर्यादपि ॥ व्यासः ॥ जुह्यात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारविवर्जितं ॥ दध्यक्तं पयसाभ्यक्तं ॥ तदना
 वंभसापिवा ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ अर्घ्यं भोगेन केनापि फलशार्कैरुकादिभिः ॥ पयोदधिघृतैः कुर्याद्वैश्वदे
 वं स्तुवेणतु ॥ हस्तेनाभ्याभिः कुर्याद्विंशतिना जले ॥ इति देवयज्ञः ॥ अथ भूतयज्ञः ॥ मध्ये पर्जन्या
 य ॥ अद्भ्यः ॥ पृथिव्यै ॥ द्वा रशाखयोः ॥ धात्रे नमस्तु द्धात्रे ॥ एवमग्रेऽपि विधात्रे ॥ प्रतिदिशं वायवे ॥ प्रति
 दिशं दिग्भ्यः ॥ इन्द्राय ॥ धर्मराजाय नमः ॥ वरुणाय ॥ इन्द्रवे ॥ इशायां ॥ धन्वंतरये नमः ॥ वायव्या वायवे ॥ ब्रह्मणे
 अंतरिक्षाय ॥ सूर्याय ॥ उत्तरे ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ॥ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो ॥ भूतानां पतये ॥ ततो दक्षिणे
 प्राचीनावीर्तिपितृभ्यः स्वधानमः ॥ इदं पितृभ्यः ॥ जलस्पर्शः ॥ अयं कातीयः पक्षः ॥ पौराणश्च ॥ स्व
 धाशब्देनेत्येके ॥ पात्रं प्रक्षाल्य वायव्ये यक्ष्मेतत्तद्वति निनयेत् ॥ इदं यक्ष्मणे ॥ अथ वा देवताभ्यः पितृभ्यः
 श्वेत्यनेनैव ब्रह्मो सकृदुत्वातेनैव भूमौ बलिः ॥ तेनैव पितृयज्ञ इत्येके ॥ आचार्यचूडामणौ तु ॥ ओं भू

१५० क० स्वाहेति ब्राह्मणेनोक्तेन मोनमदिति स्वयं जुह्यात् ॥ एवं व्यस्ताः समस्ताश्च ॥ ततो देवकृतम्येन सो वय
 जनमसि स्वाहेति विप्रेणोक्तेन मोनमदिति ॥ स्वयं जुह्यात् ॥ नमस्कारेण वेदिकवाधात् ॥ अग्नयद्वं
 ६० एवं षट् ॥ ततो यमाय ० स्विष्टकृते च ॥ भूमौ विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः पितृभ्यो नमः इति द
 क्षिणे ॥ ऐशान्यां यश्मेतत्ते ॥ पौराणे रेकः ॥ चंडालादिभ्यो वायसेभ्यः श्वदक्षिणे ॥ धर्मराजचित्रगुप्ताभ्यां
 अदद्यादित्युक्तं ॥ ततः शेषमादाय गृहं गणे प्रोक्ष्य ॥ द्वौ श्वानौ श्यामश्वौ वैवस्वतकुलोद्भवौ ॥ ता
 भ्यां पिंडं प्रदास्यामि स्यातां मे तावहिं सकौ ॥ श्वभ्यां नमः इति दत्त्वा पुनरादाय ॥ ऐं इवारुणवायव्या
 सोम्या वै नैर्ऋतास्तथा ॥ वाससा प्रतिगृहं तु भूमौ पिंडं मयार्पितं इति ॥ काकबलिंदत्त्वा द्वादं वायसेभ्य इत्युक्ता
 मंत्रे पुनरादाय विष्णुपुराणोक्ते बलिं निदद्यात् ॥ यथा ॥ देवामनुष्याः पशवो वयं सिरिधासयश्चो रगदेत्य
 संघाः ॥ प्रेताः पिशाचा स्तरवः समस्ता ये चाभिमिच्छन्ति मया प्रदत्तं ॥ इदं देवादिभ्यः ॥ पिपीलिकाः
 कीटपतंगकाद्या बुभुक्षिताः कर्मनिबद्धबद्धाः ॥ प्रयांतु ते तृप्तिमिदं मया नंतं तेभ्यो विसृष्टं सुखि

X भूतेभ्यः॥ चतुर्दशो भूतगणोपपन्नवस्ति तायेखित भूतसंघाः॥ तस्थमन्नं हि मया बिसृष्टं तेषामुदेते मुदिता भवंतु X ३

नो भवंतु॥ इति पिपीलिकादिभ्यः॥ येषां न माता न पिता न बंधुर्नैवा न सिद्धिर्न तथा न मस्ति॥ तत्तत्तये न
ना भुवि दत्तं मेतत्तु तेषां तु तस्मिं मुदिता भवंतु॥ इदमर्थं त्वं धुभ्यः॥ भूतानि सर्वाणि तथान्न मेतदेहं च विष्णुर्नयतो
न्यदस्ति॥ तस्मादेहं भूतनिकाय भूतमन्नं प्रयच्छामि भवाभितेषां॥ इदं मे मुदिता भवंतु॥ इदं भूतगणाधिभ्यः
इत्थं चार्थं नरोदद्यादन्नं श्रद्धा समन्वितः॥ भुवि भूतोपकाराय गृहीतव्यं श्रयो यतः॥ श्वचां गोलु विहंगाणां
भुवि दद्यान्न तो नरः॥ ये चाप्ये पतिताः केचिदपुत्रा भुवि मानवाः॥ ततो गोदोहमात्रं वै कांतिं तिष्ठेद्गृहां गणेदति॥
ततः कृम्यादिपतितपापरो गिश्वपचादिभ्यो दद्यादिति नागदेवा हि केह विहरभाष्ये च॥ तदेतदेव श्वदेवं हि
जानां सायं प्रातरुक्तं॥ तथापि शूद्राणां दिवै व न तु सायं॥ पंचयज्ञमात्रोक्तेः॥ वैश्वदेवविध्यभावात्॥ तदा
ह मदनपा रिजाते जमदग्निः॥ वैश्वदेवं तथारात्रौ कुर्याद्विलिहतिं तथा॥ महतः पंचयज्ञास्तु दिवैवेत्याह ध
र्मवित्॥ ते नरात्रौ वैश्वदेवः पंचयज्ञसिद्धत्वा न्न शूद्रस्येति संक्षेपः॥ अथ नित्यं श्राद्धं॥ तत्पृथक् कार्यं न वा॥
श्राद्धं वापि तृयज्ञः स्यात्पि यो बलि रथापिवेत्ति॥ इति चंदोगपरिशिष्टात्॥ मनुः॥ एक मप्याशये द्विप्रंषणा

६ मातामहाश्च इदं वः पाद्यमिति पाद्यं दत्वा च म्योदङ्मुखं कुशासने उपविश्य पितरो + ६

१५० क०

६९ क०

व

स्वरूपे

मध्यन्वहं गृही ॥ प्रचेताः ॥ नामं वृणो न हो मश्च नावाह न विसर्जने ॥ न पिंडदानं न सुरानित्ये कुर्याद्विजो नमः ॥
व्यासः ॥ नावाहनं स्वधाकारः पिंडाग्नौ करणादिकं ॥ ब्रह्म चर्यादि नियमौ वैश्वेदेवास्तथैव च ॥ तत्तुषट्पुरु
षं ज्ञेयं दक्षिणापिंडवर्जितं ॥ दक्षिणायां विर्त्तमः ॥ किंचिद्दत्त्वा विसर्जयेदिति प्रचेतसोक्तेः ॥ अथ प्रयोगः ॥ १५
आचम्य देशकालोत्पत्त्या नित्यश्राद्धं करिष्ये ॥ इत्युक्त्वा स्मरित्वा पितृमहप्रपितामहानां काश्यपगो
त्राणाममुकदासां नानां एवमातामहप्रमातामहवज्रप्रमातामहानां सप्तलीकानां स्थानेक्षणः क्रियतां इति
क्षणं दत्वा पित्रादयो मातामहाश्च एष वो गंधः इमानि पुष्पाणि धूपो दीपः आञ्जलिनं चैति दत्वा पूर्णतोंवा
चयित्वा द्विगुणमामान्त्रमुपकल्प्य प्रोक्ष्य पात्रं ध्यात्वा मातुभ्य तिलां च कीर्यान्नें गुष्ठं दत्वा पितृते माताम
हाश्च देवता इदं आमाभं त्रिगुणं द्विगुणं वा सोपस्क रंगयेयं भूः गदाधरो विप्रः ब्रह्मरूपमिदं पितृभ्यः का
श्यपगोत्रेभ्योऽमुकदासेभ्यो वसुरुद्रादित्येभ्यस्तथा मातामहादिभ्यश्चेदमामं स्वधासंपद्यतां नमः ॥ द
त्तमक्षय्यमस्तु ॥ ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ मधुहृत्युक्त्वा सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः संतु ॥ सोम नस्यमस्तु ॥ अ

नित्य

क्षतं दीर्घमायुः पितरः स्वस्तीति ब्रूत पितृणां यदुत्तं तदक्षय्यमस्तु ॥ दक्षिणां दद्यान्नवा ॥ हतावत्यशक्नोपि
तबलिर्नैव श्राद्धसिद्धिः ॥ इति नित्यश्राद्धं ॥ म+ अथ मनुष्ययज्ञः ॥ ॥ हारीतः ॥ सर्वा अस्य देवता गृहा
नागछंति यस्यैव ब्राह्मणो विद्वानृह मध्येति तं मुनिष्ठतः प्राणदेवता अपक्रामति ॥ बृहस्पतिः ॥ प्रीयते
स्वागतेनाग्निरासनेन शतक्रतुः ॥ पितरः पादशी चेन्न भोजनेन प्रजापतिः ॥ मातृवत्क्षयः ॥ अध्वनी नोतिथि
र्लेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ॥ मान्यावेतो गृहस्थः स्य ब्रह्मलोकमभीषतः ॥ अतिथिं श्रोत्रियं तस्मासीमांत
मनुब्रजेत् ॥ यमः ॥ नष्टे द्रोत्राचरणं देशेनामकुलं श्रुतं ॥ अध्वनोभ्यागतं विप्रं भोजनार्थमुपस्थितं ॥ विष्णु
पुराणे ॥ दिनातिथौ तु विमुखि गते यस्यातकं नृणां ॥ तदेवाष्टगुणं पुंसां सूर्यो देविमुखि गते ॥ सूर्यो देविमुखि गते
इत्यर्थः ॥ ततोतिथिं प्रतीक्ष्य पादो मक्षात्प्रसृज्यान्नं निवेद्य कस्मैचिद्दिप्रायवासनकादिभ्यो मनुष्येभ्यो हंत
नाममेत्यक्कादद्यात् ॥ इदं नित्यश्राद्धात्प्रागिति हरिहरः ॥ विष्णुपुराणे ॥ इक्ष्वाक्यदिवा देव्यो मूर्खः पंडि
तएव वा ॥ संप्राप्नो वैश्वदेवांते सोतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ततो गो ग्रासः ॥ मदनपारिजाते कृष्यश्रंगः ॥ ग

श्लोक

६२

न
म

हेम

वांग्रासंचकुर्वीति नित्यमेव समाहिताः ॥ गवांकंडयनं स्पर्शग्रासमाहिकमेव च ॥ मंत्रस्तु ॥ सौरभेयाः स
वेहिताः पवित्राः पापनाशनाः ॥ प्रतिगृहं त्विमं ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः ॥ सुरभिस्त्वजगन्माता देवि वि
ष्णुपदे स्थिता ॥ ग्रासं गृहाण मद्दत्तं गोमातरा त्वं महसि ॥ श्रीवृत्तीये भविष्ये ॥ तृणोदकेन संयुक्तं प्रदद्या
च्च गवात्रिकं ॥ कपिलाशतदाहस्यफलं विद्या न संशयः ॥ गवाह्निकमहोरात्रपर्याप्तं गोभक्ष्यं ॥ मंत्रस्तु ॥
पंचभूतेशिवे पुण्ये पवित्रे सूर्यसंभवे ॥ प्रतीतेर्मया दत्तं सौरभेयी नमोस्तुते ॥ ॥ अथ भोजनं ॥
बालवदुगर्भिण्यातुरसखि बांधवादीन् संभोज्य पाणिपादं प्रक्षाल्य ॥ हिराचम्य शुचौ देशे रहति चतुरस्रं
त्रिकोणं च वर्तुलं वा इदं चंद्रकं ॥ कर्तव्यं मानुष्येण ज्ञात्वा दिषु मंडलं मितिव्याप्तं कर्तुं चंद्रं च ॥ इत्यु
भ्युक्षणं मतमिति संस्मृतं कंसादि वा कृत्वा ॥ पंचोशं स्पृष्ट्वा कंसां संधुः ॥ इत्यधिकं भोजनाय वै ॥ गृहस्थे
स्तु सदा कार्यं समावेष्टुं हेममयै रिति हेमाद्रावत्रिप्रोक्तं कांस्यादिपात्रे परिविष्टमन्नं प्राप्नुय्वो पवित्रं
मोनीरताक्तं प्रोक्ष्य धर्मराजाय नमः चित्राय नमः चित्रगुप्ताय नमः प्रेतेभ्यो नम इति बलिंदक्षिणतो

६२

दत्वा जलं दत्वा जलं प्राश्य देवतीर्थेन सांगुष्ठेन तूष्णीं न मद्रूपेव वा पंचग्रासान् प्राश्य यथासुखं भुंजीयात्
 आदित्यपुराणे ॥ नोच्छिष्टो ग्राहयेद्वा जंजग्धशिष्टं न सैत्यजेत् ॥ पुत्रस्त्यः ॥ भोजनं न तु निःशेषं कुर्यात्प्रा-
 णैः कथंचन ॥ अन्यत्र दध्मः क्षीराज्यक्षौद्रसक्तुभ्य एव च ॥ वृद्धमनुः ॥ नैकहस्तेन च जलं शूद्रेणावर्जितं वि-
 पेदित्यादि हि जादौ स्तेयं ॥ देवलः ॥ भुक्तोच्छिष्टं समादाय सर्वस्मात्किंचिदा चमनं ॥ उच्छिष्टभागधेयेभ्यः सो-
 दकं निर्वपेदुवि ॥ भोजनांते पुनर्जलं प्राश्य शेषं सिंचेत् ॥ मंत्रस्तु ॥ रो रवे पू य नितु ये प म्ना र्बु र्दे न वे सि नो ॥ अर्थि-
 नामुदकं ॥ नित्यमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ततो मुखपाणिपादं प्रक्षाल्य अद्विरा चम्य जानुनी स्पृष्ट्वा पुनराचम्य
 अगस्तिरग्निर्वडवानकं श्वभुक्तं मयान्नं जरयत्वशेषं ॥ सुरवं ममेतत्परिणामसंभवं यच्छत्वरो गोममचास्तु दे-
 हः ॥ अगस्त्यं कुंभकर्णं च शानिंच वडवानकं ॥ आहारपरिणामार्थं स्मरामि च वृकोदरमिदं दूरं संस्पृश्य तां बलं ति
 प्राश्य पुराणश्रवणादिनाहः शेषं नयेत् ॥ ततो रात्रौ रपि संक्रमयती पातवेधति श्राद्धतत्पूनीदिनभिन्नरा-
 त्री द्वितीयवारं भुक्त्वा यामोत्तरं अगस्तये नमः माधवाय नमः मुचुकुंदाय नमः कपिलाय नमः आस्तिका

कृता

शुक्र

६३

यनमदतिनत्वा प्राच्यां दक्षिणतो वा शिरः कृत्वा स्वपेत् ॥ तत्र स्त्रियां वाद्युदिनचतुर्थे कादशत्रयोदशवर्जघोड
शदिनमध्ये चतुर्थे षष्ठ्यष्टमी चतुर्दशी पर्वद्वये श्राद्धे तत्पूर्वदिनभिर्भोग्यो रात्रौ शनिरभिभोमवर्जभरणी क
निकाद्रामघापूर्वविशाखाज्येष्ठामृतपूर्वाषाढापूर्वाभाद्रपदा त्रिजन्मसंकमपातवेधतिवर्जसमरात्रौ स्त्रीसं
गं कृत्वा मृत्रात्रिगुणं शौचं स्नानं च कुर्यात् ॥ एतच्च प्रागुक्तं ॥ अनृतोऽस्मानवर्जशौचं कृत्वा स्वपेत् ॥ इदमाह्निकं
प्रत्यहं कुर्यात् ॥ ॥ इति श्रद्धाह्निकं ॥ ॥ ॥ अथ श्रद्धापूर्वणश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥ ॥
सचोपदेशे पुत्राक्षयवशादनियतशाखाकार्यद्वितीमदनपालः ॥ तेन ॥ अनियतस्य धर्मत्वा योगात् ॥
तेन श्रद्धावाजे सनेयिन इति गोडग्रंथे दक्षोक्ते हरिहरभाष्यादिसंवादादिष्टाचाराचमाध्यंदिनशाखयो
व्यते ॥ कर्ता पूर्वद्युर्निरामिषं सकृदुक्तो प्रदोषे परोद्युः प्रातर्वाह्निजगृहंगत्वा मंडले तमुपवेश्य सव्ये न जान्वा दक्षिणं
अश्रद्धः प्रणतिपूर्वकमिति वचनात् ॥ प्रणम्य देशकायलोऽस्मत्वाश्वः करिष्ये श्राद्धे पित्रादित्रयमाताम
हादित्रयविश्वे देवार्थं ह्यमहं निमंत्रये ॥ यद्वाक्ष्यं दत्त्वा भवद्भिः प्रसादः कार्यद्वितीफलं तांबूलं वा दत्त्वा कंदो

माणपार्वण २ पृष्ठ

६३

वाविप्रो निमंत्र्य ॥ तथा ॥ आमंत्रितोस्मीतिवातेनाक्ते ॥ अक्रोधनेः शोचपरेः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥ भवितव्यं
 भावद्विः श्रमयाचश्राद्धकारिणा ॥ पूर्वदिने तु सर्वायासविनिर्मुक्तेः ॥ कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवद्विर्भवितव्यं
 नः ॥ शोभूतेश्राद्धकर्मणीति जपेष्टृणुयाद्वा ॥ ततः स्तथैवापसव्येन वामे वाच्यं ॥ करिष्यमाणश्राद्धे पि
 तृस्थाने त्वामहं निमंत्रये ॥ एवं पितामहस्थाने प्रपितामहस्थाने ॥ एवं मातामहादित्रये स्थाने द्रुतिषट् ॥ वैश्वदे
 विकेचत्वारः ॥ द्रुतिदशतित्रयैश्च देवपक्षेष्टौ ॥ एको देवे तंत्रेण ॥ पित्रादावेको मातामहादावेकद्रुतित्रयोवा ॥ य
 द्वाषण्णोमेकं ॥ देवेचैकद्रुतिद्वौ ॥ तदामान्नं षोढा विभाज्यं ॥ यद्यपि दर्शे मातृमध्यं न वदेव त्वं मातामहं तं द्वा
 दशदेवत्यं ॥ अस्तममहं द्वादशदेवत्यं वा श्राद्धमुक्तं स्ति ॥ तथा पिदेशाचारान् द्वावस्थाना ॥ षड्देवतमेव तु बहु
 संमत्तं ॥ सर्वथा विप्रात्माभेदं भवद् नू निधाय त्रेण्यप्रत्येकं पूर्वकृत्वा तदामान्नं विप्राय दद्याद् दग्नौ जले वा
 क्षिपेत् ॥ सर्वत्रा मंत्रितोस्मीति प्रत्येकं क्रोधनेरिति जपश्च ॥ ततः परं द्युः प्रातः स्थानोपलेपनं कृत्वा
 संचेलस्नातः श्राद्धसामग्रीं संपादिनस्य षण्मुहूर्तानंतरं द्विजानां हवतेषां मपि निषिद्धदिने श्मश्रुकर्म

म
 श्राद्धं

७ स्नानीयजलतैलामलकोदूर्तनानिप्रेषयित्वा मध्याह्ने स्नाता नागतान् प्राञ्जलिस्तिष्ठन् स्वागतं पृष्ट्वा सुस्वागतमिति तेनोक्ते दूरा

११० क०

६५

कारयित्वा अस्मात्पितृपितामहप्रपितामहानां काश्यपगोत्राणाममुकं श्रीं दासानां मय्यभ्यं हरे प्रदेसमात्रमुच्यते
क्षिणवस्करुद्रादित्यस्वरूपाणां पार्वणश्राद्धं सदैवं सपिंडं पार्वणविधिना मे न ह विषासद्यः करिष्ये इति संकल्प्य ॥ गो
मूत्रगोमयाभ्यां द्वारे प्रादेशमात्रं मुत्तरदक्षिणयोश्च सुरस्त्रं च तंच मंडलं कृत्वा तत्र कुशान् देवैश्च यवान्पित्र्येति लान् क्षि
पेदिति मदनपालः ॥ तत्त्वं तु शूद्रस्याभ्युक्षणं मतमिति वचनादभ्युक्षणं कृत्वा तत्र उदङ्मुखः सव्येन पुरुर्वार्द्धे
संस्तुका विश्वेदेवाः स्वागतमिति पृष्ट्वा सुस्वागतमिति तेनोक्ते ॥ गंधपुष्पे सव्यं शूद्रा येति वचनादादौ सव्यं पादं प्र
क्षाल्य ततो दक्षिणमिति पादौ संपूज्य पुरुर्वार्द्धे संस्तुका विश्वेदेवाः पादं च नम इति पादयोर्जलं दत्वा देवद्वि
तीयविप्रेदत्वा पितृविप्रेकृतापसंभ्यो स्थसितः काश्यपगोत्रामुकदासवसुरूपे दंपाद्यमर्घ्यं च नमः ए
वं पितामहे प्रपितामहे च ॥ रुद्ररूपादित्यस्वरूपे ॥ एवं पितामहादित्रये च ॥ ततो द्विगचीनस्तानां च मय्य
देवैर्होमं प्राप्नुवन् देवेभ्यो नमः इदमासनमास्थतां दूतिवामेनासनं स्पृष्ट्वा दक्षिणे विप्रानुपवेश्येवंपि
त्र्येच सव्येनोदङ्मुखान् ॥ ततः प्राच्यां मातामहानां ॥ श्राद्धारं भावसाने च पादशौचे तथा चर्चने ॥ विकिरे

अथ देशकालोत्पत्त्या ५९

एवं
ते

६५

पिंडदानेचद्विराचमनमिष्यते ॥ ततः सव्येन कर्मपात्रं प्रपूर्य गंध पुष्प कुश ॥ नक्षि त्वातज्जलेन अपवित्रः पवित्रो वा
सर्वा विस्त्रां गतो पिवा ॥ अः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं सबाह्याभ्यंतरेः शुचिः ॥ पुंडरीकाक्षाय नमः ॥ इति श्राद्धद्रव्यं प्रोक्ष्य ॥
तिलारक्षं त्यसुरानूदभारक्षं तिराक्षसान् ॥ पंक्तिं वै श्रोत्रियोरक्षेदतिथिः रर्वरक्षकः ॥ इति तिलाविकीर्य प्र
तिद्विजं दीपान्दद्यात् ॥ आमाभ्यादीनां पवित्रतास्तु ॥ केचित्तु सप्तव्याधादशारणैर्मर्गा कालं जरे गिरौ ॥ बहु
क्रवाकाः सरिद्धी पेहं साः सरसि मानसे ॥ ते पिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणावेदधारणाः ॥ प्रसृता दीर्घमध्वानं मू
यं तेभ्यो वसीदथ ॥ अमूर्त्तानां च मूर्त्तानां पितृणां दीप्ततेजसां नमस्या मिसदातेषां ध्यायिनां योगचक्षुषां ॥
श्राद्धभूमौ गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवंगदाधरं ॥ स्वस्यादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तते ॥ इति जपंति ॥ ततो
नीवीं बध्वा पसव्येन देवताभ्यः पितृभ्यः श्वमहायोगिभ्य एव च ॥ नमः स्वाहाये स्वधाये नित्यमेव नमो नमस्ति
त्रिर्जस्वारे शकालौ स्मृत्वा काश्यपगोत्राणामस्मत्पितृ पिता मह प्रपिता महाना अमुदासानां तथा काश्यपगो
त्राणामस्माता मह प्रमाता मह बह्व प्रमाता महाना ममुकदासानां सदैवमुपक्रांतं पार्वणश्राद्धं महं करिष्ये ॥
कुरुष्वेतैरुक्ते ॥ दक्षिणं जान्वाव्यपित्रादित्रयमाता महारिचय संबंधिनः पुरुरवाई वसंस्तका विश्वेदेवा इह

वि

शु०क०

६५

न

मुद्रास

मासनं वोनमः ॥ इत्युजु प्रागग्र कुशपत्रं दद्यात् मासने दद्यादिति द्योति पश्यते ॥ अष्टातु युक्ता ॥ देवेश्यः क्रीयतामि
तिकुशं दत्त्वा तथेति तेनोक्ते ॥ प्राप्नोतु भवानित्याह ॥ प्राप्नोतु भवानीति विप्रः ॥ एवं द्वितीयं देवे ॥ ततोपसव्येन ॥ वामं जा
न्याव्यकाशयपगोत्रास्मसितरसुकदासवसुरुपेदे मासनं स्वधानमः ॥ इति वामे सतिलु द्विर्भग्न कुशाभ्यश्रयः
क्रियतामित्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पिता महादौ माता महादौ च ॥ सव्येन विश्वान् देवानावाहयिष्य इति एषा ॥ आवा
हयेत्यनुज्ञातः देवा द्विजकरमंगुष्ठे गृहीत्वा आगेष्टु महाभागा विश्वे देवा महाबलाः ॥ ये अत्र विहिता आहोसा
वधाना भवंतु ते ॥ इति श्रुत्वा पुरुरवा इव संज्ञका विश्वे देवा आगेष्टु ते त्फत्कोपादादिमूर्द्धं तं तिलां चिकीर्षेत्
॥ इति कर्कः ॥ यवैरन्ववकीर्षेति स्मरतेर्यवानित्यन्ये ॥ ततो हस्तोदकं ॥ एवं प्रतिपदार्थं ॥ ततोपसव्येन काश्यप
गोत्रास्मसित्रादि न सुकदासा न्माता महादींश्चावाहयिष्ये ॥ इति एषे ॥ आवाहयेत्यनुज्ञातः मूर्द्धादिपादांतं
तिलां चिकीर्षेत् ॥ काश्यपगोत्रास्मसितरं वसुरुपागच्छ एवं पिता मह रुद्र रूप प्रपिता मह आदित्य रूप ॥ ए
वं माता महेषु ॥ ततो देवाग्ने सव्येनैकपात्रे द्वौ कुशपत्रे कृत्वा देवतीर्थे देवेभ्यो नमः इति जलं नम इति यवानुधगं

वि

ने

धूपये च क्षिपेत् ॥ ततोपसव्येन पित्र्येषु सुराजं ताम्रखड्गपलाशपत्रादिमयपात्रेष्वेकद्रव्येषु वा द्वे द्वे
क्षिणाग्नेपवित्रे कृत्वा इन्द्रो नमद्रुतितितान् गंधपुष्पाणि च क्षिप्वा धूपपात्राणि संपन्नानीत्युक्ता सुसंप
नानीत्युक्ते सव्येन देवविप्रकरेण पवित्रे दत्त्वा दक्षहस्तस्थे नपात्रेण पित्रादित्रयमातामहादित्रयसंबन्धि
पुरुखा इव संज्ञक विश्वेदेवा एष वोर्धो नमः इदं वोर्ध्वं नममद्रुतिवा दत्त्वा इन्द्रो नमः संस्त्रवानभिभंयैवं हि
तीये दत्त्वा पात्रे पवित्रादिकृत्वा देवेभ्यः रुजनमसीत्युक्ते रतो न्युज्जुं कुर्यात् ॥ केचिदेतद्देवेनेच्छन्ति ॥ युज
तानेति दौहिः ॥ ततोपसव्येन पित्र्यं करे दक्षिणाग्रं पवित्रं दत्त्वा काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुदास एष तेर्षः ॥ स्व
धानमः ॥ इति पितृतीर्थे निदत्त्वा इन्द्रो नमद्रुति संस्त्रवानभिभंयैतत्र पवित्राद्युक्ते वपितामहप्रपिताम
हाभ्यां मातामहादिभ्यश्चैव दद्यात् ॥ ततः प्रथमे पात्रे संस्त्रवानेकीकृत्य पितृवामे कर्तुं दक्षिणे पितृभ्यः
स्थानमसीति न्युज्जुं कृत्वा दक्षिणां तं न चालयेत् ॥ ततः सव्येन जलं दत्त्वा विश्वेदेवा एष वोर्धो नमः
नमः ॥ इमानि पुष्पाणि च नमः ॥ एवं धूपदीपाद्यादना यज्ञो पवीताकारतांबूलानि दत्त्वा जलं दत्त्वा अपसव्ये
न काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुदास एष तेर्षः ॥ एवं पुष्पधूपदीपाद्यादना लंकारान्दत्त्वा वपिताम

१५० क०

६५

ह प्रपितामहाभ्यां दद्यात् ॥ एवं मातामहादिभ्यः ॥ ततोर्चनं पूर्णतां वाचयित्वा द्विजाग्रेभुवं निमज्ज्य पलाशादि
पत्रावलीन्यस्य गोरमृदूस्मादिनामं तुलं कृत्वा श्राद्धीयादामां नादग्रं गृहीत्वा त्रौ करिष्यति पंक्तिमूर्धन्यं रक्षा
कुरुष्वेत्युक्ते सव्येनाद्या द्विजकरे पर्युक्ष्य दर्भानास्तीर्या विदानधर्मेण द्विरादायाग्नयेकं च वाहनाय नमः ॥ इति
हुत्वा इदमग्नयेकं च वाहनायेत्युक्त्वा पुनरादाय सोमाय पितृमते इति इदं सोमाय पितृमते ॥ अपसव्यपक्षे
सोमाहतिः ॥ पूर्वं आन्याहतिरुत्तरा ॥ इति हुत्वा हुतशेषं पित्रार्थं मवशेष्य पितामहादिमातामहादिपात्रेषु तु
ष्णीं दद्यात् ॥ ततोदैवेन्यदा मंदत्वा पात्राण्यभिधार्य देवपूर्वमा मंचतुर्गुणं द्विगुणं समं वा कृत्वा प्रोक्ष्य देवद
क्षिणं जान्वा व्योषवीरितीह क्षिणोत्तानसव्यनीचासीभ्यां पात्रमात्मभ्यविष्णवे नम इति विष्णोहव्यं रक्ष
त्वेति वा द्विजांगुष्ठं निवेश्यैवं पित्र्येपसव्येन पात्रमात्मभ्यांगुष्ठं दत्वा नितुनवकीर्योदकं स्पृष्ट्वा एवं प्र
तिपात्रं कृत्वा वा मेन देवपात्रं धत्वा दक्षिणे कुशयवनलाभ्यादाय पित्रादित्रयमातामहारित्रय
संबंधिपुरुषावर्द्धवसंज्ञका विश्वेदेवा इदं वः आमांजं सपरिकरं गयेयं भूः गदाधरो सौमित्रः आमं ब्रह्म

नम

६५

× १०० नमिदग्धे ८

ब्रह्मगृहीताब्रह्मरूपमामं मनः कलितसवर्णपात्ररुं अक्षय्यवटछायारुं पुरुरवार्वसंतकेभ्यो विश्वे
भ्यो देवेभ्यः अक्षय्यवटछायार्थं संप्रदेह्याहानममरुं आमं सोपस्करममृत रूपेण संपद्यतां हव्यं नमः ॥ का
श्यां विश्वेश्वरपादे दत्तमक्षय्यमस्तु ॥ गयागदाधरः प्रीतो भवतु ॥ ततोपसव्येन द्विगुणभुग्मकुशति
तुजलान्यादाय वामेन पात्रं धत्वा वामं जान्वा न्यकाशयपगोत्रास्मपितरमुकदासे तत्ते आमान्नसपरि
करं गयेयं भूरित्यादि रजतपात्ररुं मक्षय्यवटछाया रुं काशयपगोत्रायाः स्माहितेः मुकदासायव
सुरूपायेदमामं सोपस्करमक्षय्यवटछायार्थं संप्रदेह्याहानमः ॥ अमृत रूपेण स्वधा संपद्यतां हव्यं न
मः ॥ काश्यामित्यादि प्राग्वत् ॥ एवं पितामहप्रपितामहयोः ॥ मातामहादिभ्यश्च दद्यात् ॥ असंस्तु
तप्रमीताभ्यः एष पिंड इति विस्मिरेत् हत्वा समादायाग्निदग्धेभ्यश्चैष पिंड उच्छिष्टपिंडो नम इति सोद
कमामं पिंडं हत्वा तिलोदकं दत्वा मधु ३ इति विजिघेत् ॥ अथ पिंडदानं ॥ ॥ तच्च गृहपा
केन पायसेन सक्तुभिर्मूलेन फलेन वा कार्यं ॥ पिंडार्थं वेदीकृत्वा वामं जान्वा न्यपसव्येन दर्भमूले

२५० क०

६०

नदक्षिणाग्रां रेखां कृत्वा द्वितीयां कृत्वा पः सृष्ट्वारेखाग्रेऽल्मुके निधा यो दपात्रेणाधरेखा मूलमध्या
ग्रेषु काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुकदासावने निश्चैवं पितामहा प्रपितामहयोर्दत्त्वा द्वितीया रेखा यां माता
महादिभ्यस्त्रिभ्यो दत्त्वा सकृदाश्च न कुशान्दक्षिणाग्रानरेखाद्वये निक्षिप्य मध्याज्यं सर्वयं जनोपेतम
भमं गौकरणशेषसहितं पात्रे कृत्वा षट् पिंडान् कृत्वा पितृतीर्थे न काश्यपगोत्रास्मत्पितरमुकदासे
तत्ते न स्वधा एष ते पिंडो नमो मेति वादत्त्वा इदं पित्रे ॥ ततः कुशान्तर्धाय काश्यपगोत्रास्मत्पितामहे
त्यादिनां त्रिभ्यो दत्त्वा त्रैपुङ्गो दर्भमूलेषु करं मार्जयित्वा एवं मातामहादिभ्यस्त्रिभ्यो दत्त्वा करौ प्र
क्षाल्या च म्योदं इव तर्पामंत्रं प्राणानायम्य वसंता यनमः ग्रीष्मा यनमः इत्येवं षट् कृत्वा नमस्कृ
त्वा पसव्येन पितृभ्यो नमस्त्यंजतिं बध्वा एवं मातामहेभ्यो नमः ॥ ततो वामावर्त्ते नोदङ्मुखः
श्वासं नियम्य पुनराहृत्य पितृभ्यो नमः मातामहेभ्यो नमः इति नत्वा स्मत्पितरमुकदासे प्र
त्यवने निश्चैति प्राग्वत् षट् स पिंडेषु प्रत्यवने जनं दत्त्वा नीर्वी विस्त्रय्य पितृभ्यो नमः मातामहे

६०

भ्योनमद्रतिनत्वा ॥ पितृभ्योनमः मातामहेभ्योनमद्रतिप्रतिपिंडुं सूत्राणि दत्वा पितृभ्योनमद्रत्यवलि
नेजनशेषं पिंडुपात्रक्षालनजलं वापिं वृषिं देषु प्रित्वा दक्षिणं निषि
ज्येवं मातामहेभ्योनमः ॥ ततो देवताभ्यः पितृभ्यश्चेति विजृप्त्वा पिंडुेषु पित्रादिनाम्ना गंधपुष्पधूपदी
पनेवेद्यतांबूलदक्षिणा निवेद्य कर्मपात्रजलं सुप्रोक्षितमस्तु ॥ मिवा आपः संतुद्रतिदेवदत्तासौ मन
स्य मस्तु ॥ पुष्पाणि ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥ अक्षतान् ॥ अपसव्येन पितृभ्यो मातामहेभ्यश्च दत्वा ॥
स्वमूर्धनि दीर्घमायुरस्तु ॥ पुष्टिः ० तुष्टिः ० वृद्धिः ० यष्टिः ० यस्तदस्तु ॥ यस्या पंतप्रतिहेतमस्तु ॥ भू
भो ॥ द्विपदचतुष्पदेभ्यः ॥ शान्तिरस्तु ॥ अस्त्विति द्विजाः ॥ ततः पुरुर्वार्द्धवसंतं केभ्यो विश्वेभ्यो देवे
भ्यः यदुत्तमामान्नादितदक्षय्यमस्तु ॥ एवं कारिथपगोत्रस्यास्मत्पितुरमुकदा सस्य यदुत्तमित्यादि
॥ एवं पितामहादौ ॥ मातामहादौ च ॥ अस्त्वक्षय्यमिति विप्राः ॥ अधोराः पितरः संतु ॥ एवं मा
तामहाः ॥ गोत्रं वर्द्धतां ॥ दातारौ नो भिवर्द्धतां ॥ संततिश्च ॥ श्रद्धां च नो मा व्यगमत् ॥ बहुदेयं च नो

१५० क०

दि

६५

स्तु ॥ अन्नं च नो बहु भवेत् ॥ अतिथींश्च तृभे म हि ॥ याचिता रश्मि नः संतु ॥ माचयाधिष्मकं च न ॥ तथा स्ति
ति विप्राः ॥ ततः ॥ पित्रा देभ्यो माता महाभ्यश्च स्वधो व्यतां ॥ अस्तु स्वधेति विप्राः ॥ कुशानूपिंते पुन्य-
स्यार्घ्यपात्रमुत्तानं कृत्वा देवे सुवर्णं पितॄणां रजतं दत्त्वा नाना नाम गोत्रेभ्य आमानं हिरण्यं च रत्नापिंता
नुह्यास्या प्रायश्चित्ते देवा प्रीयन्तां ॥ ॥ मिति ब्रूहीत्युक्त्वा वाचयित्वा ॥ एवं पित्र्ये कृत्वा सव्येन स्वस्ति
भवन्ती ब्रुवन्तु ॥ स्वस्तीत्युक्त्वा संपूर्णतां वाचयित्वा कुशोरु निष्ठं तु पितरः विश्वे देवैः सहैकदास्य मंडले
प्रदक्षिणी कृत्य नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥ ॥ इति श्रद्धा पार्वणश्राद्धं ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥
रामकृष्णतनूजेन कमलाकरशर्मणा ॥ श्रद्धाधर्मान्निरूप्याथ तदा शोचं निरूप्यते ॥ मूलं तु तत्रैव ज्ञेयं ॥
तत्रादौ गर्भाशोचं ॥ आचतुर्थमासांतं स्त्रावः ॥ पंचमषष्ठयोः पातः ॥ सप्तममासादि पूर्णप्रसवः ॥ मनुः
॥ रात्रिभिर्मामसुत्सामिर्गर्भस्त्रावे विशुध्यति ॥ इदं चतुर्थपरं ॥ विमासमध्ये रजस्वलात्वेनैव त्रिरा-
त्रं सिद्धं ॥ मरीचिः ॥ गर्भस्त्रुत्यां यथा मासगचिरेत्तूत्तमे त्रयः ॥ राजस्ये तु चतुरात्रं वैशेषं वाहमेव च ॥

६५

त्रयइत्यावृत्तिरेकशेषश्च॥ तेन त्रिरात्रमध्ये त्रिरात्रांतै त्रिदिनं ३ विप्र

अष्टाहेन तु शुद्धस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता॥ अचिरे त्रिमासमध्ये॥ उत्तमे ब्राह्मणे॥ अस्यार्धः स्मृतिकौमुद्यां॥
गर्भस्त्रावे त्रिमासौ ध्वे चतुर्थमासे दिनचतुष्टयं सर्ववर्णसमं॥ मासत्रयमध्ये त्रिदिनमपि सर्ववर्णसमं॥
ब्राह्मणे त्रिमासमध्ये त्रिरात्रांतै त्रिदिनं॥ त्रयोदशसा अधिका॥ क्षत्रियादौ चतुर्सेहि॥ केचित्तु प्रथमादि
मासेष्वपि एकरात्राद्यनंतरं वर्णेषु त्रिरात्राद्याहः॥ अन्यथा पंचमादिमासेष्वेव श्यादेः पंचाद्यादि॥ त्रिमास
मध्ये च पंचाहादीन्यनौचिती स्यात्॥ स्वावेसं पिंडानां स्नानं॥ पाते मातुर्यथो मासं पित्रादीनां दिनत्र
यं॥ इदं निर्गुणानां॥ सगुणानां त्वेकाह इति मदनपालः॥ इदं सर्ववर्णसमं॥ तुल्यं वयसि सर्वेषामतिको
ते तथैव चेति॥ आश्रितेः॥ अथ प्रसवाशे च॥ संवर्तः॥ जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैतुं तु वि
धीयते॥ पुत्रपदाकन्यापि॥ यत्तु हारलतायां॥ सूतके तु मुखं दृष्ट्वा जातस्य जनकस्ततः कृत्वा सचैतुं स्नानं
तु शुद्धो भवति॥ तद्वक्षणादिति ब्राह्मणेऽपि क्लेः॥ मुखदर्शनोत्तरं पुनः स्नानं परत्वं परास्तं॥ मूलेऽप्येन दृशेत्तान
परत्वात्॥ गौडास्त॥ सापत्नमातुः प्राक् स्नानोदस्य शयनं॥ अन्याश्च जातरस्त इत्त इहं न व्रजंति चे

हा

याम

शु० क०

६९

दित्यादिब्राह्मणादिह्याहः ॥ अंगिराः ॥ नाशो चं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्न गच्छति ॥ रजस्तस्यैवाशुचि
 क्षेयं ॥ तच्च पुंसि न विद्यते ॥ संसर्गो नाशयनासनादिकमिति माधवः ॥ स्पर्श इति गोडाः ॥ तन्ने ॥ सं
 स्पर्शे सूतिकायास्तस्मान्नमेव विधीयत इत्यंगिरसोक्तेः ॥ एवकास्त्राह्वातुस्पर्शे न दोषः ॥ व्यासः ॥ प्रथ
 मे दिवसे षष्ठे दशमे चैव सर्वदा ॥ त्रिष्वेतेषु न कुर्वति सूतकं पुत्रं जनमरे नीति ॥ अत्र विशेषः ॥ षष्ठीपू
 जादि चैव प्रागुक्तं ॥ प्रयोगपारिजाते तु पुत्रसंवेदशाहः ॥ स्त्रीजन्म निसर्पिण्डं च सोदकं च यहाष्टु
 चिः ॥ स्त्रीपुत्रिपुरुषं ज्ञेयं सपिण्डत्वं द्विजोत्तमा ॥ इत्यग्निसृतेरित्याह ॥ गोडास्तु वाग्दानोत्तरं का
 नीनकन्यकाविषयं चेत्तदित्याहः ॥ अथ मृताशौचं ॥ हाशितः ॥ जातमृते मृतजाते वा सपिण्डानां द
 शाहं ॥ नालच्छेदोर्ध्वमृते इत्यर्थः ॥ नाड्यां छिन्नायामिति तेनैवोक्तेः ॥ नालच्छेदनात्पूर्वमातुर्ना स्पृ
 श्यतेति शुद्धित्वे ॥ नालच्छेदात्पूर्वमृतो तु बहन्मनुः ॥ जीवन्नातो यदिततो मृतः सूतक एव तु
 ॥ सूतकं सकलं मातुः पित्रादीनां त्रिरात्रकं ॥ शावनिमित्तं स्नात्वा ॥ प्राङ्मुखकरणात्सद्यः शौ

६९

चमिति शंखोक्तेः॥ नामकरणं चोत्तमं च कालापलक्षणमिति मेधातिथिहरदत्तगोडादयः॥ नेति माधवादयः॥ नामात्त
रदंतोत्पत्तेः प्राग्गृहे सपिंडा नामहः॥ राहा भावे स्नानमात्रं॥ आदंत जन्मनस्य इति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ दंतोर्ध्वं त्रिवर्षात्साक
चूडाभावेऽहः॥ अत्राग्निदाहेऽह इति माधवः॥ त्रिवर्षात्सागृध्वं वा सचूडऽह एव॥ अर्धोर्ध्वं त्वचूडेऽपि अहः॥ पित्रोस्तु
दशाहोर्ध्वं मृते बाले सर्वत्र त्रिरात्रं॥ बालानामजातदंतानां त्रिरात्रेण शुधिरिति कश्यपोक्तेः॥ वैजिकादभिसंबधादनु
संध्यादयं अहमिति मनूक्तेऽपि मिताक्षरा माधवादयः॥ शुधिनत्वा देया गोडास्त्वत्रिरात्रं शुद्धपरं॥ द्विजानां त्वजा
तदंतो एकाहः॥ जातदंतो त्रिरात्रं॥ अजातदंत मरणे पित्रोरेकाहोऽहं व्यते॥ जातदंतो त्रिरात्रं स्याद्यदि स्थानां तु निर्गुणोऽह
तिकोर्माह॥ अनूढानां तु कन्यानां तथा वैश्वजन्मनामिति अहानुवृत्तौ शंखोक्तेः॥ त्रिरात्रं तु भवेच्छूद्रेषु मासेषु शिशौषु
मृते इति मत्स्यसूक्ताच्च॥ जातदंतो शूद्रे तु पंचाहः॥ यथाहा गिराः॥ शूद्रे त्रिवर्षं मृते तु शुधिसुपंचभिः॥ अत ऊर्ध्वं
ने शूद्रे द्वादशाहो विधीयते॥ षडूर्ध्वं न मृती तोयः॥ शूद्रसंभ्रियते यदि॥ मासिकं तु भवेच्छूचं मित्यां गिरसभाषितं॥ तेना
नूढभायेऽपि निर्गुणेशूद्रे मृते त्रिवर्षोर्ध्वं द्वादशाहः॥ षडूर्ध्वं मासः॥ यत्तु अनूढभायेः शूद्रस्त्विनि शंखोक्तं षोडशाहोर्ध्वं

३५० क०

न्यू

७०

सुग्रासाशौचं तत्सगुणसंपूडपरं ॥ कृतोद्वाहेऽपि सर्वत्र उद्वात्प्रागपि मासः ॥ यत्तु तुल्यं वयसि सर्वेषां इति
व्याख्येतेः ॥ ३५३ ॥ नाशौचं तद्वाक्षिणा त्यपरं ॥ अन्यदेशे प्रागुक्तं कौर्मोक्ता व्यवस्थेऽप्याहुः ॥ तुल्यं वयसि सर्वे
षामित्येतद्दिरोधाच्छिष्टविगानोऽङ्गिरसादिनिनादत्तव्यानीत्याहुर्विज्ञानेश्वरमदनपारिजातादयः ॥ षो
डशाब्दमध्ये विवाहाभावे विरात्रं ॥ तत्सत्वे मासः ॥ उर्ध्वं विवाहाभावे पिमासः ॥ इत्यपरार्कमदनपात्तादयः ॥
कन्यानां तु चोलात्प्राप्नुतौ स्नानं ॥ अचूडायां तु कन्यायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ इत्यापस्तंबोक्तेः ॥ इदं
त्रिपुरुषमध्ये ॥ दोलात्तरं वाग्दानात्प्रागेकाहुः ॥ अविशेषेण वर्णानां मर्वाक्संस्कारकर्मणः ॥ विरात्रं विवाहमवे
च्छिः कन्यास्वद्विधीयत इति ॥ अङ्गिरसा विरात्रविषये होविधानात् ॥ अहस्त्वदत्तकन्यास्त्वित्युक्तेः ॥
इदं त्रिपुरुषमध्ये ॥ अप्रमत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषा विज्ञातय इति वसिष्ठोक्तेः ॥ गोडास्त्वदं वाग्दानोत्तरं
अप्रमत्तानां तथा स्त्रीणां सापिङ्गं सापिङ्गं रुषमिति कौर्मोक्तेः ॥ इत्याहुः ॥ वाग्दानोत्तरं विवाहात्प्राप्नु
तौ च भर्तृकुले पितृकुले च सप्तपुरुषावधि विरात्रं ॥ अवारिपूर्वप्रत्तातु यानैव प्रतिपादिता ॥ असंस्तु

तं तातु साक्षेयात्रिरात्रमुभयोः स्मृतिमिति मरीच्युक्तेः॥ अथासंस्कृते शूद्रमते विशेषो माधवीये ब्राह्मे॥
 स्त्रीणातु पतितो गर्भः सद्योजातो भूतो थवा॥ अजातदंतो मासैर्वा मृतः षडभिर्गते बहिः॥ वस्त्राद्यैर्भूषितं
 कृत्वा निक्षिपेत्तु काष्ठवत्॥ रवनि त्वाशन कैर्भूमौ सद्यः शौचं विधीयते॥ विष्णुः॥ अनिवृत्ते दशाहे तु पंच
 त्वं यदि गच्छति॥ सद्य एवैशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नोदक क्रिया॥ ऊन द्विवार्षिकं प्रेतं एतात्तं निखने दूहिः॥ ते
 ननाम्नः पूर्वखननमेव॥ तदूर्ध्ववर्षत्रयात्पूर्वचौलाभावे गृह्युदकविकल्मसः॥ जातदंतस्य वा कुर्यान्नाग्नि
 वापिकृते सति दूतिमनूक्तेः॥ चूडोत्तरं त्वष्टाग्निदानं निवर्षीत्या गूर्ध्ववानियतमेव॥ तूष्णीमेवोदकं
 कुर्यात्तूष्णीसंस्कारमेव च॥ सर्वेषां कृतचूडानामन्यत्रापीच्छया दूयमिति लोकाक्षि स्मृतेः॥ अन्यत्राक
 तचूडे मृच्छया विकल्मसमुक्तः॥ चूडोत्तरं दशपिंडा अपिकार्याः॥ अतस्संस्कृतानां कुशोदिति प्रचेतसोक्तेः॥
 गं द्वादशाहृतसरादूर्वाकूपोऽमरणे सति॥ सपिंडीकरणं न स्यादेकोद्विष्टं निकारयेदिति त्वष्टाद्विष्टं
 हरदत्तधृतदेवलोक्तेः॥ द्वादशाहृतं रुद्रपदं॥ मरीचिः॥ प्रेतपिंडं बहिर्दद्याद्दर्भमंत्रविवर्जितं॥
 दि

श्लोक०

७९२
तथा॥

एतदसंस्कृतपरमिति विज्ञानेश्वरः॥ त्रिरात्रे दशपिंडानाह पारस्करः॥ प्रथमो दिवसे देयास्त्रयः पिंडाः
समाहितेः॥ द्वितीये चतुरो दद्यादस्त्रिंशं च यनं तथा॥ त्रींस्तु दद्यात्तृतीये द्विवस्त्रादि क्षालयेत्त
तः॥ अस्त्रिंशं च यनं संस्कृते एव नान्यत्र॥ अत्र देवयाज्ञिकं कर्तव्यं॥ त्रींस्तु दद्यात्तृतीये द्विंशं कृते कि
या निष्पद्ये विशेषः॥ गार्हपत्ये॥ शिशुराहं तज्जननां बालस्याद्यावदशिरवं॥ कथ्यते सर्वशास्त्रेषु कुमारो
मौजिबधनात्॥ गर्भेन हे क्रियानास्ति दग्धं देयं मृते शिशो॥ परं च पायसं क्षीरं दद्याद्बालुविपत्ति
तः॥ एकादश द्वादश॥ हव्यं त्सर्गं विधिं विना॥ तथा॥ यत्र प्रमीयते बालुस्तत्रः प्रायः प्रदीय
ते॥ केचित्सप्तमासं वयसां संस्कृत्या न्यथा विधि॥ भक्ष्यं भोज्यं च दातव्यं तथा च सुखं भाक्षिका॥
तद्वस्त्राणि प्रदेयानि सोपानत्कानि तत्समे॥ कुमारानां च बालानां भोजनं वस्त्रं वेष्टनं॥ ये चोपनी
वते बालुस्तत्तद्विप्राय दीयते॥ तथा॥ भूमिनिक्षेपणं बाले आचार्यद्वयमा शिरसि॥ ततः परं रवगच्छे
ष्टदेहदाहो विधीयते॥ अचूडे पूर्व रव नना भावार्थमा वर्षद्वयमिति॥ आगपि कृतचूरस्य तन्निव

त्यर्थमाशिरवमिति ॥ चूडा कर्मणि संजाते विपत्तिरुक्त यदा भवेत् ॥ सूतकांते प्रकर्त्तव्यं वृषस्योत्सर्जनं तदा ॥
 तत्र द्वाहः प्रकर्त्तव्य उदकं तत्र निश्चितं ॥ आहुतिषोऽशोऽपि स्युः सपिंडीकरणं विना ॥ दूदं पंचवर्षोत्तरं ॥
 जन्मतः पंचवर्षाणि भुंक्ते दत्तमसंस्कृतं ॥ पंचवर्षाधिके प्रेते विपत्तिर्यदि जायते ॥ वृषोत्सर्गादिकं क
 र्म कर्त्तव्यमुदकं ततः ॥ अहन्यहनि संप्राप्ते कुर्यात् आहुतिषोऽशोऽपि स्युः ॥ पायसेन गुंरे नैव पिंडं दद्याद्यथा
 क्रमं ॥ उदकं भद्रदानं च पददानं नित्यानि च ॥ दीपदानं नित्यं किंचित् पंचवर्षाधिके सदा ॥ कर्त्तव्यं तुरव
 गच्छेत् ॥ व्रतार्वाक्ये तत्तत्तये ॥ ऋजुदमैस्तिष्ठैः शुक्लैः आर्चीना वीतिना तथा ॥ वार्षिकं तु न भवत्येव ॥
 सपिंडनाभावे पितृत्वाभावात् ॥ दिवोदासीये आब्रूते निधनं प्राप्ते विप्रादौ शूद्रजातिवत् ॥ कि
 याः सर्वाः समुद्दिष्टाः सपिंडीकरणं विना ॥ उदकं पिंडदानं च कृतचूडे विधीयते ॥ अनूदकं न्याना
 म्पिंडे विकल्पः ॥ स्त्रीणां तैकेऽप्रक्षान्नामिति गौतमोक्तेः ॥ अथ शूद्रस्य जात्याशौचं ॥
 तत्र मनुपराशरगौतमाद्यैः शूद्रो मासेन शुध्यतीति मासमात्रमुक्तं ॥ याज्ञवल्क्यस्तु स्त्रिंशदिना

१०५००

७२

४
शते

विश्वस्य नर्धन्यायवर्तिनः ॥ पंचयज्ञादिपरमछूदाणां पंचदशाहमाह ॥ अंगिस्तु सर्वेषामेववर्ण
नां सूतके मृतके तथा ॥ दशाहाष्टु द्विरेतेषामिति शातातेपो ब्रवीदित्याहे ॥ शुद्धितत्वे देवलोपि ॥ आशौ
चंदशरात्रंतु सर्वेषामपरे विदः ॥ निधने प्रसवे चैव पश्यतः कर्मणः क्षयं ॥ अत्यंतोत्कृष्टस्य कर्महानौ
पीडावतो विप्रपरिचर्यापरं शूद्रे दशरात्रमिति हारलताकारः ॥ यत्तु क्षणः ॥ सद्यः शौचं तथैकाहस्त्र्यह
श्चतुरहस्तथा ॥ षट्दशद्वादशाहाश्च पक्षो मासस्तथैव च ॥ मरणांतं तथा चाष्टम्यदृशपक्षास्तु सूत
के ॥ अवमरणांतं सूतको देभिर्जैः ॥ सद्यः शौचादिषु दहांतं यायावरादिपरं ॥ अन्यपूर्वाग्रहेयस्य
भार्यास्यान्नस्य नित्यशः ॥ आशौचं सर्वकार्येषु देहे भवति सर्वदेति ॥ ब्राह्मोक्तैर्व्यवस्थे सपरा कदा
यः ॥ तत्र विवाहोत्तरं सर्वत्र शूद्रे पूर्णशौचं ॥ विवाहाभावेपि निर्गुणानां षड्बोर्ध्वमास इति गौतमः
॥ सगुणानां विवाहाभावे षोडशाहोर्ध्वमास इत्यपराकः ॥ अत्रापदनापदिष्यागुणवद्गुणपरादे
शभेदाद्यवस्था ॥ द्विजदासादीनां तु स्वाभ्याशौचमेव ॥ दासीदासश्च सर्वो वैयस्यवर्णस्य यो भवे

५

७२

सदा

तु ॥ तदा शौचं भवेत्स्या माससूतकमित्यंगिरसोक्तेः ॥ शातातपः ॥ तदाश्रितस्य तद्वत्स्यादिति ॥
तं द्विजमाश्रित इति ॥ अन्येषां कुंडगोलुकादीनां सूतादीनां च प्रतिलोमानां मासमाशौचं ॥ शूद्राणां
तु सथर्माणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः ॥ अपध्वंसजाः यमिचारजाः ॥ शौचाशौचे प्रवृत्तिरंशुद्रवदूर्णसं कु
करा इति शुद्धित्वे ब्राह्मणं ॥ क्लृप्तादीनां तु नाशौचं ॥ केवलं मलापकर्षणार्थं मूत्रपुरीषवर्णे
च मात्रमिति विज्ञानेश्वरः ॥ तत्र सूतके मातृवर्जमप्यशयत्वं नास्ति ॥ सूतके सूतिकावर्जसं स्पर्शनं
निषिध्यते ॥ इत्यंगिरसोक्तेः ॥ पितुरपि स्नानोर्ध्वं ॥ माताशुद्धे दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुरि
ति स्मृतेः ॥ शावेतुदेवतः ॥ स्वाशौचकालादुत्तरेयं स्पर्शनं तु त्रिभागतः ॥ इदमत्र पूर्णशौचे तु अंगि
राः ॥ दशाहादि त्रिभागेन कृते संचयने क्रमात् ॥ अंगस्पर्शनमिच्छति वर्णानां तत्त्वदर्शिभिः ॥ इदं कलौ
निषिद्धं ॥ अस्मि संचयनादूर्ध्वं मंगस्पर्शनमेव चेति हेमाद्रौ आदित्यपुराणे कलि वर्जेषूक्तेः ॥ सू
तिकायास्तदशाह एव ॥ सूतिका सर्ववर्णेषु दशरात्रेण शुध्यति ॥ अतो न च पृथक् शौचं सर्वव

१०५ क०

७३

पेषयं विधिरिति प्रचेतसोक्तेः ॥ यत्तु ब्रह्मे ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या प्रसूता दशभिर्दिनेः ॥ गतैश्च दश
संस्पृश्या त्रयोदशभिरेव चेति ॥ तदेसंशुद्धपरं ॥ कर्मोर्हतांसाहपेक्षानसिः ॥ सूतिकां पुत्रवतीं विशतिरा
त्रेण कर्मणि कारयेन्मासेन स्त्रीजननी ॥ एतच्च विशतिरात्रमाशौचोत्तरं ज्ञेयं ॥ अन्यथा मासाशौ
चे सपिंडानामाशौचं मध्ये तस्याः कर्मोर्हतेत्यनौचित्यात् ॥ दशरात्रपर्यंतं विधिवेषम्याच्च ॥ आपस्त
वः ॥ क्षत्रविदश्चूडजातीनां ये स्तोमस्तकसूतके ॥ सपिंडे दशरात्रं तु विरात्रं सोदके स्मृतं ॥ दशाह
पदं वैदस्वाशौचपरं ॥ तथा ॥ शवस्य शोविशुध्यंति अहान् नूदकदायिनः ॥ सोदका इत्यर्थः ॥ अभिपुरा
णे ॥ सपिंडानां सर्वेषां गोत्रतः साक्षपोरुषी ॥ समानोदकभावश्च निवर्तेता चतुर्दशात् ॥ जन्मनामस्म
तेरेकेतसंयोगोऽवमुच्यते ॥ समानोदकानां तु अहो गोत्रजानामेकाहः स्मृतः ॥ योगपारिजातेऽभिप्लव
तो ॥ स्त्रीजन्मनिसपिंडश्च सोदकश्च अहाष्टुनिः ॥ स्त्रीपुत्रपुरुषं ज्ञेयं ॥ सपिंडत्वं द्विजोत्तमाः ॥ वसिष्ठः ॥
अप्रजानां तु स्त्रीणां त्रिपुरुषी विज्ञायेत ॥ इदमाशौचे मोदसस्यैव ॥ दत्तकाद्येकादशपुत्राणां त

प्र

७३

जनने मरणोवाहयोः पित्रोस्त्रिरात्रमेव ॥ तदुक्तं स्मृतिकौमुद्यां ब्राह्मे ॥ औरसो यदि नो पुत्र स्वयवापु
 त्रिकास्ततः ॥ विद्यते यत्र तेषां तु विद्वेयाः सैत्रजा ॥ दयः ॥ दत्तकश्च स्वयंदत्तः कर्मविमः ॥ क्री
 तएवचेत्यपक्रम्य एकादश्यां गोत्रावंशमात्रकरास्तते ॥ श्राद्धादिदासवत्सर्वे तेषां कुर्वन्ति नित्यशः ॥
 सूतके मृतके चैव अदाशौचस्य भागिनः ॥ शुद्धितत्वेऽप्येवं ॥ एवं जनकस्यापि ॥ वैजिकादभिसंबंधा
 दनुरुध्यादघं अहं इति मनूक्तेः ॥ एवं जनकपालकं पितृमातृमृतौ दत्तकादीनां अहमेव ॥ अयं च
 अहो विप्रपरः ॥ शूद्राणां तत्र दशगृहः ॥ यत्र विरात्रं विप्राणां माशौचं संप्रदृश्यते ॥ तत्र शूद्रे द्वादशा
 गृहं नवक्षत्रवैश्ययोरिति क्रष्यशृंगोक्तेरिति मदनपालः ॥ यत्र वर्णविशेषानुपादानेन विरात्र
 माशौचं ॥ यथा सोदके दत्तकादौ च ॥ तत्र द्वादशादशः शूद्रे ॥ न तु वयोवस्थानिमित्तं ॥ तुल्यं वयसि
 सर्वेषामतिक्तांते तथैव चेति व्याघ्रपादोक्तेः ॥ नृष्यशृंगादिव च नानि शिष्टविगाभिना दत्तं व्या
 नीतिविज्ञाने श्वरादयः ॥ देशभेदाद्वावच्छेति मदनपालः ॥ एवं व्यभिचारिणीनां स्त्रीणां दत्त

१०४
जातेषु
७४

स्वयं

सु

कादीनां च प्रसवे मरणे च पूर्वापरभर्तृः पित्रोश्च त्रिरात्रं ॥ तथा च त्रिरात्रानुवृत्तौ विष्णुः ॥ अनौरसे
षु पुत्रेषु च मृतेषु च ॥ परपूर्वास्तु भार्यास्तु प्रसूता मृतास्तु च ॥ मरीचिः ॥ सूतके मृतके चैव त्रिरात्रं
परपूर्वयोः ॥ एकाहस्तु सपिंडानां त्रिरात्रं तत्र वै पितुः ॥ यत्तु याज्ञवल्क्यः ॥ अनौरसेषु पुत्रेषु भार्या
स्वन्यगतास्तु चेति अहोरात्रमाह तत्सापिंडपरं ॥ विदेशपरं वा ॥ परपत्नीसुता दत्तकादयः ॥ बृहस्प
तिः ॥ अन्याश्रितेषु दारेषु परपत्नीसुतेषु च ॥ मृतेष्वामृत्युशुद्धेति त्रिरात्रेण द्विजोत्तमः ॥ माध
वीयेहारीतः ॥ परपूर्वास्तु भार्यास्तु पुत्रेषु कृतकेषु च ॥ भर्तृपित्रोश्च त्रिरात्रं स्यादेकाहस्तु सपिंडतः
॥ शूद्रे तु द्वादशरात्रं प्रागुक्तं ॥ परपत्नीसंग्रहीता परपूर्वा ॥ शूद्रं सवर्णास्तुहीनवर्णास्तु आशौ
चाभावः ॥ आशौचं तु त्रिरात्रं स्यात्समवर्णेषु निश्चितमिति ब्राह्मणोक्तेः ॥ पूर्वापरभर्तृकृत्यभपुत्रयो
स्त्वाह मरीचिः ॥ मातुरेव्याद्वि पितृको भातरा न्यगोत्रजौ ॥ एकाहं सूतकं तत्र त्रिरात्रं मृतके त
योः ॥ शूद्रे तु विवाहाभावेषु दुर्षोर्ध्वजात्याशौचमिति केचित् ॥ तथापि कश्यपांगिरसौ ॥ शूद्रे

व

च

७४

त्रिवर्षन्यूने तु मृतेश्चुद्धिस्तु पंचभिः ॥ अत ऊर्ध्वमृतेश्चुद्धिस्तु द्वादशाहो विधीयते ॥ षडूर्ध्वं तमतीतो यः शु
द्धः संम्रियते यदि ॥ मासिकं तु भवेद्ये च मित्यंगिरसभाषितं ॥ वेधातिथिरपि ॥ प्राग्वै मासि शुः श्रोतौ ॥
न्येस्त्वा षोडशाहस्तु इति ॥ ये षोडशाहस्तु निवृत्तिमाह स्तेषामप्यह मादूर्ध्वमासिके वशुद्धिः ॥ ऊ
र्ध्वमासिके वशुद्धिः ॥ ऊर्ध्वं तु षष्ठ्यो वर्षेभ्यः ॥ शुद्धिः शुद्धस्य मासिकीति स्मृतेः ॥ अहवर्षस्य
मास इत्यप्रजोक्त मित्याह ॥ अपरा के शंखस्तु विवाहाभावे षोडशवर्षोर्ध्वमासमाह ॥ अनूढभार्यः शु
द्धस्तु षोडशाहसरासरं ॥ मृत्युं समधिगच्छेन्मासान्तस्यापि बांधवाः ॥ शुद्धिसमाधिगच्छेति नात्र
कार्या विचारणेति ॥ यत्तु मदनुपादि जाते हारीतः ॥ आमो जीबन्धनाद्विप्रः क्षत्रियश्च धनुरग्रहात् ॥
आप्रतोद ॥ आहो द्वेभ्यः शुद्धो वस्त्रद्वयग्रहादिति ॥ तत्रापि वस्त्रद्वयग्रहणं षोडशवर्षपरमेव ॥ य
त्तु मदनुपादि दशो वस्त्रमाह ॥ तन्निर्भूतं ॥ अत्र सदसच्छूद्रपरायदनापि द्विषया वा व्यवस्था ॥ ऊ
कन्यानां पितृगृहे तु प्रसवे एक रात्रं मरणे त्रिरात्रमिति विज्ञाने श्वरापराको ॥ माधवस्तु प्रसवेपि

१५० क०

७५

सूयेतन्नियेत वा ॥ तद्वर्गस्त्वेकरात्रेण शुचिस्तज्जनकस्त्रिभिरिति ब्राह्मणे रित्याह ॥ कल्पतरौ शुद्धितले कौमेच ॥ दत्तानाशीपितुर्गेहे प्र
त्रिरात्रं पित्रोः एकरात्रं बंधुवर्गस्य ॥ दत्तानाशीपितुर्गेहे प्रधाने स विज्ञानेऽवस्य स कौमे ॥ माधवस्त
प्रसवे पित्रि सत्रं पित्रोः एकरात्रं बंधुवर्गस्य स दत्तानाशीपितुर्गेहे यते यदा ॥ अयते वा यदा तस्याः पि
ता शुद्ध्ये त्रिभिर्दिनैः ॥ पतिर्गृहे प्रसवे पित्रादीनामाशौचं नास्ति ॥ मृतो पित्रोस्त्रिरात्रमस्येव ॥ प्रत्ता
प्रत्ता सुयोषित्सु संस्कृता संस्कृता सूच ॥ माता पित्रोस्त्रिरात्रं स्यादितरेषां यथा विधीति ॥ माध
वीयेकाहोत्रिनिस्मृतेः ॥ सोदराणां तु भगिनी मृतो शुद्धितले कौमे ॥ आचूडादेकरात्रं ॥ आपदा
नादिक्त्रिरात्रं स्यादशरात्रमतः परं ॥ बृहस्पतिस्तु पक्षिणीमाह ॥ श्वश्रूश्चरपुरयोर्भगिन्यां च मातुः
न्यां च मातुले ॥ पित्रोः स्वसरित्तु च पक्षिणीं श्रूययात्र शं ॥ पित्रोर्मृतौ तु माधवीये बृहमनुः ॥ पि
त्रोरुपरमेस्त्रीणामूठानां तु कथं भवेत् ॥ त्रिरात्रेणैव शुद्धितले रित्याह भागवान्यमः ॥ आतुर्भगिन्योः
पक्षिणीपरस्परं ॥ परस्परं मृतौ आतुर्भगिन्योः पक्षिणी भवेदिति ब्राह्मणम् ॥ षडशीतो चैवं ॥ त्रिशत
श्लोक्या ॥ प्रेतैश्चाचार्यमाता महदुद्धितरुत श्रोत्रियर्लिकुसुया अस्वस्त्रीयेषु त्रिरात्रं विदिवस ७५

७५

७५

सि

मशुचिः सोदकस्तूभयत्रयः ॥ पक्षिण्याशौचमृत्विग्दहितकृतसहाध्यायिबंधुत्रयांतेवोश्चश्रूकमित्रश्वश्रू
रभगिनिकाभागिनेयप्रयाणे ॥ मातामह्यांचपित्रोस्वसरिचविरतेमातुलेमातुलाभ्यांचाथोसज्योतिरेवस्य
विषयनृपतोग्रामनाथेविनष्टे ॥ शिष्योपाध्यायबंधुत्रयगुरुतनयाचार्यभार्यासंगोत्रानूचानः श्रोत्रि
येषुस्वगृहपरमृतोमातुलेचैकरात्रं ॥ रात्रिसंज्ञाचारिण्यथतुकथमपिस्वत्मासंबंधयुक्तेस्नानंवासा
युतंस्याद्विदमपिसकलं सर्ववर्णेषुतत्सं ॥ ३ ॥ अत्रमूलंमाधवीयेमिताक्षरायांचज्ञेयं ॥ दोहत्रभागि
नेययोरनूढयोः पक्षिणी ॥ रुढयोस्त्रिरात्रं ॥ संस्थितेपक्षिणींरात्रिंदोहित्रेभगिनीसूते ॥ संस्कृतेतु
त्रिरात्रंस्याद्विधर्मोव्यवस्थितइतिवृद्धमनूक्तेः ॥ संस्कृतेदाहेनेतिगोडाः ॥ तन्न ॥ विशेषवेय्यथा
तू ॥ यत्रैकत्रमातुलादौपक्षिण्येकाहावुक्तोतत्रसंनिधिविदेशाभ्यांव्यवस्था ॥ श्रोत्रियेस्वगृहेमृते
त्रिरात्रं ॥ श्रोत्रियेरूपसंपन्नेत्रिरात्रमशुचिर्षवेदितिस्मरते ॥ एकग्रामेस्तेलेकाहः ॥ बंधुत्रयमुक्तं
मिताक्षरायां ॥ आत्मपितृष्वसुः पुत्राआत्ममातृष्वसुः सुताः ॥ आत्ममातुलपुत्राश्वविज्ञेयाआत्म

१२०००

७६

बांधवाः॥ पितुः पितृष्वसुः पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः॥ पितुर्मातृपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबांधवाः॥
मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः॥ मातुर्मातृपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवाः॥ अत्रापि
क्षिणी॥ गौडास्तु॥ समा नोदकानां यद्गोत्रजानामहः स्मृतं॥ मातृबंधो गुरो मित्रे मंडलाधिपतो तथे
तिता बाळोक्ते मातृबंधुकेकाहमाहः॥ यत्तु माधवीये प्रचेताः॥ मातृष्वसु मातृकुयोः श्वश्रूश्च शुरयो
गुरोः॥ मते च त्विजिया जेव त्रिरात्रेण विशुध्यतीति॥ तत्स्वगृह्यतो ज्ञेयं॥ असत्र तु दृढ मनुः॥ पित्रोः
स्वसरितद्वचपक्षिणी क्षपये निशं॥ श्वश्रूश्च शुरयोः संनिधौ त्रिरात्रं॥ असन्निधौ पक्षिणी॥ दे
शांतरे एकरात्रं॥ शातुके स्वदेशे एकाहः॥ देशांतरे स्नानं॥ आर्यपत्नी पुत्रो पाध्याय मातुर्कश्वश्रू
रश्वश्रूश्च शुर्यसहाध्यायि शिष्ये चैके रात्रमिति माधवीये विष्णुक्तेः॥ हरदत्तोपेवमाह॥ श्वश्रूश्च
शातुकेः॥ गौडा अप्येवं॥ तदुक्तं षडशित्या॥ एवं पित्रोर्भगिन्यो ये ये पिता महयोस्तथा॥ ये माताम
हयोश्चैव भगिन्यो तस्मात्प्रजाश्रयाः॥ मातुलाः स्वस्य पित्रोश्च पत्यश्चैषां प्रजाश्रयाः॥ यातर

मि

श्रोतिसर्वेषु पक्षिणी स्वर्गहेत्यहं ॥ एवं श्वशुरजामानुदोहित्री विपरिस्मृतं ॥ पितामही च पितामहश्चेत्ये
कशेषः ॥ यन्नुवृद्धमनुः ॥ भगिन्यां संस्कृतायां तु भ्रातर्यपि च संस्कृते ॥ मित्रेणामातृप्रेते दोहित्रे भणि
नीकृते ॥ शालुके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुद्ध्यति ॥ तद्भात्रा दोदेशांतरे शाकलकसुतजामा
त्रोः स्वदेशे ज्ञेयं ॥ विष्णुः ॥ असपिंडे स्ववश्मनि मृते एकरात्रं ॥ प्रधानगृहमतौ तु त्रिरात्रमिति माधवः
॥ शुद्धित्वे बहन्मनुः ॥ श्वशुरपतिताश्वान्त्यामृतौ श्वेद्विजमादिरे ॥ द्विजेत्यपत्तुक्षणं ॥ संवृद्धिर्वा ॥
शौचं तत्र प्रवक्ष्यामि ननुना भाषितं पुरा ॥ दशरात्राच्छुद्धिनि मृते मासाश्छूडे भवेच्छुद्धिः ॥ द्वाभ्यां तु पतिते गे
हमंसे मासचतुष्टयात् ॥ संवर्तः ॥ गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अनंतरं शिवदक्षिणे ॥ प्रोक्तं ज्येष्ठमास्यं भाद्र
पदमासं तथैव च ॥ गोमयेनोपलिप्स्यथ छागेन प्रापयेत्ततः ॥ ब्रह्मिणोर्मंत्रपूतेश्च हिरण्यकुश
वारिभिः ॥ सर्वमभ्युक्षयेद्देश्म ततः शुध्यत्यंशयं ॥ क्रियाकर्तुं स्तुतमूः सभावे पूर्णशौचं ॥ तिरन्व
ये सपिंडे तु मृते सति दयान्वितः ॥ तदशौचं पुरीचीत्वा कुर्यान्नुपितृवक्रियामिति ॥ माधवीये

११०००

७

ब्राह्मोक्तेः ॥ दिवोदासीये ॥ सगोत्रो वा सगोत्रो वा योगिन्द्रास्सखेनरः ॥ सोपिकुर्यान्नवश्राहुंशु
ध्येत्तु दशमेहनि ॥ युद्धहते तु मनुः ॥ उद्यते राहवे सस्त्रैः क्षत्रधर्महतस्य च ॥ सद्यः संतिष्ठते यस्तस्मै
थाशौचमिति स्थितिः ॥ यज्ञोत्सुकर्म ॥ सर्वतदेवेत्यर्थः ॥ यत्तु आहवे तु मृतानां च एकरात्रमशौच
कमिति ॥ तद्युद्धक्षेत्रे न कालान्तरमते ते यं ॥ असंनिधौ स्नानं ॥ संनिधा वेष्टकाहमिति माधवः ॥
यत्तु भारते राजधर्मेषु ॥ अशौच्यो हि हतः शूरः स्वर्गलोके महीयते ॥ न ह्यन्ते मुदकं तस्य न स्नानं
नाप्यशौचकमिति श्राद्धादिनिषेधः ॥ सपुत्राद्यभावपरः ॥ अएते वतत्र कर्मादीनां श्राद्धमुक्तं ॥ अ
ये तु पतितवद्दशपिंडमाहः ॥ शुद्धितत्वे अभिप्रायेण ॥ हृदिभिः शृंगिभिर्वापि हतान्ते चैव त
स्करैः ॥ ये स्वाम्यर्थे हता यांति राजन्स्वर्गं न संशयः ॥ सर्वेषामेव वर्णानां क्षत्रियस्य विशेषतः ॥
यत्तु बृहस्पतिः ॥ डिंबाहवे विना तेन बापराप्नुवे हते विरात्रं ॥ राजा वधे हते सद्यः शौचमन्यत्र
विरात्रं ॥ तथैव व्याधः ॥ क्षतेन म्रियते यस्तु तस्य शौचं भवेद्विधा ॥ आसप्ताहा विरात्रं स्याद्

घा

शरात्रमतः परं ॥ शस्त्राघातेऽवहादूर्ध्वं यादकश्चित्प्रमीयते ॥ अशौचं प्राकृतं तत्र सर्ववर्णेषु नित्यं
शः ॥ शस्त्राघातः क्षतं विना शवस्पर्शं निर्हारे च तद्गृहवासैतदन्नाशने च शवजातीयमाशौचं पूर्णं ॥ न
गृहवासमात्रेऽवहादूर्ध्वं ॥ उभयाभावेऽकाहः ॥ भृतिग्रहेण निर्हारे मासः ॥ विजातीयनिर्हारेशवजातीयं
॥ भृतिग्रहे द्विगुणं ॥ आपदिसमं ॥ सोदकनिर्हारे पूर्णं ॥ शवालंकरणे ज्ञानतः रुध्रपादः ॥ अज्ञाना
दुपवासः ॥ अनाथसर्वर्णनिर्हारेऽग्निदाहेऽनंतफलं स्नानमात्रेण शुद्धिः ॥ बोढाचैवाग्निदाता च स
द्यः स्नात्वा विशुध्यतीत्यपरां कवृद्धपराशरोक्तेः ॥ मातुलत्वादिसंबन्धेऽस्नेहे वा त्रिरात्रं ॥ गौतम्या
ख्यायां वृद्धात्रिः ॥ सूतकादिगुणं शावशावादिगुणमात्रं ॥ आर्तवादिगुणा सूतिस्ततोऽपिशवदाह
कः ॥ अनुगमने तु सपिंडेन दोषः ॥ असपिंडे तु समवर्णस्नानं ॥ घृताशनं पक्षिणी च ॥ उत्तमे स्नान
मात्रं ॥ रोदने तु शूद्रस्य शूद्रस्पर्शं विना संचयनासूर्वेमेकाहः ॥ ऊर्ध्वं स ज्योतिरिति माधवः ॥ शुद्धित
त्वे पारस्करः ॥ अस्मिन् संचयनादूर्ध्वं मासं यावद्दिजातयः ॥ दिवसेनेव शुद्ध्यतिवाससांक्षाल

१०० क०

७ स

नेन च ॥ स जाते दिवसे नैव अहाक्षत्रियवैश्ययोः ॥ स पिंडानां न दोषः ॥ मिताक्षरायां पारस्करस्तु ॥ मृत
स्य बांधवैसाहं कृत्वा तु परिदेवनं ॥ वर्जयेत्तदहो रात्रं दानश्राद्धादिकर्म वेति सर्वत्रैकमाहुः ॥ आशौ
चा न भक्षणे त्वत्ताने न्न जरणं वधिज्ञानतः १०३ स्य स्नानमात्रं ॥ ॥ अथ दासाशौचं ॥ ॥
तत्र स्वदास्युत्पन्नस्य दासस्य स्वेपिंडमृतौ स्नानमात्रात् स्वामिकार्ये स्मृश्यत्वात् भक्तदासस्य अहो
र्ध्वसद्यः स्मृश्ये ॥ गर्भदासो भक्तदासश्च अहाष्ट्युच्चिरिति मिताक्षरायां स्मृत्यंतरात् ॥ मूल्यकर्मकराः
१०४ दासी दासास्तथैव च ॥ स्नाने शरीरसंस्कारे गृहकर्मण्यदुषिता इति ॥ शतातपोक्तेश्च ॥ अत्रैव
दत्तादित्रयोदशदासानां स्वाभ्याशौचं समसंख्यादिनोर्ध्वस्य मासाद्याशौचे सत्यपि स्वामिका
र्चे स्मृश्यता ॥ दासां ते वासिभक्तकाः शिष्याश्चैकत्र वासिनः ॥ स्वामितुमे न शौचेन शुध्यंति मृतसू
तक इति बृहस्पतिस्मृतेः ॥ स्वस्यादृष्टार्थकार्यमासाद्याशौचं सर्वेषामस्त्येव ॥ एवं दास्या अपि ॥
प्रसूतौ तु तस्याः स्वामिकार्येपि मासमात्रं ॥ दासी दासश्च सर्वो वै यस्य वर्णस्य यो भवेत् ॥ बृहस्पति

रात्र

७८

व्ययोभवत् ॥ एतदूर्णस्य भवेच्छेचंदास्या मासस्तु सूतकं ॥ इत्यंगिरसोक्तेः ॥ षडंशोतावपि ॥ स्वामि
 शौचेन दासाद्याः स्थया मासास्तु कर्मसु ॥ योग्यास्तुर्मासतो दासीस्तुर्मासेष्वप्युपस्थितामियादासास्तु ना
 रदेनोक्ताः ॥ स्वामिशौचेन दासाद्याः स्थया मासास्तु कर्मसु ॥ योग्यास्तुर्मासतो दासीस्तुर्मासेष्वप्युपस्थितामियादासास्तु ना
 तः ॥ अन्ताकालभृतस्तददाहितः स्वामिना च यः ॥ मोक्षितो महतश्च वर्णात्युद्वेष्टः पणोजितः ॥ तवाहमित्युप
 गतः प्रवज्यावसितः कृतः ॥ भक्तदासश्च विभेयस्तथैव वडवौ हतः ॥ विंकेता चात्मनः शास्त्रे दासाः पंचदशस्तथा
 वडवादासीपतलोभादासो जात इत्यर्थः ॥ दासादेः स्वामी तस्य पिउमरणे तु विष्णुः ॥ पत्नीनां दासानामानुलोम्ये
 न स्वामितुल्यमाशीचं मृतस्वामिं न्यामीयमिति ॥ प्रतिशास्त्रातिक्रमेण दास्यकरणे पिनाशौचं ॥ वर्णानामानु
 लोम्येन दास्यं न प्रतिक्रमेण तदुत्तियाजवल्क्योक्तेः ॥ आनुलोम्येनाशौचमिति विष्णुः ॥ सर्वाशौचं रजोदूषादि
 चरात्रो जातं चेत्तदा रात्रिं त्रिभागां कृत्वा द्वयोर्भागद्वये पूर्वदिनं ॥ अंत्ये तत्तरंगं यदा प्रागर्द्धरात्रात् प्राक् सूर्योदया

+ शास्त्रातिक्रमेण दास्यकरणे पिनाशौचं ॥ २

पूर्वदिनं॥ अन्तरं तत्तरमिति॥ पक्षत्रयं मिताक्षरं वैरुक्तं॥ अत्र देशाचारतो व्यवस्था॥ अथातिक्रांता शौचं॥
 तत्रा शौचमध्यं ज्ञाते तच्छेषमात्रं॥ नाधिकं॥ प्रोषितकालशेषस्यादितियाज्ञवल्क्योक्तेः॥ अवैसेति क्रान्ता
 शौचं नास्तेव॥ नाशुद्धिः॥ प्रसवाशौचे व्यतीतेषु दिनेष्वपीति देवलेप्तेः॥ तत्रापि पितुः स्नानं भवत्येव॥ आ
 शौचे तदंशं ज्ञाते तु वृद्धवसिष्ठः॥ मासत्रयान्नरात्रं स्यात्पण्मासे पक्षिणीतत्वा॥ अहस्तु नैव मादवर्गार्ध्वस्नाने
 नशुध्यति॥ इदं पूर्णशौचविषये एव न तु वयोवस्थानिमित्तं॥ अतिक्रांतदशां निति मनुक्तेः॥ यस्तु माधवी
 यदेव कृत्वा॥ आत्रिपक्षात्रिरात्रं स्यात्पण्मासासप्तक्षीणीतत्वाः॥ परमेकाहमाध्वर्षाद्वर्षस्नातो विशुध्यति तिसृणां
 पक्षितिसृयं॥ इदं चैकदेशं॥ दशांतरं तु स्नानमात्रं॥ देशांतरं मृतं शुक्लास्त्रीवैवैरवानसंयतो॥ मृतस्नानं शु
 ध्यंति गर्भस्त्रावेच गोत्रिण इति पराशरोक्तैरिति विज्ञानिश्चरः॥ माधवीयविहस्तु अर्वाक् त्रिपक्षात्रिदिन
 पण्मासश्च दिवानिशं॥ अहः संवसरादवर्गदेशांतरं मृतं क्षपीत्याह॥ अत्रापदनापद्ध्या व्यवस्था॥ दशांतरं वाह

हे दने

बृहस्पतिः॥ महानद्यं सरं यत्र गिरिर्वाप्यवधायकः॥ वाचो यत्र विभिद्यते तद्देशांतरमुच्यते॥ वाचो देशभाषां तद्देशे
उभयशेष इति द्वौ वेदौ पक्षौ वा शब्दौ स्य क्त्वात्॥ मातापित्रोस्तु सर्वत्र पूर्णमिव शौचं॥ पितरो चेन्मृतो स्यात्तांदूरस्थे
पिहि पुत्रकः॥ श्रुत्वा तद्दिनमारम्य दशाहं सूतकीर्तिर्वैतधरातिपारशरोक्तेः॥ स्त्रीपुरुषयोः परस्परं सपत्न्यौ श्वेवामिति
स्यथ संसारे॥ सपत्न्यमातुत्ररात्रौ॥ आद्यः॥ त्वय्यवयसि सर्वमाभूति क्रांतं तथैव च॥ अशौचसंपाते निर्णयः॥ तत्र पु
र्वशौचस्य द्वितीया द्वाहः सुजातीयं शास्त्रे न न वा समं युक्तं वा स्यात्तदा पक्षपदं पूर्वशेषेण शुद्धिः॥ अतः राजन्समं शरीरे
शेषाहोभिर्विशुध्यतीति मंत्राक्षयत्वेनाक्तेः॥ इदं पूर्णशौचं॥ अहाद्यत्वा शौचसंपाते तत्तरेवैति गोत्राः॥ हरदत्तोप्येवं
अन्येष्वितरापि पूर्वशेषशुद्धिमाहुः॥ यदा तु जनने शौचं समं न मेधिकं वा तदा परमेव कार्यं॥ न पूर्वशेषशुद्धिः॥ अ
स्पृश्यत्वाधिक्यात्॥ शावेन शुध्यते स्मृतिर्न स्मृतिः शावशौधिनीतिषट्त्रिंशन्मतात्॥ मरणोपसृतिर्योगे तु गृहीया
मरणं भवेदिति कोर्मि च॥ षड्भूतिस्तु॥ स्वभानं बहु स्मृतिस्तु नृणां विप्रशोधनीति शावस्यापि स्मृत्या न
वतिरुक्ता॥ अहादिशावमध्ये सजातीयं विजातीयं वा दीर्घकालमुत्तरं चोत्तदानपूर्वशेषशुद्धिरित्यपराकः॥

तुयदि

तु

१२० क

७०

दि

दि

शुद्धिविवेकेतुशावेनशुध्यतेस्मृतिरित्यादिविशेषात्तत्रापिपूर्वेणशुद्धिरुक्तातत्रउत्तरस्यकालाधिक्येनबलत्वात्॥ त
थान्निरात्रेषकालेदशाहंप्रविशेद्वि॥ आशौचंपुनरागच्छतस्मात्पुनर्विशुध्यतीत्यमोक्तेर्माधवहरदत्तमिताक्ष
रादयः॥ इदंतुशावेनशुध्यतेस्मृतिरित्यस्यबोधकं॥ अन्यथावचनंवेयर्थ्यात्॥ तेनस्मृत्याशावन्निरात्रशुद्धावपि
वान्ममसंभ्रमश्चसंभवत्येव॥ गरीयोभरणंभवेतिकोर्मात्॥ पूर्वशेषमुद्धुरपवादमाह॥ शातातपः॥ रात्रिशेषेद्व्यह
शुद्ध्यामशेषे शुद्धिस्तथा॥ अत्ररात्रिशब्देसाहोरात्रपरः॥ अहःशेषद्व्याप्रभातितिसृभिरितिशंखलिखितेति॥ अ
थयदेशरात्राः सन्निपातेपुराह्यदशरात्रमाशौचमानवमादिनसादतउर्ध्वद्विरात्रेणव्युष्टायांनिरात्रेणेतंबोधायना
त्तेष्वेतिपराशरमाधर्कं॥ हारलताशुद्धितत्वादयोगोडा॥ अप्येवंरात्रिमात्रावाशिष्टेतिबुविज्ञानेश्वरादयः॥ अ
त्रदेशाचारताव्यवहाराविशेषानिर्णयसिंधोस्तयः॥ रात्रिशेषेनिरात्रादिसंपातितुपूर्वशेषेणैवशुद्धिः॥ पूर्वशेषो
तरद्वितीयेनदिनमध्यधिकशौचांतरपातितुवद्वितस्याल्यत्वादधिकेनैवशुद्धिः॥ नचवादेतस्यपूर्वशेषत्वात्॥ रात्रिश
ेषपूर्वशेषशुध्यपवादोमिति कावृत्तिर्यायोजीवनात्॥ अपवादोभावेनसर्गप्राप्तिः॥ अपवादोतरमाहशंखः॥

हेरंब

८०

तु
न

मातर्यप्रमीतामामशुद्धोन्नयतेपिता॥पितुःशेषेणशुद्धिःस्यान्मातुःसूर्यातुपक्षिणी॥पिताशोचमध्यमातृमृतोपक्षिणी
 अधिककुर्यादितिर्यपादार्थः॥उदंशमदिनात्पूर्वमातृमरणे॥दशम्यारात्रोत्तमभावेवामातृमरणेद्वयहयोःपक्षिण्या
 समचयइत्येके॥तन्मसंख्यांतरापसायाहादिश्रुतिबाधापूजेः॥अतएवेकोदयाषड्दयाइत्यादौश्रुतसंख्याबाधापूजेः
 समुच्चयानिरस्ताद्वारोद्ध्याय॥मातुरन्वाराहणेतुपक्षिणी॥यदानारीविशदग्निप्रियस्यप्रियवांछयाततदाशोचं
 विधातव्यमत्राशोचंरूमणहितीपृथ्वीचंद्रोदयेलक्ष्मरीतोक्तेः॥मातापित्रोर्मृतेश्चान्यसपिंदांशोचेननिवृत्तिता
 ल्येवाश्रुत्वातद्दिनमारभ्यदशकंस्मृतकीर्तयेदितिस्मृतः॥भर्तृशोचोत्तरमन्वाराहणेअत्रात्रात्राशोचेतुतिवृत्तेश्च
 दुप्रामोतिशास्त्रतदुत्परांकेब्राह्मणेः॥सहगमनेतुपुंसर्पणसुद्रुहस्यसद्यःशोचंवारोहणात्राशोक्तेः॥अत्र
 रात्रत्वाद्भुत्तुरपिअहोपिंडदानं॥एकचित्तौतुसद्यःशोचंषड्दशीता॥पूर्वाशोचेनयाशुद्धिःस्मृतकेस्मृतकेचसा॥स्मृ
 तिकामग्निदंहित्वापेवस्यचसुतानापि॥तथाशावादिमध्यपुत्रोत्पत्तोजातकर्मदिकार्यमेव॥मातुःपक्षिणीम
 ध्येपितुरेकादशाहव्यसर्गादिकार्यमेवेतिद्वयार्जिकः॥अथशोचापवादः॥शुद्धितत्वेकर्म॥सद्यःशोचं

साव

समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपदेवो वाहवमृतानां च विद्युता पार्थिवौर्द्धनेः ॥ उपदेवेयं तमकरे ॥ परशरोपि ॥ उपसर्गम
 ते चैव सद्यः शौचं विधीयते ॥ उपसर्गस्य तमरकदातिरूलपाणिहारलतादयः ॥ तथा मुमूर्षोर्दानादोनाशौचं ॥
 आपद्यपि चष्टकायां सद्यः शौचं विधीयत इति यावद्व्यक्तिः ॥ शुद्धिस्तनाकरदक्षोपि ॥ स्वस्त्यकाले चिदसर्वस्व
 वृं परिकीर्तितं ॥ आपद्रुतस्य सर्वस्य सुतकेपिनस्तुतकं ॥ प्रचेताः ॥ कारवः शिष्यिनो विद्यादासीदासास्तथैव च ॥
 रत्ननिराजभृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः ॥ कारवः सपकाराद्याः शिष्यिनश्चैव धानाद्याः ॥ लघुबिस्तुः ॥ व्रत
 यज्ञविवाहेषु आदुहोमे च नैजपः ॥ आरुधस्तुतकं न स्यादनाख्येतुस्तुतकं ॥ प्रारंभो वरणं यत्तत्संकुल्योन्नतस
 त्रयोः ॥ नांदीमुखविवाहादोश्चादुपाकपरुजिया ॥ यस्तु बिस्तुः ॥ न व्रतिनां व्रत इति तदप्यारुधेयं ॥ त्रिगुणा
 न्याः ॥ न प्रारब्धेषु दानोपनयनयजनश्राद्धसु दुप्रातः ॥ चक्षुःतीर्थार्थयात्राजपपरिणयनाद्युसर्वेष्वेतदर्थं ॥
 आविष्टे देनभारतहरिवंशादिश्रवणेपि नाशौचं ॥ गृहीतनियमस्यापि न स्यादस्य कस्यचित् ॥ इति ब्राह्मणं ॥ ८९
 चंद्रिकायां जाकालः ॥ संध्यां पंचमहायज्ञान्तेत्येकं स्मृतिकर्म च ॥ तन्मध्ये हापयेत्तेषां दशाहंते पुनः क्रिया ॥

न
व
मते

हणे च शौच मध्ये पिश्राध्रदानादिकार्यमेव ॥ वावेदेव भवेच्छान्तिर्यावत्सुप्तिर्नर्न दृश्यत इति लिंगोक्तेः ॥ अथ मृतदो
षे सहेमाद्रोषद्वित्रिशान्तकोर्मयोः ॥ व्यापादयेच्च आत्मानं स्वयं भग्न्युदकादिभिः ॥ विहितं तस्य नाशौचं नापिका
योदकत्रिया ॥ भविष्ये ॥ स्वच्छया मरणं विप्रोच्छंजिदां हि सरीरं दृष्टेः ॥ अस्यास्य विधा नैवेद्यं रात्मना च न ताडनेः ॥
पारवंडमाश्रिताश्च न महापालकिनस्तथा ॥ स्त्रियश्च व्यभिचारिण्यजारुदपतितास्तथा ॥ न तेषां स्नानं संस्का
रो न श्राद्धं सर्पिर्दत्तं ॥ ब्राह्मणं ॥ एतानि पतितानां तु यः करोति विमोहितः ॥ तस्य केषु द्वयेनैव तस्य शुद्धिर्नैव न्यथा ॥
इदं कामतः ॥ अज्यान् दुर्धं ॥ स्पर्शाश्रुणोर्ज्ञानतस्त्रिरात्रं ॥ अज्ञाने एकापनासः ॥ इत्यादि संज्ञा यत्सिंधोः सैयं ॥
इदं दर्पादुहि पूर्वसंयं ॥ अबुद्धिपूर्वं प्रमादहते तु सर्वकार्यं ॥ अथ कश्चिदस्य मादनमिव ताग्न्युदकादिभिः ॥ तस्या
शौचं विधातव्यं कर्तव्यं चोदकक्रियेयं गिरसोक्तेः ॥ प्रमादमरणान्निरात्राशौचमिति सिद्धिस्तत्राह योगोदाः ॥
दशाहातीति दाक्षिणात्याः ॥ अस्यापवादो हेमाद्रो भविष्ये ॥ प्रमाददिच्छया वापि न कुर्यात्सर्पतो मृते ॥ नागपूजा
विस्मयाने सार्थः ॥ तत्र प्रमादमृते दुर्मरणानिमित्तं दायादुक्तं शातातपेन ॥ व्याघ्रेनानिमित्तं विप्रविप्रकं न्याविव

इत्यादि

८२

य

ग

हयेत ॥ सर्पदहेनागबलिर्देयः सर्पकृष्णं कांचनं तातानिर्णयं संधौ ज्ञेयं ॥ सर्पदहेपि व्यासः ॥ सुवर्णभारुणनिष्पन्तं
नागं कृतातथेवगं ॥ आसायदत्वा किंचित्पितुरान्तरमातवान् ॥ हेमाद्रोभाविष्योपेचम्यापंतगं हेमं स्वर्णेन
केन कारयेत् ॥ क्षीरपानमध्यस्थं पुन्यविप्रायदापयेत् ॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नागदृष्ट्यशंभुना ॥ दर्पात्
पमृतेनासौ निबळिनास्य समुच्चयः ॥ तथा वैधमणरपिनदोषः ॥ वधशौचमृतैर्लसः प्रसारयात्तमिषक्रियः ॥
आसनं घातयेद्यस्तु भयं न्युनशनां बुभुक्षुः ॥ तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीयं तृतीयं संचयः ॥ तृतीयेतदंशं वाच
तुर्ध्वं श्राद्धमाचरेत् ॥ रातिकुक्ष्यागर्ग्यं कृते ॥ अपराके ब्रह्मर्षिगो ॥ यो जीवितुं न शक्नोति महाव्याधुपपीडितः ॥ सो
न्युदकमध्यायात्रां कुर्वन्तामुन्नदुष्यति ॥ तच्च प्रयगिभिर्न देशे रोगिणा मेव ॥ तदपि जीर्णानां प्रसूते मेति
विलाने श्वरादयः ॥ प्रयागेत्तरगिणामपि निशेषतः ॥ शरदस्यान्यत्रापि ॥ अंबाहणो वा स्वर्गादिमाहात्म्य
जीर्णपया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीपं करोयन्तशनंतथेयादिपुराणात् ॥ रदं द्वादशमरणं यद्यपि मृत्युं गतिपतं न श्रेयं व
द्वादिमरणं तथा तमाधरीये आदिपुराणेति ॥ कलौ निषिद्धं ॥ तथापि प्रयागमेव ॥ येनैतन्निविष्टं जंतीति श्रुते ॥ न तं क

था

वचनात्तानवेदवचनादपि॥ मतिरुत्क्रमणीयातिप्रयागमरणंप्रतीतिभारतमाख्येति॥ तत्र यो मुंचति प्राणा न्वदमूलेषु
संदरि॥ सर्वलोकानतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यत इति वाराहोक्तेः॥ तत्र दशाहादिपूर्णाशौचमिति भट्टाः॥ युक्तं तु
त्रिरात्रं॥ अनशनमृताद्युक्तेः॥ दिवोदासीयेष्वेवं॥ यच्च पूर्वेषामशनिहतानामग्निजलप्रविष्टानां भृगुसंज्ञा
मदेशांतरमृतानां जातदंतानांच त्रिरात्रमिति शुद्धितत्वे कश्यपोक्तेः॥ आत्मघातिनो दाहाशौचादिनिषेधः
मतदा नीमेव॥ वर्षाते तु सर्वकुर्यात्॥ गोब्राह्मणहतानांच पतितानां त्वथैव च॥ उर्ध्वं संवत्सरा कुर्यात्सर्व
मेवोर्ध्वदेहिकमिति हेमाद्रौषट्त्रिंशन्मतात्॥ तत्रात्मवधप्रायश्चित्तं नारायणबलिश्चोक्तः॥ तत्रैव॥ क
त्वाचां द्रायणं पूर्वक्रियाकार्यविधिः॥ नारायणबलिः कार्यलोकगर्हभयान्नैरे॥ पिंडोदकक्रियाः पश्चा
दृषोत्सर्गादिकंच यत्॥ एको दिष्टानि कुर्वति सपिंडीकरणं तथा॥ मदनरत्ने ब्राह्मणे तु॥ प्रमादोपनिःशंक
स्वकस्माद्विधिना दितः॥ चंडाले ब्राह्मणे श्वारे निर्हतो यत्र कुतश्च वित्॥ तस्य दाहादिकं कार्यं यस्मान्न
पतितस्तसः॥ चां द्रायणं तत्सल्लक्ष्यं तस्य विद्म्ये॥ यद्वा लक्ष्म्यं च दशकृत्वा तु विधिना दहेत्॥ बुद्धि

श्रु.क

८३

२१

५

पूर्वमृतानां तु निंशकृष्टासमाचरेत् ॥ इत्युक्तं ॥ स्मृतिरुत्तावलावल्यां तु द्विगुणं प्रायश्चित्तं च त्रिगुणं च सर्वं
कर्णमित्युक्तं ॥ नारायणबलिस्त्वमिताक्षरायां मृकते निर्णयसिंधोजितः ॥ विदेशमृतत्वस्यैव संभवदाहः ॥
तदभाविपालाराहेतः तदभावे पुनः ॥ विदेशमरणे स्मृति आहत्याभ्यन्यसापर्वर्षी ॥ अस्त्रामलाभे घणी
निशकृष्टा न्युक्तया वृता ॥ दाहयेदस्त्रिंशत्संस्थानिततः प्रभृतिस्तत्कं ॥ हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते ॥ कुर्याद्भर्ममयं
चेतं कुशस्त्रिंशत्षष्टिभिः ॥ पालाशीभिः समिद्धिर्वा संख्यैवेवंपकीर्तितं ॥ मदनरत्ने यज्ञपाश्र्वः ॥ दद्याच्छ्र
स्यशीत्येधंग्रीवायां च दशैवतु ॥ बाह्वोश्चैव शतं केशां दशैव बांगुलीषु च ॥ उरसि त्रिंशत्तं दद्याद्द्विंशत्तं जठरोदरे ॥
दाह्याद्द्विंशत्तं योरष्टौ शिरसि चतुः ॥ उर्वोश्चैव शतं दद्यात्त्रिंशत्तं जंघयोर्द्वयोः ॥ पादौ गुलीषु दशकं मृतं चेत्युक्तं
न ॥ मस्तके नारिकेलं तु अलावुं ताकलं तथा ॥ पंचरत्नं मुखे न्यस्य जिह्वायां नदलीफलं ॥ नक्षत्रास्तु कपटौ
दोनासिकायां तु कालकं ॥ कर्णयोः मुक्तिकाद्वंद्वं च वटप्ररोहकं ॥ नाभिकं कमलानां च अंगुलिस्थाने च

निसिपेत् ॥ मृत्तिका तु वसाधा तु हरिताल कुगंधको ॥ शुक्रेतु पारदं दद्यात्पुरीषे पित्तं तथा ॥ संधिष्वितिलपिष्टं
 तु ॥ मांसस्याद्यवपिष्टक ॥ मधुस्याह्नो हितस्थाने च चक्षुर्न मृगत्वचा ॥ स्तनयोर्गुंजके जयेनासायां शतपुत्रकं ॥
 कमलं नाभिदेशे स्याद्वृक्षाके वृषणाश्रितं ॥ लिङ्गे च नैऋतमूलं तु परिधाने तु कूलकं ॥ गोमूत्रं गोमयं गंधसुवर्षा
 दिसर्वतः ॥ क्रिया निबध्ना रूढं प्रलेपदं तेष्टं नाभ्यां प्रदेयं स्यात्कोपीने च त्रपुष्पं ॥ मोक्षके स्तनयोर्मूर्ध्नि कुकुम्भ
 नविलेपनं ॥ त्रिषितस्य वार्ताश्रवणाभावे तु पितुः पंचदशाब्दानि प्रतीक्ष्य तदन्यस्य द्वादशाब्दादीनि मदमरुत्तं ॥
 तत्र पत्नी पुत्रयोः पूर्वमगृहीता शौचयोः पूर्णा शौचं ॥ गृहीता शौचयोश्चिरात् ॥ द्वादशवर्षं प्रतीक्ष्योत्तरं द्वादश
 पुत्रादीनां सर्वेषां त्रिरात्रमिति कल्पतरुः ॥ पेर्यं शब्दाहोतरं अरुणपलं भेतुमदनरत्ने ब्राह्मे ॥ अथ पण्यं ददध
 पात्रं न्यासे कृतं सति ॥ गतेष्वग्निपुत्रदेहो यदूर्ध्वं लभ्यते केचित् ॥ तदार्धं दग्धकाष्ठानि तानिर्मथ्य तंदहेत् ॥ य
 द्दग्धकाष्ठं तु तदीयं वलभ्यते ॥ तदा तदस्ति एवं तु निक्षेपे व्यं महाजले ॥ अथ प्रेताहकालः ॥ प्रेत्यक्षेपे वदा
 ह न शोधकं ॥ आशौचमध्यं संस्कारे सति स भवेत्तमध्यं ॥ ततश्च शौध्यमेव ॥ अर्द्धं तु उत्तरायणं श्रेष्ठं ॥ तत्रापि क

५८
क
त

सप्तमः॥ मरणीरुतिका रोहिण्यार्द्रा मघाश्लेषा मूळत्रिषाद ज्येष्ठा धनिष्ठा दिवंचकः॥ जन्मदशमे कोन विंशति ता
राः॥ चतुर्थाष्टमद्वादश चंद्रा दिनक्षयवेधति व्यतीर्था परिषविष्टि करणमंदा भद्रा त्रयोदशी चतुर्दशी तिथि शुक्र
भौमशनिवार शुक्रास्तपोष मलमासाः सर्वथा वर्जाः॥ मन्वादि युगादि कथं युगादि दर्शयुकि मखिन शोध्याः॥ म
लविशेषधनिर्णयसिंधो लेखः॥ रतिरुद्रधर्मैकमला कठमृदु कते आशो वनिर्णयः॥ अधश्च द्रव्यो ध्वेदेहि
कप्रयोगः॥ तत्राधिकारिणो निर्णयसिंधो लेखः॥ सर्वाभि विधर्म पुत्रो वा कार्यः॥ अपुत्रेण सूतः कार्यो या
दृक्कादृक्मयलतः॥ पुंड्रान्निया हेतोर्धर्मसंस्थापना यद्वेति व्यासोक्तः॥ दिवोदासीयोऽष्टाष्टानस्य
वासन्तमर्धो न्नीलितलोचनः॥ भूमिपुं पितरं पुत्रो यदि दानं प्रदापयेत्तदा तदिशं गया आद्रादृक्
मेधशतादपि॥ शुक्लपक्षादिवा भूमिगंगायां क्षुत्तरायणे॥ धन्यास्तासु मुखिष्पति हृदयस्तेजनादेन॥ हमा
देवाराहव्यतीपातसंक्रांतस्तथैव गुरुण रेवः॥ पुण्यकालास्तदा सर्वमदास्तु फलितः॥ तत्रैव व्यास
आसन्नमद्युना देया गोः सर्वसातु पूजयत्तदा तदभावे वृणो रेव नरकस्तारणाय वै॥ तदाय दिनशक्तातिदा

संक्रांति

५८

गी

त
चयो

सुवैतरौ चगां॥ शक्तो न्योरुक्तदादत्वाद्यष्टे यो मृतस्य तु॥ मदनरत्ने जातूकण्यः॥ उक्तां यादीनि दानादिदशद
द्यान्मृतस्य तु॥ गोभूतिलहिरण्याद्यवसाधान्यं गुडानि च॥ रोप्यं लवणमित्रादुदरादानं॥ युक्तं क्रमात्॥ एता
नि दशनामानि नराणां मृत्युजन्मनोः॥ कुर्यादभ्युदयार्थं तु प्रेतोपि हि पुरं वै गब्राह्मे॥ ताम्रपात्रे तिलैः पू
र्णं प्रसृज्यान्मृदि जायतु॥ सहिरण्यं दद्याद्वाष्ट्रं वा वित्तानुसारतः॥ सर्वपापविशुद्धात्मा लभते गतिमुत्तमां॥ उक्ता
तिवरिण्यो च दशदानानि चैव हि॥ प्रेतोपि कृत्वा तं प्रेतशवधर्मण दाहयेत्॥ क्रिया निबन्धेणारुते॥ लक्ष्मीदाना
भुक्तानि॥ तुलसीसंनिधौ कृत्वा शास्त्रग्रामशिलां तथा॥ तिलात्मा हं हिरण्यं च कार्पासं लवणं तथा॥ ससधा
न्यस्तित्तिर्वा वा एकैकं पावनं स्मृतं॥ तिलपात्रं यथाशक्ति राय्यादानं च कथैरेदिति॥ परिरिष्टे मिथ्यमाणस्य क
र्णे तु पुण्यं मंत्रान्नपेक्षतः॥ मुमूर्षोर्मधुपर्कदानं मुक्तं वाराहि॥ दृष्ट्वा सुविद्वक्कंद्येनं यमभागानुसारिणं॥ प्रयाण
काले तु तैरो मुनेण विधिपूर्वकं॥ मधुपर्कं चरमं दमं मंत्रमुदीरयेत्॥ गृहाण च मे मधुपर्कं माद्यं संसारनाश
नकरं च मृतनतुल्यं॥ नारायणे नरचितं भागवत्प्रियाणां दाहे स्वशांसिकरणं सुरलोचपुं॥ अनेनैव कर्तुमने

र. क

त

सप्तमः॥ मरणीरुत्तिका रोहिण्यार्द्रा मघाश्लेषा मूलत्रिषाद ज्येष्ठा धनिष्ठा दिवंचका॥ जन्मदशमेकोनविंशतिताराः॥ चतुर्थोऽष्टमद्वादशचंद्रादिनक्षत्रं वेधति व्यतीपां परिष्विष्टकरणं दामदात्रयोदर्शा चतुर्दशी तिथि शुक्र भौमशनिवारशुक्रास्तपोषमलमासाः सर्वथावर्जाः॥ मन्वादि युगादिर्भूयुगादिदर्शेषु किमपि न शोध्यं॥ मूलं विशेषश्च निर्णयसिंधोर्ज्ञेयः॥ इति रूद्रधर्मैकमलाकरादृक्ते आरोचनिर्णयः॥ अथ रूद्रस्योर्ध्वदेहि कर्पयोगः॥ तत्र अधिकारिणो निर्णयसिंधोर्ज्ञेयाः॥ सर्वाभिविधर्मपुत्रोवाकर्मः॥ अपुत्रेण सुतः कार्योया दक्षाद्वैकमयुनतः॥ पिउदानात्रियाहेतोर्धर्मसंस्थापनायद्वितिव्यासोक्तः॥ दिवोदासीयः॥ हस्तास्तानसु मासन्तमर्धोन्मीलितलोचनं॥ भूमिपुं पितरं पुत्रोयुद्धिदानं प्रदापयेत्॥ तद्विराट्पुंगवाश्रद्धादुभय मेधशतार्द्रपि॥ शुक्रपक्षो दिवा भूमौ गंगायां च नारायणः॥ धन्यास्तासु मुह्यन्ति हृदयस्ते जनादेन॥ हमा देवाराहव्यतीपासिधुसंक्रांतस्तथैव गहनं रवेः॥ पुण्यकालास्तदा सर्वमदास्त्युरुपलभ्यतः॥ तत्रैव व्यास आसन्नमह्युनादयागोः सर्वसातु पूजयत्॥ तदमावतु गोरवनरकात्तारणाथव॥ तदायदि न शक्नोति दा

संक्रांति

८४

त
 चयो

मुवेतरैचगां॥ शक्तो न्योरुक्तदादत्वाष्ट्रेयोमृतस्यतु॥ मदनरत्ने जातुकर्ण्यः॥ उक्तां यादीनिदानादिदशद
 द्यान्मृतस्यतु॥ गोभूतिलहिरण्यास्यकासाध्यान्यं गुजनिच॥ रोप्यं लवणमिच्छाददरादानाभ्युक्तमात्र॥ एता
 निदशनामानिनराणां मृत्युजन्मनोः॥ कुर्यादभ्युदयाथ त्वं प्रतेपि हि पुरं वै गवाले॥ ताम्रपात्रं तिलैः पू
 र्णं प्रसृज्यान्निद्रायातु॥ सहिरण्यं दद्याद्वाष्ट्रं वा वित्तानुसारतः॥ सर्वपापविशुद्धात्मा लभते गतिमुत्तमां॥ उक्तं
 तिवरिष्ठो च दशदानानि चैव हि॥ प्रतेपि कृत्वा तं प्रत रावधर्मणदा हयत॥ क्रिया निबंधे गारुडे॥ लघुदाना
 भुक्तानि॥ तुलसीसंनिधौ कृत्वा शाकग्रासशिलां तथा॥ तिलालोहं हिरण्यं च कार्पासं लवणं तथा॥ सप्तधा
 न्यं क्षितिर्वा वा एकेकं पावनं स्मृतं॥ तिलपात्रं यथा शक्तिराय्यादानं च कोयैरिति॥ परिरिष्टं म्रियमाणस्य क
 र्णेतु पुण्यं मंत्रान्जपेत्ततः॥ सुमुखैर्मधुपर्कदानं मुक्तं वाराहि॥ दृष्ट्वा सुविद्वक्कं द्येनं यमभागानुसारिणं॥ प्रयाण
 काले तु तैरो मुखेण विधिपूर्वकं॥ मधुपर्कं च रम्यं दमं मंत्रमुदीरयेत्॥ गृहाण चैवं मधुपर्कं माद्यं संसारनाश
 नकरं च मृतनतुल्यं॥ नारायणे नरचितं भागवत्प्रियाणां दाहे स्वर्गाधिकरणं सुरलोचपुत्र्यं॥ अनेनैव कृतुमने

शू.क.

५५

णदद्यात्प्रमथपर्वकं॥ नरस्य मृत्युकाले तु परलोकसुखावहं॥ देवजानीयेध्यवं॥ अथ प्रयोगः॥ पुत्रादिरासन्तमृत्युं
पित्रादिना लोपुर्बन्धुव्यब्दं साद्वाब्दं वा प्रियत्तश्चैतन्कारयेत्॥ यथा सप्तपंचत्रीनेकं वा द्विजं पर्वदमुपैवेत्याहुर्वासा
स्वर्णरूपयोनिष्कलदधंतदद्वं वा गोस्तश्चतुर्गुणं वृषस्यैवंगो वृषमूल्यनिधाय साष्टांगं प्रणम्येतः किते कार्यमि
तिष्टेष्टममममप्रभृत्यद्यावत्तानां ज्ञानकामकर्मकृतं कायिकवाचिर्मानसिकसांसारिकस्यैष्टाष्टशुक्लशु
क्लपीतापीतज्ञानाज्ञानसकलपातकातिपातकोपपातकसंकलीकरणमालिनीकरणपात्रीकरणजातिभ्रंश
करप्रकीर्णपातकानां निरासार्थं मनुजहं कृत्वा प्रायश्चित्तमुपदिशंतु भवतः॥ इत्युक्तं सर्वधर्मविवेकारोगोपातः
सकलादिभिः॥ मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वंतु द्विजसत्तमाः॥ मया कृतं महाघोरं सातमज्ञातकिल्बिषं॥ तत्सर्वं क्षम
यित्वा तु शुभानुज्ञां प्रयच्छतु॥ पूज्यैकतपवित्रोदंभविष्णाम्यनया स्तमः॥ इति पठेत्तुष्टयुयाद्वा॥ निष्कस्तु चतु
सुवर्णः॥ पुत्रादिस्त्वस्यायादिवहेत्॥ ततः सभ्यास्तस्य शक्त्यनुसारेण प्रायश्चित्तमनुवादकार्त्तवदेयुः॥ तदशोभ्य
गंधादिना पुस्तकस्य सभ्यानामनुवादकस्वचपूजां कृत्वा तस्मै दक्षिणां पापानुसारं दद्यात्॥ गोमूल्यं निबध्नपूजात्वेन पु

स्तके निवेद्येदित्याचारः ॥ ततः सभ्या अमुक प्रायश्चित्तेन पूर्वोत्तरां ॥ गयुतेन यथाशक्ति प्रत्याभ्यास्य द्वास्त्रीणि न च
शुद्धो भविष्यसीत्यनुवाद काग्रे भवयुः ॥ शोधयस्व नुग्न हृदयं त्वं करिष्यतायां नद्यादौ गत्वा च मयि देहा कालो स्मृत्वा
मम प्रभृतीत्यादिरासार्थं मित्यंतं तु वा सभ्यो पदीष्टु ममुक प्रायश्चित्तं पूर्वोत्तरां गयुते ममुप्रमात्या यद्वारा य
था कालं करिष्ये ह्युत्कायां निकानि च पापानि ब्रह्म हत्या समानि च ॥ केशानां श्रित्यतिष्ठंति तस्मां केशान्बध्ना
म्यहं मितिकक्ष्योपलब्धं केशांश्च श्रुत्वा निवापुयित्वा तृप्तिं स्नात्वा प्रायश्चित्तं गत्वा न भस्म स्नानं करिष्ये ॥
रुद्राय नमः इमं स्मृत्वा स्नात्वा एवं मृगो मय वा रिगा मूत्रं क्षीरं दधि सपिः कृशादकं स्नात्वा धातवातः परिधाय
लिङ्गं धत्वा गवामगेषु तिष्ठतु भुवना निश्चतुर्दशा ॥ यस्मात्ततस्मात्तिष्ठं मे स्याद्देहं किं परस्य च योऽपि
गोदानं दत्त्वा पापापहं विह्वलीयथ चतुरादियुग्मा मालो निदत्त्वा पंचगव्यं प्राश्नीयान्नं वा ॥ आहुताहं म
म हृदय ॥ आज्यं मे वा हि शांताग्ने जह्याद्वा हृतीः पृथक् ॥ इति मां बालिना गृह्याग्नितियमाह ॥ अग्ने
प्रयति ध्यभावा तु ॥ रतस्माद्दृष्टं स मां साद्य सदा धर्मपात्तं स्थितं ॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं मम महा म विनाजं

शु. क.

६

तपराशरोक्तैर्गतिविप्रद्वाराहोमः परास्तिः ॥ ततस्तद्द्विने उपवासी भो निनिशा मृतिवाद्यतीर्थयात्रा द्वादशामान
गोदानद्वादशास्नानादिष्वयामायिः प्रायश्चित्तं कृत्वा विष्णुश्राद्धं गोदानानि प्राक्कृत्वा पूर्वोक्तदशदानानि
दद्यात् ॥ दानमंत्रास्तु मूलतदानमंत्राकरशयाः ॥ ततो वितरणीदानं ॥ अथादशकालोस्मृत्याममयमद्वारस्य
नद्याः सुखात्तारणार्थं दिव्यमानुष्यसर्वसुखप्राप्तये वितरणीदानं करिष्येत्युक्ता द्वाणप्रमाणकापासशि
खरोपरिताम्रपात्रे हेममहिषारूढदक्षकरोत्तमहृददेवामयारां दधानं यमसंपूज्य तत्र हृदमयीनोकापद्वरं
त्रेण बध्वा तत्र स्थाप्य धेनुं सवसास्वर्णशृंगरोप्य सुरांकास्य दानुन कुरुवस्त्रयुगसप्तधान्यघ्रापानद्युता
संपूज्य अधिवास्य परदिने पात्रं कृत्वा संपूज्य प्राङ्मुख्याः धृत्वा दिग्धं कुसुमितं हेमयुतं पुच्छं वृण्णदीर्घादशकालो
दशकालोस्मृत्या पूर्वोक्तफलोत्प्रेखां तदुमां कृत्वा गां द्वाणकापासशिखरस्य हेमयमद्वारस्य सुरका
स्य दोहनं कुरुवस्त्रयुगघ्रापानद्युतां अशक्तैर्गामहवामुकगात्रायामुकशर्मणोभ्यमहंसंप्रददन्म
मयुक्तामंत्रं पठेत् ॥ यमद्वारमहाधोरश्रुत्वा वितरणीनिदि ॥ तत्तु कामादहाम्येना तुभ्यं वितरणीनिर्गता अधिवासनेयमं

८६

त्रयैके॥ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवपुंक्तिपावन॥ सदक्षिणामयातुभ्यंदत्तोवैतरणीस्वर्गोऽयद्वा॥ यमद्वारमहोद्वारे
 यासौवैतरणीनिदी॥ तांतर्गुगांददाम्येनांतुभ्यवैतरणीमहामितिदक्षिणांदत्वाधेनुंयमंविप्रंप्रदक्षीणींकस्यसर्वं
 ।नेवेद्यधेनुकेत्वंप्रतीक्षस्वयमद्वारमहोभमे॥ उन्मितीपुरहंदेवीवैतरणीयेनमानमदत्यनुगच्छेत्॥ अथमहदानं
 कुर्यात्॥ गृहदानकृतेनवेकुठप्राप्तिस्यात्॥ तत्रमंत्रास्तुमस्तदानकमलाकरेस्तथा॥ आत्रियायकुठंविनेव्राह्म
 णायाद्वपयंतंअन्नदानंदद्यात्॥ अन्नदानादृथ्वीशोभवतिक्षुधानिदमिभ्यभवति॥ मंत्रस्तुपूर्वोक्तिः॥ इतिवै
 तरणीदानं॥ दिवोदासीयेन्यान्यपिदानास्तुक्तानि॥ यथा॥ मोक्षंदेहिहृशीकेशमोक्षंदेहिजनादनामोक्षधेनु
 प्रदानेनमुकुंदः प्रीयतांममतिमोक्षधेनुं॥ ऐहिकामुष्मिकंयच्चसप्तजन्मोर्जितंक्रणं॥ तत्सर्वंशुद्धिमायातुगामेतादद
 तोममेतिन्नधेनुं॥ आजन्मोपाजितंपापंममोवाक्कायकर्मभिः॥ तत्सर्वंनाशमायातुगोप्रदानं॥ केशनेति॥ पायधनंदद्यात्
 अथदुर्मरणेप्रायश्चित्तं॥ तत्रचंडालादिहंतैतारिहृतकस्त्यातिकष्टं॥ चंडालि॥ राजस्वत्प्राप्तिकांयजस्यशेमरणेमुद्यतेचरुप्रादना
 उध्वोहिष्ठाश्रोत्रोद्योभयोद्योचंडालश्चक्रव्यादस्पर्शेखद्वाभरणेशोक्रिमिकीटोद्भवेर्विषदूषंचदशवारुणश्चंडायणंवाक्

इत्येयं

१८० के.

८७

७

कुर्यात् २ वा २

लादरेत् ॥ अथ जस्परी किष्कादेवा ॥ प्रयागे विष्वानवच्छां शृंगिविप्रशस्त्रचोराद्ये रात्मधाते ॥ श्वेपथुं धिते ॥ अथ
आशेचि मरणे ॥ मूलं तु मत्ते ते निर्णयासंधो ज्ञेयः ॥ ततः पुण्यस्त्रात्रं रामकृष्णादिनाम जपुं कारयेत् ॥ ततः प्राणोत्क्रम
णे जाते पुत्रो वनमं कृत्वा स्नापयित्वा वानवबुद्धे कदशपरिधाय लदकदेशमुत्तरीयं कृत्वा जितस्थवपनं देवा स्नापयित्वा
नाससाधपुष्पमालाद्यै रलंकुर्यात् ॥ मदनरत्नगालं वः ॥ प्रथमे हनिकृतव्यं पर्वने चानुभाविनां ॥ प्रेतस्य केशस्मि श्चादि
वापयित्वा र्यदाहयेत् ॥ मनुः दक्षिणेन मृतं शङ्खपुरद्वारेण निहरेत् ॥ अत्र क्रियानवधे गारुडेषट्पिंडा निरुक्ताः ॥ मृ
तस्योक्तांति समये षट्पिंडो नृक्रमशो देहेत् ॥ मृतस्थाने गृहं द्वारि च खरे तास्यं कारणात् ॥ विश्रामे काष्ठे च यन तथा
संचयने च षट्पिंडा तथा ॥ आदौ देयास्तु षट्पिंडा दशा पिंडा दशाहिकाः ॥ स्थाने चाद्वयं ये तीते चितायां शवहस्तकारि
शानवा सिभूतभ्यः षष्टं संचयने तथा ॥ दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धं चेलं भासि संदत्तं ॥ दक्षिणा शिरसं मूमावर्हिष
स्थानि धापयेत् ॥ घृतेनाभ्यक्तमाह्वाय ॥ ३३ ॥ वस्त्रोपवीतिनः ॥ चंदनैः क्षिरसर्वांगं सुमनोभिर्विभूषयेत् ॥ हिरण्य
सकलान्यस्य क्षित्वा छिद्रेषु सप्तसु ॥ मुख्ये च थापि धायेनं निहरेत् ॥ यः सुतादयः ॥ सप्त छिद्राणि तत्रैव ॥ कर्ण

नाम्न

नेत्रे मुखे घ्राणे हिरं ण्यशक्तं न संहियत्यत्रोक्तं ॥ अत्र पत्रि समादाय प्रेतमग्निपुरःसरं ॥ एके तु बाधेन स्याद्दि
मध्यं पथ्युत्तरे जेद्विवाकुध्वमादहनं कार्यमासीनो दाक्षिणा मरुवः ॥ सव्यजान्वाच्यशानकेः सतिलं पीडदानवदा ॥ अ
थ पुत्रादिरालुयं कुर्याद्दरुचयमहतं ॥ तत्रोत्तानं निपात्येनं दाक्षिणा शिरसं मुखे ॥ एतदग्ने पात्राया सोक्ते रुत्वा न
॥ त्वं सा विपरा ॥ शूद्रपुनानधो मुखः ॥ स्त्री तुत्तानादाद्या ॥ तदुक्तं शुद्धित्वे हारलताया च प्रादिपुराणे ॥ स्वर्गोन्नतं जग
हीचातुर्वितामारे ॥ पतेशवः ॥ अधो मुखो दाक्षिणा ॥ दिक्चरणस्य पुमानिति ॥ उत्तानदेहाना रितुसंयिरेरपि बंधुभिः
इदमन्ये ब्राह्मे उक्तं ॥ देवैर्निरग्निं द्विजपरमिति गौडाः ॥ स्मृतिकौतुघां मदनपालस्य ॥ सदग्धव्यउपेतश्चेदाहिता
ग्न्यावृताथ विदितं निरग्नेरप्याहिताग्निवद्दाहोक्तेस्तस्य च कात्यायनेन तत्रोत्तानं निपात्येनं दाक्षिणा शिरसं मु
खे ॥ इत्युक्तानत्वे क्ते निरग्नेरपि तदेवेत्याह ॥ त्वेति देशेन कथमुपदेशस्य बाध इति चिंत्य ॥ केचित्तु वाचनिकाति
देशस्योपदेशतुल्यत्वादुपेतश्चेदित्यस्य द्विजपरत्वात् ॥ ब्राह्मे तु तसदाभानात् शूद्रपरत्वं मेवोक्तं न हि जानां मुत्ता
नत्वं मेवायाहुः ॥ अन्ये तु छंदोग द्विजानां मुत्तानत्वं मन्येषां मधोमुखत्वं मित्याहुः ॥ शूद्राणां च धोमुखत्वं मुदकशि

१८. क.

८८

रस्त्वचेयविवादः। दाहसुरस्यामंत्रकः॥ निषेकादिभ्रमशान्तोमंत्रैर्यस्योदितोविधिरिति शब्देमंत्रवर्जितोक्त
रिति मदनपालः। तत्त्वतुर्वेदिकस्येव निषेधः। पौराणस्तु भवत्येव॥ सच प्रयोगवद्वयते॥ अत्र एव वाराह। चतुर्व
र्णेषु संस्थानमेवंमेवतिपुत्रिकेयुक्तं॥ प्रचेताः। नग्नदहं दहेनैव किंचिद्व्यं परित्यज्जनायमः। प्रदहं धूमं
धेः। स्नापितं स्नविभूषितं॥ क्रियानिबन्धे गारुडो उदधारामविछिन्ना सिचैत्तकता प्रदक्षिणां॥ स्वधावस्तुक्तं
नपादतः परितश्चितः। दंपत्योरेकदा मृतौ तु बोधायनः॥ दाहांतमेकतंत्रत्वं सचयनं चेकं॥ उदकपिंडदानादिप
थगेव। अन्वारोहणे चैवं उदकदानं ब्राह्मणं॥ आदौ तु वस्त्रप्रक्षाल्य तेन वाष्पादितं स्ततः॥ कर्तव्यं ते सचैतन्तु स्तान्स
र्वमलापहं। ततः पाषाणष्टष्टे तु सर्वदहर्भितिलोदकं। त्रिंशच्छूद्राय देयास्तु प्रेतभूमिगताय च॥ विशेषो न गणया सं
धौ ज्ञेयः। अथ प्रयोगः॥ पुत्रादिरपसरथ्येन देशकालौ स्मृत्योकारय पुण्यं तस्यास्मापितुरमुकदा स प्रेतु स्य प्रेतत्वं नि
वृत्तं। उत्तमलोकप्राप्त्यर्थं उर्ध्वदोहं करिष्ये। इत्युक्त्वा॥ मृतस्थाने दहर्भकारय पश्चात्तमुकदा स प्रेतदत्तेन वने जनेन॥
एष तोषंडः प्रत्यवने जनं च। एवमुद्यापनीपिंडं दत्त्वा प्रेतवस्त्रे पिंडं बद्ध्वा दक्षिणद्वारा न्यत्सु। द्वारचतुष्वथ विष्ठां तो

वितायांचे वंदेयाः ततः शुद्धिदेशे पंचमः संस्कारः नक्षत्राक्रयादसंज्ञकाग्निं प्रज्वालय गंधमाल्यैः संपूज्य प्रेतस्य वपनं
 कारयित्वा स्नापयित्वा गंधमाल्यैः लब्धस्य मुख्यसमष्टिद्वेषु तमशकलाभ्यां विआज्यं वाक्षिस्वाभिव्यक्त्यैः वदितं च
 तात्तं क्त्वा चित्तोत्तरशीर्षमधोमुखं पुरुषमुत्तानां स्थित्यं निधाय अस्मै यमलोकाय स्वाहेति तूष्णीं ब्रुवा
 हतिं हुत्वा शिरस्छान्निं दद्यात् ॥ मंत्रस्तु वाराहे ॥ क्त्वा तु दुष्कृतं कर्म जनिता वाप्यजानता ॥ मय्युक्तं लवरां
 यनैः पंचत्वमागता ॥ धर्माधर्मसमायुक्तं लोभमोहसमावृतं ॥ देहयं सर्वं जात्राणि विद्वान् लोकान्सगच्छतु ॥
 अलमानं महाबलं शिरस्छान्निं प्रदापयेत् ॥ चतुर्वर्णेषु संस्थानं मेवं भवतु पुत्रकं ॥ चतुर्वर्णां किरतु पनातु हि
 जपरा ॥ क्रिया निबध्ने गच्छेत्तु न्यामंत्रः ॥ तं भूतं लब्धं गच्छानेत्वं भूतपरिपालकः ॥ उक्तं सहो कस्तस्मादनं स्वर्गं
 मृतं नयेत् ॥ ततः किंचिच्छेषं दग्धं कुंभमाकृत्य पादतोषदक्षिणं त्रिः प्रारुक्म्यान् रश्मना कुंभं भित्वा कुंभं क्षिप्त्वा
 नुवेक्ष्यमाणः बालपुरःसरः जलगत्वा पूज्यं तं वस्त्रं प्रक्षाल्य पुनः परिधाय वामानां मित्राजलमालेभ्यः दद्यात्
 स्नात्वा तीक्ष्णमेव ॥ घण्टां न धाय क्रतुदंभं जलतिलपूजां जलिकाश्रयपगोत्रामुक्त्वा स प्रेत एव ते तिलां जलिरुपतिष्यति
 उपतिष्ठतामिति वाः सर्वदा क्षणां मुखः स कश्चिद्वीर्यं पुनः स्नायुः ॥ मित्रो वानूढकं न्याभाग्निनयश्च श्रुः श्रुः सुखं

वे

श्रु. क.

८९

प

व्या

मातामहतां श्रीमालुक्षराणां उदकरानं कृता कृतं ॥ किं भर्तृगर्मभीपतिरुदकं न कार्यं तभ्योप्यन्यैः ॥ एवं त्रिशं च दश
द्वादश दश वादिनां निप्रयहं दद्यात् ॥ प्रयहमेकं द्वादश द्विस्त्रिंशं च द्वादश कार्यं गतौ बालिपुरः सराजला
इतीर्थे धोदश वस्त्रं निष्पीड्य गृहद्वारि सत्त्वा ॥ त्रीणि त्रिंशं पञ्चाणि विदुः शोचम्यगोमयसर्पपदेषु ब्रह्मणी
नमिस्त्वं श्यामनि पद्मं निधाय गृहं प्रविश मुदुः ॥ शोकादिना दनं कुर्यात् ॥ ततो मन्मथे पात्रद्वये एकं हव्यं वा
प्रेताग्रस्तो होति जलं पिबेति क्षीरं निदध्याद्दशरात्रमिति हेमाद्रौ ॥ प्रयहं भूमौ कर्त्तुं भोजनं समयेन संकल्प्य
येत् ॥ ततश्च हमुपवासः ॥ क्रीतलब्धौ शान्त्यै ॥ अथ शय्यासनं सर्वपापविदाशोचं प्रथमतः तीर्थसप्तमदश
भेषु वा तार्त्तमं सहभाजनं तच्च दिवैव ॥ बहिः प्रेताय दीपो देयः ॥ इत्यादि निर्णयसिंधौ रज्ये ॥ अथ संचयनं ॥ तत्र प्र
थमद्वितीयतृतीयचतुर्थसप्तमनवमेषु ॥ श्रद्धाणां विशेषतो दशमे द्वादशे तदुत्तरं तु मंदार्कभौमौ तिथियुगे कृपा
रद्विषादनिपादकं न क्षत्रवर्जं दनं कार्यं ॥ कर्त्ता देशकालो स्मत्वा स्मत्तुः कार्यं प्रगात्रस्यास्तु कदाचित्
स्य प्रेतानि रक्ष्यात्तमलोकप्राप्त्यर्थं ॥ अस्ति संचयनश्रावणं कविष्वप्युक्तं ॥ कुरुष्व निधाय द्रुहलोकं परित्यज्या
नास्ति परमां गतिं ॥ मनसा बाधुत्वा पापं शय्यायां जयाम्यहं ॥ अमुकगान्त्रा मुकदा संप्रतदमासनमुपासीत

८७

त्य

य ४ तां। एवं मध्यगंधपुष्पधूपोदीपाभाद्यादनं उपातृतां। एवं क्रव्याददेवताभ्यः प्रेताय प्रेतसरिभ्यः त्रीण्यामा
नानिद्वयाद्यतक्षीरोदके श्वेतिप्रोक्ष्यपलाशशारव्यान्नितेभस्मापोद्यागुहापकानिष्काभ्यां शिरसः उग्रजः
सम्पाण्योः पाश्वर्योः पादयारस्त्रिभ्यादापंचगव्येन गंगोदकेन प्रक्षाल्य गंधाद्युर्वितानि सौम्यमेणावस्थानव
कुम्भे निधाय शरावेण पिधाय वने वृक्षमूले वा भूमे निरवाय भस्मनद्याक्षिप्वा चिह्निदेशे वेदितुं स्वात्तनायका
दमीपत्रं पताकायुतं कुम्भत्रयं संस्थाप्य क्रव्यादेवताभ्यः प्रेताय तत्सरिभ्यश्चानिवेद्यं कुम्भेषु पिडा न रूपात्
मंत्रस्तु नमः क्रव्यादमुख्येभ्यो देवेभ्य इह सर्वदा स्मिन्नानवा सिनो देवाः शवाना पादकीर्तताः त्र्यो न
मुदकं कुम्भे मक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ये वा इमं शाने देवाः सुभगवन्तः सनातनाः ॥ ते स्म स काशा दूपां कृतुं बलि
मष्टांगमक्षयं ॥ मोक्षस्यास्य प्रिया लोका न्प्रयच्छन्तु च शाश्वतान् ॥ अस्मा कमायुगारोग्यं सुखं च ददता
निशां प्रथमं भस्म शानवा सिभ्यः प्रथमं प्रेताय दक्षिणे तत्सरिभ्यश्च दत्वा स्नायात् ॥ शिष्टान्यस्त्रिभिर्निगंगा
यां क्षिपेत् ॥ तद्विधिस्तु हेमशास्त्रे तर्पणं च कृत्वा स्थालीपंचगव्येन प्रक्षाल्य हेमसंक्ता प्रवालरूप्याण्यास्तु
मध्यक्षिप्वा तीर्थगत्वा स्नात्वा पंचगव्येन प्रोक्ष्य हिरण्यमध्वान्यतिलैः संबोज्य मृसि कुम्भे निधाय दक्षि

श्रु० क० णामुखो नमोस्तु धर्मायेति जलं प्रविश्य समेप्रीतोस्तु इति क्षित्वा विघ्नेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पुनः श्रा-
द्धं तर्पणं च कुर्यात् ॥ अत्र दशदानाद्गोदानादिकुर्वेति ॥ इदमधिवासनं शुक्रास्तादौ न कार्यं
॥ दशार्हमध्ये तु न दोषः ॥ अथ पाथेयश्राद्धं ॥ काश्यपगोत्रस्यामुकदा संप्रीतस्य मनुष्यलोका-
न्नेतल्लोकं गच्छतः पाथेयसिद्ध्यर्थं पाथेयश्राद्धं करिष्ये इत्युक्तं वा कुशबटोऽहं लोकं परित्यजेति प्रा-
गुक्तमंत्रांतदन्ते आसनमुपतिष्ठता एव मघोऽंधः पूषं धूपदीपाद्यादन्नमामानं चोपतिष्ठता मिति सर्वत्र वेदे सत् ॥
तत इदं तेषां सनं अवतज्जनपिंडः प्रत्यवतज्जनपिंडं पूजादक्षित्वा च ॥ अयमेव सर्वप्रतश्रादाना प्रयोगः ॥ एवं
ग्नप्रश्नादनश्राद्धं कुर्यात् ॥ अन्नवस्त्रदानं अथ नवश्राद्धं तच्च विषमदिनेषु प्रथमत्वे तृतीये च चतुर्थे च सप्तमे च
वैमकादशेषु कार्यं ॥ अमुकप्रतस्य प्रतत्त्वं निरुत्या उत्तमं लोकं प्राप्यथ आद्यो द्विविषमश्राद्धं करिष्ये ॥ अ-
त्र विप्रानिमंत्रणे मंत्रोवा राहो ॥ गतोऽसि दिव्यलोकं वं कता तं विहितासर्थः ॥ मनसा वायुभूतना विप्रैराह नि-
योजय ॥ पूजयिष्यामि भागं स्त्वामेव विप्रं निमंत्रयेत् ॥ अन्यप्राग्वा त्वां विष्णो नवसप्तविंशं राहानेव श्रा-

विं. ३८
न

द्वान्यनुक्रमात् ॥ आद्यतयोर्वर्णस्तुषडित्यादुर्मणीषिणः ॥ अथप्रेतपिंडाः ॥ तेचामानेनोतेहलायधः ॥ चरुणेयन्यायध
विहिमादोस्मारस्करेणरुद्रोत्रिशसकीर्तितोइत्युक्तं ॥ तथापिप्रेतेभ्यः सर्ववर्णभ्यः पिंडान्दद्याद्दशैवचोतमतेनोक्तिदश
वा ॥ अन्येषुयावदाशोचंप्रेतस्योदकं पिंडं च दद्यात् ॥ इतिविष्णुस्मृत्यंशोदशान्तपंचदशारात्रपक्षेषुतसंख्ययापिंडा इत्या
हुः ॥ हेमाद्रोब्राह्मणे ॥ विप्रान्यपुदरापिंडपक्षेयापिंडो कर्षउक्तः ॥ देयस्तुदशमः पिंडोरात्रावेद्वादशहनिवैश्यानांपिंच
दशमासैरुद्देप्रदीयते ॥ तद्यः शौचमहादौतुतत्रैवहिसद्यः शौचप्रदातयाः सर्वेषुपियुगपत्तथा ॥ अथराशोच
प्रदातव्यः प्रथमेद्वेकैकवहिः ॥ द्वितीयेहानिचत्वारस्तृतीयेपंचचैवहिः ॥ शतातातपः ॥ आस्यैकसंख्ययासंख्यपि
उदद्याद्दशैवतु ॥ आशोत्तरंदग्धेपुर्णेशोचैवाशौचस्यहासः ॥ अत्रदेशकर्तृद्वयैक्येये ॥ प्रथमेहानियद्वय
तदेवस्यादृशाहिकंयत्राद्यदीयतंतत्रसर्वान्समापयेत्तदितिस्मृतिबधेन्यासात् ॥ ब्राह्मणप्रथमेहानियोदद्या
प्रेतायान्समाहितः ॥ अनंतवसुचान्येषुस एवप्रददायपि ॥ दहकर्तव्यदशाहंकुर्यादितिस्मृतिश्रवणा ॥ शुद्धित्वे
वायवीयपि ॥ असंगात्रः संगात्रोवायादस्त्रीयदिवापुमान् ॥ यश्चान्निदाताप्रेतस्यपिंडदद्यात्स एवहिः ॥ कर्त
मंतोलुतत्रैवहृदस्यातः ॥ एवंक्रियाप्रवृत्तानांथादिकोश्वद्विपद्यता ॥ तद्वधुनाक्रियाकार्यासर्वैर्वाकरिभैः ॥

१२. क.

९१. ती

क

अथे नशेषः कार्यद्विगोडाः। आदितः सर्वमियुन्यो। आदिपुराणे। उपतिष्ठतामयं पिंडः। प्रेतमितिसमुच्चरन्। अ
थ प्रयोगः। ऐशान्यावेदिके वाते जसमन्मये वा रुचं प्रययि। सक्तुना वा तिलमधुघृतयुतकपिथमात्रं पिंडं कृत्वा
निष्ठाद्युक्ता काश्यपगोत्रस्यामुकप्रेतस्य मूर्ध्वं चक्षुर्देता वृषवसंभूतो प्रथमा हि कंदे हूपूरकपिंडदान
महं करिष्ये। द्वितीयादौ द्वितीयादिततः पाषाणाग्नेविहंसं पूज्य दभासनमवने जनचकत्वा मुकप्रेतस्य दिग्मूर्ध्ना वयं
वसंसंभूये देहपूरक एष ते पिंड उपतिष्ठता। प्रत्यध्वनजनो भृंगरा जतुलसीपत्राणि। पिंडं जले क्षिपेत्। ॐ जिति
दानं तूक्तमेव। एवं दशाहं तत्र संलप्य वशेषः। चक्षुश्चोत्रनासिकावयवनिष्पत्यर्थमिति द्वितीयो गलांसंनिध्य स
र्थमिति तृतीयः। विषमश्चाद्वचं नानिभिलिंगगुहं निष्पत्य मिति चतुर्थः। जानुजंघापादावयवसंभूत्यर्थमिति
पंचमः। विषमश्चाद्वचं भूममर्दं भूत्यर्थमिति षष्ठः। मज्जा मदा मांस सनायुसंभूत्यर्थमिति सप्तमा विषमश्चाद्वचं
दंतलोमतस्यावयवसंभूत्यर्थमितिष्टमः। कीर्यसंभूत्यर्थमिति नवमः। विषमश्चाद्वचं देहपूर्णं तलसताशुद्धिर्भय
थसिध्यमिति दशमः। प्रदाहमंजलि संख्ययोदकं भाश्च देयाः। असुशक्ते। पिंडं यथावेतो देहस्य ता मज्जां तद्विजय

र्थ

त्रि
 मितया अपरा के व्यासः आधोचां यदिने शौरं ज्ञेयाने च उरो मृते आपस्तंभः असुभाविनां च परिवापुनं गअ
 नुभाविनः कनिष्ठा रतिमिता क्षरारत्ना करद्वयः आशोचमनुभवतां सर्वेषां वपनमिति शुद्धितत्वाद्ये गोशः ॥
 तदुक्तं रत्नमालायां ॥ आश्विनारपवोर्द्विजन्मनां दारकर्म मृतसूतकेषु च ॥ बंधमोक्षमरादीक्षणेषु पिशोरमिष्टमखि
 लेषु चोदुषा अपरा के व्यासः पुत्रपुत्री च वपनं कुर्यादनेयथा विधिः पिंडदानोचितो न्योपि कुर्यादिष्टं समाहितः ॥ पु
 त्राणामासं दंतयोः समुच्चयः ॥ दशमे दिने त्वयव वपि उद्वान्निकाणां वेदिं कृत्वा प्रतस्मिन् विभ्यः प्रेता यथा मय यथा विधिं वायसेभ्यः
 व अयं दत्वा पूर्वध्वजं चोक्तं किं भो मन्त्रवेद्य ककबलिदत्वाश्मानं तैलेनाभ्यज्य जलक्षिप्त्वा प्रेतस्यैव वा ससी सुधापुत्रः
 पुत्री सर्वतुल्यवसयश्च वपनं कुर्यात् ॥ ततः स्नात्वा त्रिसर्वं त्रिधर्मैर्भेदिका जलक्षिप्त्वा सध्वं प्रेतलेनातिका मलकैर्वा स्वा
 वाग्दहवेजयः ॥ दशाह मध्ये तु माधवीये ॥ क्रष्यशृङ्गाः ॥ आशोचमंतरा दशौ यादस्यासुषेवर्णिमा ॥ समसिंप्रततं तस्य
 कुर्याद्विष्णुगोतमः ॥ श्लोकगोतमः ॥ अंतर्दशाहं दशं च तत्र सर्वं समापयेत् ॥ पित्रोस्त्रिषु यावदाशोचं दद्यात् पिंडान् जलान्
 दत्वा ॥ इह मपि त्र्यह मध्ये दशति पूर्वतः पित्रो रपि न समाप्य भवो कालादशं निर्णया मृतं चेव मदनरत्नपा रित्या तयोस्तु
 गाव्यं विष्णुमापद नोरसपुत्रादिपरा ॥ पित्रो र्वा हा ध्वं मपि नाप कर्ष इत्युक्ता ॥ अमूलं विसा रति कमलकर भट्टस्य
 २ × पित्रो रशौच मध्ये तु यदि दर्शः समापयेत् ॥ तावदेवोत्तरं तंतं पर्यवस्येत् अहात् परे निति गालवाक्तेः ॥ अन्येषां तु न्यह मध्ये विसमाप्य ॥

शु. क.
९२
का

शुद्धधर्मेश्वरदशौचित्यं कथं च ॥ अथैकादशाहः ॥ विप्राः शुद्धयं सपः स्पष्टास्तत्रियोवाहवायुधैः ॥ वैश्यप्रतोदरश्रीन्वा
महिंशुद्धः कतः क्रियः ॥ शुद्धितत्वे देवतः ॥ आद्याहस्तुनिर्वृत्तेषु सुस्ताताः कतमंगलाः ॥ आशौचाद्विप्रमुच्यंते ब्रा
ह्मणाः स्वस्तिवाच्यतः ॥ इदं सपिंडनोत्तरमिति शिष्टाः ॥ हेमाद्रिशंखः ॥ अद्यश्राद्धमिश्रद्रोपिकुयादेकादशहनि
कर्तुं स्त्रीलिकीशुद्धिरुद्धः पुनरेव सः ॥ १२ ॥ द्रोप्येवंतदाहपठेत्तसिः ॥ एकादशोद्वयतश्राद्धं तस्मान्मुमुदहितः
चतुर्णामपि वर्णानां रक्तकंतुष्टयकष्टयक ॥ यत्तु मरीचिः ॥ आशौचांततस्तस्य कपिंडदानं समाप्य तोतः ॥ श्रा
द्धप्रदातव्यं सर्ववर्णस्यैवं विधिरितं तत्सर्वपादशाहपरायत्तुमास्ये एकादशहनि तथा विप्रानेकादशेव तु ॥ क्षत्रि
यादिः सूतकांतमोजयद्युजो द्विजानिति ॥ तद्गुणश्राद्धपरं रुद्रमुद्दिश्य कर्त्तव्यं प्रेतप्रीतिकरं हितदितिवचनादि
तिमदनप्राग्जातः ॥ कल्मषरुश्लेषाणि बन्धस्यैवाद्यस्तस्माद्दूषणादप्याशौचापगमनमिति निवृत्तः ॥ प्रागुक्तं सर्वं ॥ ९२ ॥
दिमवचनानां वानाकरकाष्टादीनामप्याशौचांत एव हि ॥ अन्यगुणविधवाक्यवशादिशौचारितो निर्लभमाहुः ॥ क
सस्यव्रतः ॥ सद्यः शौचेऽपि दातव्यं प्रेतस्यैकादशहनि ॥ इशाना ॥ अहाराश्चैपि कर्त्तव्यं मेकादशहनि ॥ अती
माद्य

तोदि

न

तवियेसद्यस्त्रहोर्ध्ववापिशिष्यतोहेमाद्रौबोधायनमः॥ एकेदिष्टंश्चएवस्याद्वादशेहनिवापुनः॥ अततुर्ध्वमग्न्युग्मेपु
दुर्ध्वताहसुशक्तितः॥ अर्धमासयवामासिकृतोसंवसरपिवा॥ अथदृषोत्सर्गः॥ हेमाद्रौमास्येकोमचानकरो
तिदृषोत्सर्गसुतीर्थेवाजलांजलिं॥ नदादातिसुतोयस्तुपितुरुच्चारएवसः॥ एष्टव्यावहवःपुत्रायद्येकोपिगयावने
हृद्यजेतवाश्वमेधेनीलंवाहृष्टमुत्तेजताप्रदिशन्मते॥ एकादशेदिनेतस्ययस्यनोसज्जतदृषः॥ प्रेतत्वंसुष्ठिरंतस्यद
त्तेप्राद्वशतेरपि॥ गनुहेमाद्रौमविष्ये॥ चैत्र्यांवापितृतीयायावेशाख्याद्वादशेहनिगयच्चविष्टधर्मविपुवद्वितयं च
मृतेहोवायवस्येवतितसुर्वीसंभावयेयं॥ ब्राह्मलोहितोयस्तुवर्णेनमुदेवपुष्टिपुयापुरः॥ श्वेतःसुरविषाणाभ्यासनी
लोदपुन्यताद्वीपुराण॥ चतस्रोवसिकामद्रहवासंभवतापिना॥ अथप्रेयागस्तजपूर्वविष्टुर्लुपिप्रततर्पणंमुत्तु॥ देव
जानीये॥ तत्रमूलं चिंत्य॥ उपनीतिदेशकालोस्मृत्वाकाशयपगात्रस्यामुकदासंप्रतस्यप्रेतत्वेनिरयारुद्रकाक
प्रास्यर्पयवसादिकोक्प्रास्ययंवाहृष्टोत्सर्गंकरिष्यात्सुकानंदाचलुमन्नाचैवस्तुर्ध्वताचपवस्यनी॥ सु
रभिःपंचमीचैवप्रास्तावदृषमातरः॥ पूजयेन्नाव॥ ततःशानेकुंभेरुद्रं संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मासनं दद्यात्

श. क.

१२

जीतापात्रेयौ दूयौ भार्गवोर्जलक्षीरे प्रणीय पायसपिष्टं चरुं च कृत्वा आदौ दा विहरतिः षट् च आज्यभा
गावतः परमिति स्मृतेः ॥ अग्नये स्वाहेति षट् ॥ ततः उवाचारा वाज्यभागो च ततः प्रजापतये इन्द्राय
अग्नये सोमाय चाज्यं हत्वा अग्नये रुद्राय शूर्वाय पशुपतये ॥ उवाचाशनये भवाय महर्देवाय
शानाय पायसं हत्वा ॥ पूष्णे स्वाहेति पिष्टं चरुं हत्वा दूयोः स्विष्टकृतं हत्वा ज्येन प्रजापत्यं
तानवा हृती हृती हृत्वा चतस्रो द्वे एकां वावत्सरीमं लंकु कुर्यात् ॥ अब्रह्मस्य वेदमंत्रैरुक्तैः शूदे
होमो नैति मदनपालः ॥ अन्ये तु नाम्ना होममाहः ॥ ततो वृषमग्निं चतुः परिक्रम्य रुद्रं कुंभो
दकेनाभिषिच्य वृषंग्माश्वगंधस्त्रग्वस्त्राद्यै र्लंकृत्य रुद्ररूपविप्राये तत्पाद्यासनं गंधं च
चतुर्भ्यो दत्त्वा रुद्ररूपं प्रेतसूक्तं विप्रेभ्यश्चत्वार्यामाभ्यां दत्त्वा वृषोत्सर्गं श्राद्धं प्रतिष्ठार्थं
दक्षिणां दत्त्वा वृषपदे पिंडान् दद्यादितिके चित् ॥ ततो वा मागे त्रिशूलेन दक्षिणां गेच क्रेणैवैत्ययेन वा

१३

स्य

धरधु

वृषंगश्रवां कृषित्वा कुशतिलहेमजल युतं पुच्छमादाय देशका काला बुत्का काश्यपगोत्रस्यास्मसितुर
मुकदासं प्रेतस्य प्रेतत्वविच्छिन्नविमुक्तिद्वारा रुद्रलोकं प्राप्यार्थं रुद्रमं वषं वत्सरी सहितं रुद्रदेवतम मुक
गोत्राया मुकदासं प्रेतायोत्सृजामि ॥ युष्मभ्यं पतिं ददाम्येतेन पतिना स्वच्छं चेत्ते तेन श्रीरुद्रः
प्रीयतामित्युक्त्वा ॥ ॥ अंपस व्येन सतिलं पुच्छोदकं मादायामुकं प्रेतं दंते वृषवत्सरीः पुच्छोदकं
मुपतिष्ठतां ॥ इत्युक्त्वा वेदेत् ॥ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानंदकारकः ॥ अष्टमूर्ते रूचिष्वा नमः पारि
नातन ॥ वृषो हि भगवान् धर्मश्चतुःष्पादः प्रकीर्तितः ॥ वृषो मितमहं भक्त्या प्रेतं स्वर्गं नमस्त्वसौ ॥ अयं
हिवो मया दत्तः सर्वासां पतिरुत्तमः ॥ तुभ्यं चेत्ता मया दत्ताः पत्न्यः सर्वो मनोरमाः ॥ वृष एव मया द
त्तस्तं तारयतु सर्वदा ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रं माचार्याय हि स्थण्डिलं गोमिथुनं दत्वा विसृज्यैश्वर्यं कुर्यात्
॥ इति वृषोत्सर्गः ॥ ॥ ततो नवश्राद्धं वृषाद्यष्टवत्सरीनां एव कंवा विप्रमित्येवं वसुश्राद्धं मेका
दशम्यः एकस्मेवारुद्रगणश्राद्धं विषमश्राद्धं वरुणाचम्य देशकालोत्पत्त्या काश्यपगोत्रस्यास्मसितुरमुकदा

१५० क०

१५

५१

समेतस्य प्रेतत्वनिवृत्त्यावस्थादिरूपप्राप्त्यर्थं आद्यश्राद्धमेकादशे एकोद्विष्टविधिना करिष्ये ॥ इत्युक्त्वाद्यश्राद्धे
मुकप्रेतस्त्रिनेक्षणः कर्तव्यः ॥ तथा प्राप्नोतु भवान् प्राप्नोतु भवानीत्येकादशे कंवाविप्रं निमं आ कौधनेः शोचपरे
रित्युक्त्वादर्भबटवानिमं अ सर्वनवश्राद्धवसार्वणश्राद्धवहाकार्यं ॥ तत्र द्वारिमंडलं कृत्वा च म्याभ्यर्च्य सु
कप्रेते तते पाद्यमुपतिष्ठतामिमेवं पाद्यंदत्वा च म्यादभ्यर्च्य सुपवेष्ट्या मुकप्रेता मुकगोत्रैष ते गंधः पुष्पा
भिधूपो दीपः आघादनं च त्रालंकारादि चोपतिष्ठतां ॥ संपूर्णं तां वाचयित्वा गौ कुर्यात् नेति बहवः ॥ गृह्य
भाष्यमते त्वस्ति तदा मुकप्रेता यस्या हेत्यामे नैकादशतिः ॥ ततः सोदकुं भमामानं सोपस्करममुकप्रेतो
याद्यश्राद्धे उपतिष्ठतां ॥ विकिरे विकल्मः ॥ ॥ ततो वेद्यां देखां कृत्वा उष्टि ए समीपे वा धिं रासनमवने ज
नं ॥ अयं पिंडः ॥ प्रत्यवने जनं पिंडं पूजा सूत्रं च ॥ ततः सुप्रोक्षितादिकृत्वा गोत्रं नो बद्धं तामित्युक्त्वा क्षय्याद्
कंदैलेकादशपक्षे आद्यविप्राय प्रेतालंकारवाहनादि दद्यात् ॥ ॥ बृहस्पतिः ॥ ॥ प्रेतालं
कारवस्त्रादिपितुर्यद्वाहनादिकं ॥ संपूज्य गंधमात्माद्यैः श्राद्धभोजे तदर्पयेत् ॥ ॥ ततोऽभि १५
रम्य ॥ तामिति विसर्जयेत् ॥ शेषं नवश्राद्धं ॥ ततः आद्यमासिकं कुर्यात् ॥ तत्समानं तत्राणि चोदश श्राद्धा

दत्त्वा दक्षिणां ३

वेत्

४१

इत्येके

निवा ॥ आर्द्रिक मर्षि एतत्समानतत्र ॥ अत्र पददानमुक्तं देवजानीये गारुडे ॥ एकादशाहं प्रक्रम्यतरादि
 दीयते सर्वेभ्यो दशाहं विशेषतः ॥ पदानि सर्ववस्तुनिवारिष्वा नित्रयोदशा ॥ यो ददाति मृतस्येह जीवन्मुखा
 त्प्रहेतवे ॥ सुखी भूत्वा महामार्गे येन ते यस्य स गच्छति ॥ आसन्नोपानहं च मुद्रिका च क मंडलः ॥ भोजने भो
 जनाधारो वस्त्राण्यष्टविधं पदं ॥ तथा ॥ भाजनासनदानेन मुद्रिका भोजनेन च ॥ आर्ज्यं यज्ञोपवीतं
 भ्यां पदं संपूर्णतां न जेतु ॥ महिषीरथगोदाना सुखी भवति निश्चितं ॥ सर्वोपस्करयुक्ता निपदा न्यत्र
 योदशा ॥ यो ददाति मृतस्येह जीवन्मुखा त्प्रहेतवे ॥ स गच्छति परं स्थानं महाकष्टविवर्जितं ॥ त्रयोदशा
 पदानि स्थं प्रेता येकादशो हनि ॥ दातव्यानि यथाशक्ति तेनासौ प्रीणितो भवेत् ॥ अत्र चैवोदकं
 चैवोपानहौ च क मंडलः ॥ छत्रं वस्त्रं तथा यष्टिं लोहदंडं तथाष्टमं ॥ अग्नीष्टिकां च दीपं च तिलान्तांब
 लुमेव च ॥ चंदनं पुष्पदानं चोपदानानि च तद्दर्श ॥ योश्च रथं गजे वापि द्वात्रिंशे प्रतिपादयेत् ॥ स्वम
 हिम्नो वुसरिण तत्तत्सुखमवाप्नुयात् ॥ अत्र तत्तदानमत्रामत्तु तदानक मलाकरे ज्ञेयाः ॥ अत्रैव भुजं तु
 धिर्यं ॥ अथ शय्यादानं ॥ हिमाद्रौ भविष्यि ॥ तस्माच्छय्यां समासाद्य सारदारु मयीं हठा ॥ दत्ते पत्र

१५० क०

९५

चित्तां रम्यां हेमपद्मेरुं कृतां ॥ हंसतूलीपरिष्कां शुभगंजोपधानिकां ॥ अष्टादनपद्युक्तां गंधधू-
पाधिवासितां ॥ तस्यां संस्थापयेद्देमं हरिं लक्ष्म्या समन्वितं ॥ उच्छीर्षके घृतभृतं कलशपरिकल्मयेत् ॥
विज्ञेयः पाज्वश्रेष्ठः सनिद्राकलशो बुधैः ॥ तांबूलकुंकुमदोदकपूर्णागरुचंदनं ॥ दीपिकोपानहोष्ण-
त्रं चामरासनभोजनं ॥ पाशैर्बुधैः पुरुषा पयेद्रत्नया सत्तथान्यानि चैव हि ॥ शयनस्तस्य भवति यदन्यदुप-
कारकं ॥ भृंगारकरकाद्यैस्तु पञ्चवर्णनिक्षानकैः ॥ मंत्रस्तु ॥ यथानकुं कुर्यात् शयनं शयनं सागरजातया ॥
शय्याममाप्य शून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ सस्मादशून्यं शयनं केशवस्याश्वेयं च ॥ अर्धं तदेव ॥
इत्थं वंतस्य सकलं प्राणिपत्यं विसर्जयेत् ॥ एकादशां हे पितृणां विधिरेवः प्रकीर्तितः ॥ विशेषं चात्र रा-
जेंद्रकथ्यमानं निशामय ॥ तेनोपभुक्तं यत्किंचिद्भस्त्रं वाहनभाजनं ॥ यद्यदिष्टं च तस्यासीत् सर्वप-
रिकल्मयेत् ॥ तमेव पुरुषं हेमंतस्यां संस्थापयेत्तदा ॥ पूजयित्वा प्रदातव्यां मृतशय्यायथोदिते ॥ तत्रै-
व पापैः ॥ सूतिकां ते द्वितीयोद्दिश्यां दद्यात्कलशं ॥ कांचनं पुरुषं तद्रूपं फलवस्त्रसमन्वितं ॥ स-
पूज्यादिजदां पत्यं नानाभरणभूषितं ॥ उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कं ततो वेदतः ॥ रजतस्य तु पात्रेण

दधिदग्धसमन्वितं ॥ अस्त्रिंशत्पुण्ड्रिकं गृह्यसूक्ष्मं कृत्वा तु पायसं ॥ भोजयेद्द्विजदं पुण्यं विधिरेष सनातनः
 ॥ एष एव विधिर्दृष्टः पार्वतीयेर्द्विजोत्तमैः ॥ एतं प्रतिग्रहे तत्रैव ॥ गृहीतायां तु तस्या वै पुनः संस्कारमर्ह-
 ति ॥ भविष्ये ॥ स्वर्गे पुटं दूरपुरे सूर्यपुत्रालये तथा ॥ सुखं वसत्वसौ जंतुः श्रुत्यादानप्रभावतः ॥ आभूतसं-
 क्लवं यावत्तु निष्ठत्या तं कवर्जितः ॥ ॥ इति शय्यादानं ॥ ॥ क्रियानिबन्धे स्मृत्यंतरे ॥ सूतके मृतके
 चैव द्वितीयं मतं ॥ यदि ॥ पिंडदानं प्रकृवं इतश्चोत्सर्गे तथैव च ॥ न हन्यात्सूतकं कर्म द्वादशैकादशादि-
 कं ॥ शुद्धे वा यद्विवाशुद्धः कुर्याद्विवाविचारयन् ॥ अथोदकुंभः ॥ हेमाद्रौ स्मृतिसमुच्चये ॥ एकादशा-
 हात्प्रभृतिघटस्तोयान्नसंयुतः ॥ दिने दिने प्रदातव्यो यावत्संवत्सरस्ततः ॥ मदनरत्ने गोतमः ॥
 अद्वैतं पार्वणश्राद्धं सोदकुंभं मधर्मकं ॥ कुर्यात्प्रत्याद्विकाष्टाहात्संकल्पविधिना न्वहं ॥ अत्र पिंडो वि-
 कल्पः ॥ अहरहरसंज्ञमेकस्मै ब्राह्मणायोदकुंभं च दद्यात् ॥ पिंडमण्येके निष्पृणंतीति हेमाद्रौ पारस्करोक्तेः ॥
 विशेषो निर्णयसिंधो ज्ञेयः ॥ देवजानीये गारुडे ॥ अथ हं दीपकोत्तेयो मार्गे तु विषमे नरैः ॥ यावत्संवेद्यं वि-
 श्रुतस्य सुखलिप्सया ॥ कुर्याद्याम्यमुखं पित्र्ये अहिं संकल्पमुत्तितं ॥ अथ मासिकानि ॥ तानि कल्पे वस-

पुस्त

१५० क० पिंडनं कार्यं ॥ आहुता निषोडशादत्वा नैव कुर्यात्स पिंडनमिति लोकांश्चि स्मृतं ॥ सपिंडीकरणो नरं पुनः
 १६ कार्याणि ॥ यस्य संवत्सरादवार्कसपिंडीकरणं कृतं ॥ मासिकं चोदकुंभं च देयं तस्यापि वत्सरादवार्कसपिंडीकरणं नैव
 केः ॥ सपिंडीकरणादवर्गिणः कुर्यात्कृतान्यपि ॥ पुनरप्यपकुर्यात्तेन युत्तरनिषेधनात् ॥ इति गातुवोक्तं
 श्रुत्वा ॥ तानि सपिंडनात्प्रागेको द्विष्टविधिर्नोर्ध्वं तु पार्वणेन विधिना कार्याणीत्यादि निर्णयसिंधोर्ज्ञेयं ॥
 ताभ्यां ह कात्यायनः ॥ द्वादशा प्रतिमा स्यान्निआद्यषणमासिके तथा ॥ सपिंडीकरणं चैव दूत्ये तत्राहुवोक्तं
 शं ॥ त्रैपक्षिकादिके चेति आहुत्ये तानि षोडशेति जानूकपर्यः ॥ आद्यं मूनमासिकं षणमासिकं मून
 षष्ठं ॥ अगस्त्यकभूनादिकं ॥ तेनामुकदासप्रेतस्य प्रेतत्वे निवृत्त्या पितृलोके प्राप्त्यर्थं माद्यमासिकं द्वि
 तीयत्रैपक्षिकं तृतीयत्रैपक्षिकं कर्त्तव्यानि सपिंडकरणाभिधिकारसिध्यर्थं मेकादशे द्वादशे वाहन्यप
 कुर्यात्करिष्ये ॥ इत्युक्त्वा द्यमासिके संतेक्ष्णः उपतिष्ठतां मित्येवं षोडशा विमाकुशबटन्वा विधायाद्य
 मासिके द्वादशे पाद्यमित्येवं सर्वे नवश्राद्धवत्कृत्वा षोडशामाभ्यानि पिंडांश्च दद्यात् ॥ अथ सपिंडनं ॥
 भविष्ये ॥ द्वादशाह निषाण्मासे त्रिपक्षे वा त्रिमासिकम् ॥ एकादशे च पूर्णद्विमे गतस्याप्युपस्थितौ ॥
 चतुर्थपंचमषष्ठकुनषष्ठसप्तमाष्टमनवमदशमेकादशद्वादशानादिकानि आहुता निषेधकाल ॥

विष्णुः॥ मासिकवत् द्वादशाहं श्राद्धं कृत्वा त्रयोदशो हि वा कुर्यात्॥ मंत्रवर्जं हि श्राद्धाणां द्वादशे हनिकीर्ति
 तं॥ एतद्दर्शं श्राद्धं कारिन् श्राद्धपरमित्यपरां कल्मतरोच॥ आशौ नरं द्वादशस्वहः सुद्वादशमासिकानि
 कृत्वा द्वादशे सपिंडनं॥ अधिकमासे तु त्रयोदशे इत्यर्थः॥ विस्तरं निर्णयसिंधोः नेयः॥ अथ प्रयोगः॥
 देशकालौ स्मृत्वा कार्यपगोत्रस्यास्मत्पितुरमुकदासप्रेतस्य प्रेतत्वं निर्वृत्या वस्वादिपितृलोकप्राप्त्यर्थं ए
 को द्विष्टुपार्वणोभ्यात्मकं सपिंडीकरणश्राद्धं करिष्ये इत्युक्त्वा स्मत्पितुरमुकप्रेतस्थानेक्षणं दत्त्वा भ
 वद्भिः प्रसादः क्रियतामित्येकं॥ ततः सव्येन कामकालसंस्तकविश्वेदेन स्थानेक्षणं दत्त्वेत्यादिना द्वाद
 वो देवानंतरं वा प्रेतः क्षणः ततोपसव्येनास्मत्पितुः पितुरमुकदासस्य वसुरूपस्य स्थानेक्षणं दत्त्वेत्यादि
 ॥ एवमस्मत्पितुः पितामहस्यामुकदासस्य रुद्ररूपेत्यादि॥ एवमस्मत्पितुः प्रपितामहस्यामुकदास
 स्यादित्यरूपस्थाने इत्यादि॥ एवं षड्विधाः॥ कुशवटवोवा॥ अक्रोधने शौचपटेः रिति जपः सर्व
 त्र॥ प्रेतस्थाने नवश्राद्धवत्॥ ततः परेद्युः संकल्पपुनः क्षणदत्त्वा तद्दक्षिणे देवे चतुरस्रमंडलं कृत्वा

१५० क०

तद्दक्षिणे प्रेता यवर्तुलं त्रिकोणं वा कृत्वा क्रमेण पाद्यं दत्त्वा च मय्य कामकालसंज्ञका विश्वे देवाः समाध्वं ॥
प्रेतसमाध्वं ॥ प्रेतस्य पितृपितामहप्रपितामहस्य माध्वमित्यासनेषूपविश्य नीवी बंधं कृत्वा पक्रांतं श्रा-
द्धकर्म करिष्ये त्फक्ते कामकालसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां मिदमासनं ॥ अत्रास्य तां धर्मोसि ॥ देवेशणाः
क्रियतां ॥ तथा प्राप्नुवन्ति ॥ एवं द्वितीयदेवे ॥ ततो द्वे अर्घ्यपात्रे संपन्नेषु संपन्नैस्फक्ता कामकाल-
संज्ञका विश्वे देवान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ आवाहयेत्फक्ते ॥ कामकालसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः
आगेष्टु महाभागा इति चावाह्य ॥ कामकालसंज्ञका विश्वे देवा इदं वोप्ये नमः ॥ इति विप्रद्वये दत्त्वा पा-
त्रं युष्मांस्तु वागं यपुष्पं धूपदीपमाच्छादनं च दत्त्वा पूर्णतां वाचेयित्वा पसव्येनास्मसितुः काश्यपगो-
त्रस्यामुकदासस्य इदमासनमुपतिष्ठतां ॥ स्वासनं ॥ प्राप्नुतु भवानित्यादि ॥ ततः पितुः पित्रादीनां पार्वण-
वदासनानि दत्त्वा ॥ चत्वार्यर्घ्यपात्राणि ॥ तत्राद्ये चत्वारि पवित्राणि त्रिषु त्रीणि त्रीणि ॥ ततः काश्यपगो-
त्रामुकप्रेत एषते र्युपतिष्ठतां ॥ इति दत्त्वा अर्घ्येत्यादिकाश्यपगोत्रस्यामुकप्रेतस्यार्घ्यं तत्पितृपिताम-
हाद्यैः सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजयेत्फक्ते ॥ एवं पवित्रं पितृपात्रे दत्त्वा काश्यपगोत्रस्यामुकप्रेतस्य पितृ-

मुकदासेनवसरूपेण सहसं सज्यस्वसायुज्यंगछेति तदर्धे निनीचैवं तसितामहे नरुद्ररूपेणेति द्वितीये ॥
स्वप्रपितामहेनादित्यरूपेण सहेतितृतीये ॥ ततः ॥ एषवो नुगतः प्रेतः पितरः सप्तद्वहामिवः ॥ शुभं भवतु
शेषाणां जायंतां चिरजीविनः ॥ इत्यभिमुखोत् ॥ संसर्जनोत्तरं प्रेताया र्धदानमिति मदनपातः ॥ ततः प्रे
तपित्रादिभ्यः पार्वणवदर्थ्यत्रयं दत्त्वा न्युज्जुपात्रं कृत्वा गंधपुष्पधूपदीपाद्यादनालंकारान् प्रेताय तसि
त्रादिभ्यश्च दत्त्वा संपूर्णतां वाचयित्वा प्रेते प्रेताय यमाय च यमाहूतिरुपतिष्ठतामिति पाणोदुत्वा नसि
त्रादिषु वाग्नौ करणं कृत्वा ॥ देवे प्रेते तपित्रादिषु चामा-न्नानि संकल्योष्धिं पित्रं विकिरं च दत्त्वा गृहपा
कात्पायसेन सक्तुमिवा प्रेताय तसि त्रादिभ्यः पित्रा कृत्वा द्येत्यादिका श्रयपगोत्रस्या मुकदासं प्रेतस्य
प्रेतत्वं निरुत्या स्वस्वादित्पितृलोकं प्राप्स्यथ तसि त्रं तसि त्रपितामहं प्रपितामहानां काश्यपगोत्राणां
अमुकदासानां वरुद्रादित्यस्वरूपाणां पित्रैः सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजयेत्कृत्ते ॥ प्रेतपित्रं विधाति
भुज्य कृत्वेकभागं मधुचादाय काश्यपगोत्रा मुकप्रेतत्वं सि त्रत्वं सि त्रामुकगोत्रेणा मुकदासेन वसरू
पेण सह संयुनक्ति एष ते पित्रं सस्मै ते स्वधानमः ॥ एवं द्वितीयं भागं पितामहे नरुद्ररूपेण तृतीयं भागं

१०० क०

२८

न

अपितामहेनादित्यरूपेण ॥ ततः एषो नुगतः प्रेत इति प्रागुक्त मंत्रमुक्त्वा प्रत्यवने जनं पिंडं पूजादि कृत्वा
दशाननवैतरणीदानादिरुत्वा शेषं समापयेत् ॥ ततः पार्थयश्चाहु कृत्वा वर्षांतयावत्प्रत्यहमुदकुंभं श्राद्धं
च स्वस्वकाले पुनर्मांसिकानि च कुर्यात् ॥ इति कर्मलाकर भट्टक तेन श्राद्धधर्मे कुर्वद्देहिकप्रयोगः ॥
अथ श्राद्धमार्गः ॥ तत्रानुपनीत द्विजाः श्राद्धसमाः ॥ श्राद्धेण हि समास्ता वद्यावद्देहेन मृत्युं जयति मनुक्तेः ॥ सा
म्यं च कर्माधिकारमात्रेण न तु स्नानं पंचयत्नाद्यस्ति ॥ प्रागुपनयनात् कामचारकामवादभक्ष्या इति गौतमे
नेः ॥ श्राद्धं तु मंत्रवद्रूपेण ॥ नाभिव्याहृये द्वाह्यस्वधानि नयनादृते ॥ इति मनुक्तेः ॥ ब्रह्मवेदः ॥ पाप्मे स्तृष्टि
खं देवि ॥ अमावास्या एका कृष्णा पक्षपंचदशी शुचः ॥ एतेष्वनुपनीतो विकुर्यात्सर्वेषु पर्वसु ॥ श्राद्धसाधार
णं नाम सर्वकामफलप्रदं ॥ भार्या विरहितो प्येतत्प्रवासस्थेऽपि नित्यश्राद्धः ॥ श्राद्धोपमंत्रवत्कुर्याद्देहेन विधि
नाबुधः ॥ एवं तीर्थे विशेषस्तु निर्णयसिंघो श्राद्धाधिकारप्रकरणे ज्ञेयः ॥ एवादिजान्त्रयोपि ॥ तास्वाम
पितृभ्यां यावदुक्तं ब्रह्मचर्यं मनुष्यत्वादिति षाष्ठ्यायेनानधिकारात् ॥ श्रोतस्मार्तकर्मण्यग्निसाध्याभि
कारोत्स्येव ॥ कामश्रुतिगतस्य षष्ठ्याये पुंस्त्वस्योद्देश्य विशेषणस्य षाष्ठ्यायेन निवक्षितत्वात् ॥ पाणिग्रहणा

द्विसहस्रं कर्मस्तथा पुण्यं फलेषु चेत्यापस्तंबोक्तेः ॥ सूतसंहितायामपि ॥ द्विजस्त्रीणां अपि श्रौतं
 ज्ञानाभ्यासेधिकारिता ॥ वदंतिके चिद्विद्वांसः स्त्रीणां शूद्रसमानतोमिति स्त्रीशूद्राश्च सधर्माण इति स्मृ-
 तेश्च ॥ संस्कारा अपि शूद्रवत्तूष्णीं ॥ अमंत्रिका तु कार्ये यं स्त्रीणां मा वृद्धौ षड् इति मन्त्रोक्तेः ॥ तेन अधिकारिभि-
 र्वेष्टुः पूर्तधर्मेन वेदिक इति जातु कर्ण्योक्तेर्बहिर्वेदियद्दानं तस्योर्निकमुदाहृतमिति व्यासोक्तेः ॥
 शूद्रवत्तुलादिषु दानानां पत्यनुमत्या पृथगप्यधिकारः ॥ अग्निसाध्यत्वाभावात् ॥ विधवानां तु स्वा-
 तंयादस्यैवाधिकारः ॥ एतच्च विद्वानेश्वरेण व्यवहाराध्याये सविस्तरमुक्तं ॥ अतएव तुलादौ पुमान्
 युग्मसमः स्यात्प्राशस्त्या सार्वतीसमेति स्त्रीणां फलश्रवणं ॥ नन्वेवं शूद्रसमत्वापंचयता अपि स्थुरि-
 ति चेत् ॥ शृणु पंचयत्नविधानं तु गृहीतं न हापयेदिति शंखाद्युक्तेर्यजेत्यादौ कर्त्रे कृत्ववत्पुंस-
 स्वविवक्षितत्वात् न स्त्रियाः प्रसक्तिः ॥ न च नित्येकापि श्रुतिरस्ति ॥ अनंत इत पुंस्त्वाविवक्षयोऽपि अधिकार-
 रस्यात् ॥ नित्यत्वानुपपत्त्या प्रत्ययाभावस्य केत्वात् ॥ वचनात्परं नित्येधिकारः ॥ यथामदनरत्नेस्कादे ॥
 प्रत्यहंतर्पणं कार्यं भर्तुः कुरातिलोदके रिति ॥ आहुष्येति नित्ये नैमित्तिककार्येष्वपुत्राया भवत्येवाधिकारः

स्त्रिया

१५० क०

९९

रता ॥ भार्यापितृपतिर्दद्याद्भर्तृभार्यातथैव च ॥ इति शाकल्योक्तेः ॥ अपुत्राशयनं भर्तुः पांलयंती व्रते स्थि-
ता ॥ पत्येव दद्यात्पितृं कृत्स्नमंशं कुमेत चेति ब्रह्ममनूक्तेश्च ॥ एतत्सविस्तरं निर्णयसिंधानुक्तं ॥ यत्र फ-
लश्रवणं विष्णुपूजनादौ तत्राधिकारो सत्येव ॥ एवं व्रतादावपि ॥ तस्माच्छूद्रसमत्वेऽपि पंचयज्ञानयोषि-
त्वांश्चीयात् ॥ इति पृथिवीचंद्रोदये गोभिलोक्तेरिति दिक् ॥ ॥ अथ स्त्रीधर्माः ॥ मनुः
उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनं ॥ मत्सहं लोकयात्राचमत्यक्षं स्त्रीनिबंधनं ॥ अपत्यं धर्मकार्यं
शुश्रूषारतिरुत्तना ॥ दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितृणामात्मनश्च ह ॥ तस्माद्यत्नेन रक्ष्यास्ता भर्तव्या
मनुरब्रवीत् ॥ अस्वतंत्राः स्त्रियः कार्यः पुरुषैश्च दिवानिशं ॥ पितोरक्षति कौशारे भर्तारक्षति यो वने ॥
पुत्रास्तस्माद्विरेभावेन स्वातंत्र्यं कंचिच्छ्रियाः ॥ सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रमादेभ्यः स्त्रियो रक्ष्याविशेषतः ॥
द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ काले दाता पिता वा न्यो वा न्यश्चानुपयन्यति ॥ अगच्छ-
न्नित्यर्थः ॥ मृते भर्तारि पुत्रस्तवा न्यो मातुररक्षिता ॥ कल्मसतरोपैर्हीनासि ॥ अप्रमत्तारक्षते तां नु मेना

४ विषयेषु च तज्जलः संज्ञाया द्यात्मनो बशे ॥

परक्षेत्रे परबीजानि वाष्पः ॥ भावैरक्षति कोमारे बिभ्यतः पररेतसः ॥ स्त्रियो गृहदेवतास्तासां न शौचं
न व्रतं नोपवासः ॥ पतिशुश्रूषयानार्थगतिपरमागति ॥ इति ब्राह्मे ॥ अस्मिन्मांस्या निशौचानि स्त्री
पुबालातुरेषु च ॥ भारते ॥ यानंदर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोदनं ॥ स्यापान्यगृहवासश्च स्त्रीणां वैदृष
णानिषट् ॥ नेतासु पंशसंतेतासां वयसि संस्थितिः ॥ ससु पंवाकुरुपंवा पुमानित्येव भुंजते ॥ शय्येत
नमलं करं कामं कोधमनार्जवं ॥ दोहभावं कुकार्यं च स्त्रीभ्यो मनुरकर्मयेत् ॥ नास्ति स्त्रीणां क्रिया मंत्र
रिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ निरिंद्रिया ह्यमत्राश्च स्त्रियो नित्यमिति स्थितिः ॥ न कश्चिद्योषितः शक्तः
प्रसह्य पीररक्षितुं ॥ अर्थस्य संग्रहे च नान्ययेन नियोजयेत् ॥ ग्राम्यधर्मे च पत्न्यां च परिपोष्य
रक्षणे ॥ मनुः ॥ बालयोवा युवत्या बह्वृद्योवापि पोषिता ॥ न स्वातंत्र्येण कर्तव्यं किंचित्कार्यं
हृष्यपि ॥ पित्रा भर्तृकृतेनापि नेछेद्विरहमात्मनः ॥ एषां हि विरहेण स्त्रीगहिता स्यात्कुलद्वये ॥
विष्णुः ॥ भर्तृरिषोषितेन प्रतिकर्मक्रिया ॥ परगृहेषु नाभिगमनं ॥ दूरे देशे गवाक्षे च न वस्था

५ × मार्जनोत्सवदर्शने ॥ हास्यं परगृहे यानं सजेत्योषितभर्तृका ॥ दृहस्पतिः ॥ प्रसाधनं नृसंगीत ५ ५

१५० क०

१००

नं ॥ यासवल्कः ॥ रक्षेकन्यां पिताविन्नां पतिः पुत्रस्तुवाहुके ॥ अभावे ज्ञायतस्तेषां नखा
तं त्र्यं कुचिस्त्रियाः ॥ भर्तृभ्रातृपितृजातिश्च श्वश्रुश्च शुरदेवरेः ॥ बंधुभिश्च स्त्रियः सु
ज्या भूषणाद्यादनाशनः ॥ संयतोपस्करादक्षादृष्टाव्ययपराङ्मुखी ॥ कुर्याच्छुश्रू
योः पादबंदनं भर्तृतसरा ॥ स्त्रीभिर्भर्तृवचः कार्ये मेषधर्मः परस्त्रियाः ॥ ओं शुद्धे
संप्रतीक्ष्यो हि महापातकदूषितः ॥ कीदांशरीसंस्कारं समाजोत्सर्वदर्शनं ॥ मांसं
मद्याभियोगं न कुर्यात्प्रोषिते प्रभो ॥ कस्मिन्नौ शंखलिखितो ॥ प्रोषिते भर्तृरि
प्रेरवातां उव विहारचित्रदर्शनं ॥ आरामोद्यानयानविकृतशयनोत्कृष्टपानभोजनकं
दुककीगंधमाल्यकंकारदंतधावनां जनादर्शप्रसाधनादीनामनाम्भः ॥ मनुः ॥ यत्र नार्यकपू
ज्यं ते रमंते तत्र देवताः ॥ यत्रैतास्तनपूज्यं ते सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥ शौचंति नामयो यत्र विनश्य
२ तत्रैव भारते ॥ एताः स्त्रियो नाम सत्कार्यभूतिमिच्छता ॥ कालितानि गृहीतानि स्त्री श्री भवति सारत ॥ ५ २

१००

त्याशुतकुलं ॥ न शोचंति तु वत्रैतावर्द्धते तत्र सर्वदा ॥ तस्मादेतां समभ्यर्च्य भूषणाष्टादशानैः
॥ जामयः स्नुषाभगिन्यादयः ॥ कल्मशौ दृष्टः ॥ जलौ केवच सर्वास्त्री भूषणाष्टादशानैः ॥ सुभ
तापिकृतानित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥ जलौ कारुण्यमादत्ते केवलं सातपस्विनी ॥ इतरा तु धनं चित्तं
मांसं वीर्यं बलं सुखं ॥ साशंका बालभावे तु यौवने भिमुखी भवेत् ॥ तृणवन्मन्यते नारी बहुभावे
स्वकंपतिं ॥ अथ्यातु भवेपश्वाद्यथा व्याधिरुपेक्षितः ॥ मनुः ॥ विधाय वृत्तिं भार्यायाः प्रवसेत् कार्यवा-
रः ॥ अवन्तिकर्षिता हि स्त्री प्रदुष्ये स्त्रियं स्वल्पं ॥ या स वत्सल्यः ॥ सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्येन
कारयेत् ॥ सवर्णा सुविधौ धर्म्यं ज्येष्ठ्या न विनेतरा ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ अग्निशिखादिशुश्रूषां ब
ह्वार्यः सवर्णया ॥ कारयेत्तद्बहुत्वं चेज्येष्ठ्या गार्हितानचेत् ॥ आवात्सा दूरसूरा सामाता संपादी
नीचया ॥ दक्षा प्रियंवदा शुद्धा तौ मंत्रविनियोजयेत् ॥ कल्मशौ दक्षः ॥ धर्मपत्नी समाभ्याता निर्दो
षा यदिसा भवेत् ॥ दोषे सति न दोषस्यादन्या कार्या गुणान्विता ॥ मनुः ॥ सवत्सस्सुदीशेत द्विषंती
योषितं पतिः ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरादन्या कृता तां तु न संवसेत् ॥ सीनीमासान्परित्याज्या विभूषणपरिच्छदा ॥ न

२५० क०

२०९

वि

पाप

द्विषंत्यास्त्रागोस्तिनचदायप्रवर्तनं॥अतिकाभिनमतं वामतं रोगार्तमेव वा॥उन्मत्तं पतितं क्लीबमपीनं पा
 परो गिणं॥मनुकात्यायनौ॥विशीलः कामवत्तो वा गुणेर्वा परिबर्जितः॥पैत्र्यै चर्यः स्त्रियमिती सततं दे
 ववसितिः॥नास्तीस्त्रीणां पृथग्यस्तोनव्रतं नाप्युपोषितं॥पतिं संसेवते या तु तेन स्वर्गमहायते॥पत्यो
 जीवति या नारी उपोष्य व्रतचारिणी॥आयुष्यं हरते भर्तुर्नैरकं येन गच्छति॥कामतरो हरीतः॥न प्रोषिते
 अलंकुर्यान्नवेणीं मोचयेत्कैतुं॥मदनरत्ने रक्तां दे॥प्रसुप्तं च सुरवासीनं रममाणं यदृच्छया॥आतुरेष्वपि काले
 पुपतिं नोत्थापयेत्कचित्॥उज्ज्वली प्रितं नुस्वमुखं नैव दर्शयेत्॥स्ववाक्यं श्रावयेन्नैव यावच्छ्रुत्वा॥तानां शुध्य
 ति॥सुस्नाता भवदने मीक्षेन्नान्यत्पकस्य चित्॥अथवा मनसि ध्यात्वा पतिं भानुं विमोक्तयेत्॥होरेद्रां कुंकुमं
 चैव सिंदूरं कज्जलं तथा॥कपसि कुंचतां बूलं मंगमभरणं शुभं॥केशसंस्कारकबरीकरकर्णविभूषणं॥भर्तुरायु
 ष्यमिच्छतीदृशेन कचित्सती॥न च दुर्भगया नार्या सखित्वं कुरुते तु सा॥भर्तुर्विद्वेदिनी नारी नैवापेक्षते कहि
 चित्॥नैका किनी कचिद्रूपान्नग्रास्नातेनैकचित्॥नो लूखते॥नो मृतलेन वद्धं नो दृष्टव्यं॥न यंत्रकेन दहत्वा
 सदैवोपरिशोक्तचित्॥उक्तो प्रत्युत्तरं दद्यान्नारी को भवत सरा॥साशुनी जायते ग्रामे शृगाली निर्जेतके वने॥

सं १०९

अपवादो न वक्तव्यः कलुहं दूरतस्त्यजेत् ॥ गुरुणां संबन्धो वापि नो ब्रूयात् न वा हसेत् ॥ ताडिताडितुं
ये चेत्सा व्याघ्रीदीपदं शिकी ॥ भर्तारिं यासमुत्सृज्य मिष्टमश्नाति केवलं ॥ ग्रामे वासूकरी सा स्यादग्निभी
वा स्वविदुजा ॥ केऽन्तरो यमः ॥ क्रतुस्नाता तुर्या नारी भर्तारं नोपसर्पति ॥ तां ग्राममध्ये व्याख्याप्य
भूषणघ्नो तु विवासयेत् ॥ बोधायनः ॥ अशुश्रूषा करी बंध्या बंधकी परिहंसका ॥ त्यजंति पुरुषं प्राज्ञाः
सद्यः स्वप्रियवादिनीं ॥ वसिष्ठः ॥ अवायेतीर्थं गमने धर्मभ्यश्च निवर्तते ॥ व्यवयो व्यभिचारः ॥ ती
र्थयोनिः ॥ हारीतः ॥ धनधान्यक्षय करी वर्जयेत् पुरुषः स्त्रियं ॥ नारदः ॥ व्यभिचारे स्त्रियं मौढ्यमधः श
यनमेव च ॥ कदम्बं च कुवासंश्च कर्मचा वक्त्रोदकं ॥ शंखः ॥ नानुक्ता गृहान्निर्गच्छेन्नानुत्तरीयान्तरि
तं व्रजेन्न परपुरुषं संभाषेत्तननाभिं दर्शयेदागुक्ता द्वासः परिदध्यान्नस्तनो विवृतो कुर्यान्न हसेद्
पादुतं न भर्तारं ॥ तद्धन्वा द्विष्यान्न गणिका धूर्तादिभिः सहेकं व्रतिष्ठेत् ॥ स्कंदे ॥ या प्रियं प्रीण
येत्प्रीता त्रिलोकी प्रीणता तथा ॥ भुंक्ते भुंक्ते तथा पत्यो तं स्मिंस्तिष्ठंति तिष्ठति ॥ निद्रिते च विन्द्रि

३५० क०
२०२

तिप्रथमं परिवृध्यते ॥ अलंकारकृतमात्मानं च त्र्युर्नोदृशयेत् क्वचित् ॥ कार्यार्थे प्रोक्षिते पत्यौ सर्वमंडनवर्जिता ॥
न च तन्नामगृणीयात्तस्यायुर्विविध्यते ॥ आकुशापिनचाकोशोत्तारितापि प्रसीदति ॥ इदं कुरु कृतं स्वामि
न्यतामिति वाक्छिन्नं ॥ आहूता गृहकार्याणि त्यक्त्वा गच्छतिसत्वरं ॥ पूजोपकरणं सर्वमप्यसंशोधयेत्स्व
यं ॥ नियमोदकवर्हिषिपत्रपुष्पादिकं च यत् ॥ सेवेतप्रभुं कच्छिहं मिष्टमन्नफलदिकं ॥ मृदाप्रसददत्युक्तापतिदत्तं प्रतीछति ॥
कस्मिन्नसौ सख्यशृंगादयः ॥ गृहमेधाभवे नित्यं भूषणानि च पूजयेत् ॥ गृहकार्यपरा नित्यं पूजयेन्मार्जयेत् क्वचि
त् ॥ नित्यस्नानकृतां वैष्ण्वीं पूजयेत्सुष्यवाससा ॥ पूर्वमेव रहोगच्छे व्यावन्नामः प्रबुध्यते ॥ देवताराधनं कुर्या
त्पुष्पबलिहरेत् ॥ शंखात्कारिवातो ॥ चेत्कान्यनुत्सवे गंधमाभ्रभरणानि विकृतानि वा सां सि विभ्रयान्
परपुरुषमभिभाषेता न्यत्रिवर्णिकप्रभ्रजितवर्द्धभ्यः ॥ हारीतः ॥ स्नात्वा शुक्ले वाससी परिधाय देवागारं
विश्रयनमस्कृत्वा आद्यमभिधार्य तत्र हने देवेभ्यः पुष्टाहादौ देवपत्नीभ्यो हुत्वा बलिहरेत् कृतं देवातिथ्ये
यथास्वंगृहिणं तर्पयित्वा शेषं पत्नीगुप्तं भांडानि निर्णयप्रक्ष्यात्सर्वहितं नारपूर्वस्यादिशि वास्तप

शुक्ला

१०२

तिभूतस्त्रिषुष्मवाससा ॥ पतयेरुद्राय नमः इति न नीयेवसायं धृतादियथार्थं संविष्टेषु नमो भवते रुद्राय भस्म
 संदे भस्मना रक्षां करोमीति भस्मना दारमपि धाय स्वामि सुतादीनां स्नानं चालुमेतयच्च न्यद्रक्ष्य स्यात्तत्तं भस्म
 नास्त्रिशोदित्यर्थः ॥ नानमस्य भर्तृपादौ संविशेन्नोपविष्टा स्थित आसीत नोच्चैर्नो वितर्कं स्थानेनाभीषु
 क्षणभीक्ष्णतः ॥ परिमज्ज्य संवाहयित्वा पासीत व्यजने नोष्णो वर्धधर्मो भोग्यगात्रेभ्यः परिमज्ज्या शुद्धा मांतेरा
 दागतं भाराक्रांतं शयानमुद्यच्छेदुश्च मनः अर्घ्येनोर्वयेत् ॥ तथा ॥ परशयनासनवस्त्राभरणानि मन
 सापि नाध्यवस्येत्तथैकपात्र्यां मद्यमांसोच्छिष्टनिर्मोक्षं चान्यत्र गुरुभर्तृस्मृतेभ्य इति ॥ स्कान्दे ॥ तीर्थस्ना
 नार्थिनी नारी पतिपादौ दक्षिणं च ॥ शंकरादपि विष्णोर्वापतिरेकोधिकः स्त्रियाः ॥ परशुरामप्रतापे र
 त्नावत्मां च स्कान्दे ॥ प्रातः काले तु यानारी दद्यादर्घ्यं विवस्वते ॥ सप्तजन्मानि वैधव्यं सानारी नैव पश्य
 ति ॥ कृत्वा तु मंडलं बाह्ये सूर्यं तत्राक्षतादिभिः ॥ पूजयेत्सततं यावेतस्यास्तुभ्यंति देवताः ॥ प्रातः
 काले तु यानारी शुचिर्भूत्वा समाहिता ॥ पूजयेद्द्वारदेशं तु सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ नदराति यदानी

१५० क०

१०३

रीज्येष्टायै प्रत्यहं बलिं ॥ भोज्या चैव यथाशक्ति साप्रेत्य नरकं न जेत ॥ अवस्थमेव नारीभिर्ज्येष्ठया
बलिकर्मणा ॥ प्रीणनं प्रत्यहं कार्यं पुत्रपौत्रधनेश्वभिः ॥ कल्मसरो भारते ॥ यदेव भर्ता जो नीयान्मंत्र
मूलपरांस्त्रियं दुहि जेत तदेवास्याः सर्पादृशमगतिरिव ॥ तत्रैव विष्णुं क्तं पृथिवीं प्रति श्रीवाक्यं
नारीषु नित्यं शचिभूषिता सुखमर्तुभक्तिप्रियवार्दिनीषु ॥ अमुक्तहस्ता सुसुता न्विता सुसुगु
त्ततां सुबलिप्रियास्तु ॥ सुसुपुष्पेषां सुजितेन्द्रियास्तु कलिष्मपेता सुविलोतुपास्तु ॥ धर्मव्यप
क्षा सुहृद्या न्विता सुसुगुत्ततां सुबलिप्रियास्तु ॥ स्त्रिता सदाहं जगतां विधात्री ॥ व्यासः ॥ द्वारोपवे
शनं नित्यं गवाक्षेण निरीक्षणां ॥ असत्प्रलापो हास्यं च दूषणं कुल्यैषितः ॥ भारते ॥ अट्टशतजनप
दाः शिवशतशतानुष्पथाः ॥ वनिताः केशशतानुष्पथाः ॥ भविष्यंतिकलौ युगे ॥ अस्यार्थमाह परशुरामः ॥
अहमभं शिवो वेदः शतं विक्रयउच्यते ॥ केशान्यभगमित्याह वेदतत्त्वार्थदर्शिनः ॥ मनुः ॥ भर्ता हि
वंगुरुर्भक्ता धर्मतीर्था व्रतानि च ॥ तस्मात्सर्वपरित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत् ॥ भुंक्ते भुंक्ते पतौ या

१०३

निर्णयोविधिश्च ३

तुह्यासीनाचापिचासिते ॥ विनिद्रितेविनिद्रातिसास्त्रीज्ञेयापतिव्रता ॥ अंगिराः ॥ आर्त्तात्तेमुदितेदृष्टाप्रो
धितमलिनाकुशा ॥ मृतेम्रीयेतयापत्योसास्त्रीज्ञेयापतिव्रता ॥ रजौवतीगर्भिणीर्मर्याः सहगमनान्वा ५
रोहणादौनिर्णयसिंधाबुक्तोस्माभिः ॥ ॥ अथविधवाधर्माः ॥ ॥ मदः गरिजातयोः स्कांदे ॥
पत्योमृतेपियायोषिद्वैधव्यपालयेत्कुचिन् ॥ सापुनः प्राप्यभर्तारंस्वर्गलोकंसमश्नुते ॥ विधवाकव
रीबंधोभर्तुबंधायजायते ॥ शिरसोवपनंतस्मात्कार्येविधवयासदा ॥ एकाहारः सदाकार्येनद्वितीयः
कदाचन ॥ त्रिरात्रंपंचरात्रंवापक्षव्रतमथापिवा ॥ मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ कुर्या
पराकंवाकुर्यात्तप्तकृष्णमथापिवा ॥ यवान्नेनफल्गुहारेः शाकाहारेः पयोव्रतैः ॥ प्राणयात्रांप्रकुर्वी
तयावहप्राणः स्वयंव्रजेत् ॥ पर्यंकशाधिनीनारीविधवापातयेत्यति ॥ तस्माद्भूमितलेशेतेषतिस्वोख्य
समीहया ॥ नैवांगोभर्तनंकार्येस्त्रियाविधवयाकुचिन् ॥ गंधद्रव्यस्यसंयोगेनैवकार्यस्वयंपुनः ॥
तर्पणंप्रत्यहंकार्यभर्तुः कुशतिकोदकेः ॥ तस्मिन्स्तस्मिन्पिनामगोत्रादिपूर्वकं ॥ इदंपुत्राद्यभाववि
ष्टोक्तपूजयनंकार्यं ॥ पतिबुद्धानचान्यथा ॥ पतिमेवसदाध्यायेद्विष्णुरूपधरंपरं ॥ यदादिष्टतमंतो

शु. क०

सर्ग

१०४

पि

यत्

केयलुर्वसमाहिताः॥ ततद्गुणवते देयं पतिप्रीणनकाभ्यया॥ वेशारवे कार्तिके माघे विशेषनियमांश्चरे
त॥ स्नानं दानं तीर्थयात्रां विष्णोर्नामग्रहं मुहुः॥ वेशारवे जलकुंभांश्च कार्तिके घृतादीपकाः॥
माघे तिलं धनोत्सर्गं लोके विशिष्यते॥ प्रपां कार्या च वेशारवे देवे देया गलंतिका॥ उपानहं ध्वजं नख
त्रसं क्षमवासांसि चंदनं॥ देवानि द्विजमुख्येभ्यः पतिर्भे प्रीयतामिति॥ एवं विधेः श्रवणं विधवा विविधे नि
यमैर्ब्रतैः॥ वेशारवा कार्तिका माघा नेवमेवातिवाहयेत्॥ नाधिरोहे दनं दूहं प्रादो कंठगतैरपि॥ क
चुकं न परीदध्याह्नौ सो न विकृतं वसेत्॥ एवं धर्मसमां युक्ता विधवापि पतिव्रता॥ पतिलोकमवा
प्नोति न भवेत्कारिणः खिनी॥ श्राद्धं च षड्विंशं कार्यं॥ स्वभर्तु प्रभृतिविभ्यः स्वपितृभ्यः तथैव च॥
विधवा कारयेच्छ्राद्धं यथा कालं मतं दिते भूतिस्मृतिरस्नावत्समां दृढमनूक्तेः॥ सुव्रतानां॥
तासां तु लोकाः पतिभिः समाना गोमायुर्लोका व्यभिचारिणीनां॥ हारीतः॥ पतिव्रता सुसाध्वीयानि
छांयाति प्रभो मते॥ साहित्वा सर्वपापानि पतिलोकमवाप्नुयात्॥ इह स्पतिः॥ व्रतोपवासनिरता
ब्रह्मचर्यव्यवस्थिता॥ दमनरतानि स मपुत्रा पि दिवं व्रजेत्॥ मनुः॥ कामं तु क्षपयेद्देहं पुण्यमूलफ

लोदकेः ॥ ननु नामापि गृहीयास्योप्रेते परस्य तु ॥ मनु यमो ॥ आसीतामरणाक्षोतानियता ब्रह्मचारिणी ॥
 यो धर्म एकपत्नीनां कांक्षंतीतमनुत्तमं ॥ स्त्रियाः श्रुतोवाशास्त्रे वा प्रव्रज्यानाभिः ॥ यते ॥ प्रजाहि संवर्कः स्या तस्याः
 धर्मः सवर्णोदितिधारणा ॥ अष्टाशीति सहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥ दिवं गते विप्राणा मकुत्वाकु
 लुसंतति ॥ मृतेभर्तोरिया नारी ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ॥ स्वर्गे गच्छत्यपुत्रा पियथाते ब्रह्मचारिणः ॥ स्कंदे ॥
 अपृष्टानुसक्तान्किंचिन्नकुर्यादूर्ततत्परा ॥ इति विधवाधर्माः ॥ अथ कुंडगोलुका
 वपिशूद्रसमो ॥ तथा च स्मृतिकौमुद्यां देवतः ॥ द्वितीयेन तु यः पित्रा सवर्णायां प्रजायते ॥ सवर्णोदिति
 तेयः शूद्रधर्माच्च जातितः ॥ व्रतहीनास्त्वसंस्कार्याः सवर्णा स्वपिये सुताः ॥ उत्पादिताः सवर्णेन ब्राह्मण
 तिबहिष्कृता इति ॥ तौत्वाह मनुः ॥ परदारेषु जायते द्वौ सुतौ कुंडगोलुको ॥ अमृतं जारजः कुंडो मृतेभर्तोर
 गोलुकः ॥ ननु कुंडगोलुकयोरब्राह्मणत्वकथं प्राहु निषेधः ॥ स ब्राह्मणाः प्राहु सपद इत्युक्ते ब्राह्म
 मात्रप्राप्तौ तेषां मध्ये केषां चिन्निषेधार्थः ॥ यथा कुरुह्या तवत्कथः ॥ रोगीहीनातिरिक्तांगः काणः पांन
 भवस्तथा ॥ अवकीर्णी कुंडगोलौ कुनरवी स्यौ च दंतदूति ॥ ते योश्चा ब्राह्मणे प्राप्ते भावान्निषेधो व्यर्थः ॥

११० क०

२०५

तथा स्मृत्यर्थसारे ॥ ब्राह्मणे च ॥ तयोः संस्कार्यत्वं मुक्तं केचिदाह द्विजौ जातो संस्कार्यौ कुंडगोलकौ ॥ इति तद-
पिनमुज्यते ॥ उच्यते ॥ ब्राह्मण्यां ब्राह्मणो जातो ब्राह्मण इति भ्रमं प्राप्स्यश्चाहो न वेध इति विज्ञानेश्वरः ॥ कुं-
डगोलकयोः संस्कार्यत्वं श्राद्धे निषेधश्चक्षेत्रजपरः ॥ शास्त्रानुष्ठानान् ॥ अन्यस्या ब्राह्मणत्वेन प्राप्त्य-
भावात् पथेयसंकरेष्पुपाधेरसंकरादित्यपरार्कः ॥ केभ्यो तैरौकात्यायनः ॥ सुरवार्थया प्रवृत्ता स्त्री न भर्तुः
सुतकौभ्यथा ॥ पुत्रं तु जनयेदेवं निंद्यापापाच सा स्मृता ॥ भर्तुगोत्रं समुत्सृज्य नारी यद्यन्यमाश्रयेत् ॥ किं
द्यैव सा स्मृता लोके परपूर्वेति चोच्यते ॥ परपूर्वा तु यत्र स्यात्तत्र स्यात्प्राश्रितः प्रभुः ॥ कया दत्ते तु धर्मो
यं लब्धावास्याः नो भवेत् ॥ निरोद्धव्या च ताज्या च परपूर्वरूपराधतः ॥ चौरहस्ता नदीवेगादुभिक्षादिश-
विप्लवात् ॥ निस्तीर्य वा संकोता राक्लब्धा त्यक्ता क्रया गता ॥ आसां भोगेन दोषः स रदिति शास्त्रविनिश्च-
यः ॥ स्वामिदन्तां तु गृहीयाद्वेयाचे न त्वतो न्यथा ॥ दीयमानमथात्मानं यः श्रीनानुमोदते ॥ न सा
देवान च ग्राह्या विधिरेष स्मृतो बुधैः ॥ न चोत्तमानं वा कामांतथा पुत्रवतीं च ॥ दृशीं त्वनुरूपेण नि-
ष्क्रयेण ग्रभीष्येते ॥ यमः ॥ जारजातः सवर्णायां कुंडौ जीवति भर्तरी ॥ मृते गोलके नाभातु जातिही

अथ कुंडगोलकौ ॥ १

२०५

यामनार्थद्विनिश्चयः ॥ नीचायामुत्तमजौ संस्कार्यौ ॥ उत्तमायां नीचजौ नेत्यर्थः ॥ स्मृति कौमुद्यामादित्यपुराणे ॥ स

नौ चतौ स्मृतौ ॥ असवर्णा सुनारीषु द्विजैरुत्पादिताश्च ये ॥ परपत्नीषु सर्वास्कुंडौग्ने गोलुकां स्मृताः ॥ मा
तृवर्णानते प्रोक्ताः पितृवर्णानच स्मृताः ॥ अविवाह्याः सुताश्चैषां हीनास्ते पितृमातृ ॥ स एव ॥ कुंडौग्ने सांत
पनं कुर्यादुत्वासंकीर्णयोनिजं ॥ सूतं हत्वा तिरुच्छंतु कुंडौ गोलुकमेव च ॥ जातो नाजायमानो नार्यायामार्योदायो
भवेद्भूषैः ॥ जातोऽप्यनार्यादा र्यास्स सवर्णैः ॥ यि जायंते परैरपि ॥ अवरोटकसंज्ञा तत्र तसंस्कारवर्जिताः ॥
विप्रौ यां विप्रजा उपनेयानान्ये ॥ इति तत्रैवोक्तं ॥ चतुर्वर्णमपि वर्णानां जीवतामन्यसंभवः ॥ कुंडरुक्तसंक्
रो ज्ञेयो मृतानामथ गोलुकः ॥ जातिहीनसमातृणां ग्राहयेत्कर्मनामनी ॥ तदीयं कर्मनाम च तन्मातृणामपी
त्यर्थः ॥ योज्यो देवपुरे राज्ञा वर्णसंकरभीरुणा ॥ देवपुरे देवद्वारे ॥ कुंडौवा गोलुको विप्रः संध्योपासनमात्रवि
त् ॥ स्नानं भोजनं संध्यास्तु देवेषु च पठेच्च तत् ॥ विप्रस्तु त्केस्तु ज्ञस्येव संध्योपासनं च ॥ मिताक्षरायाम
पि कुंडगोलुकौ यथार्हं संस्कार्या वित्युक्ता स्मृत्यर्थे सारे प्रयोगपारिजाते ब्राह्मे च ॥ एवमेव द्विजैर्जातो
संस्कार्यौ कुंडगोलुकौ ॥ इति स्नानेति ॥ स्नानादिसप्तयेवंदिवत्तद्वाक्यं पठेदित्यर्थः ॥ इति कुंडगोलुकौ
तथा द्विजौ सन्नः षण्णोऽपि शूद्रसमः ॥ वसंते ब्राह्मणमुपनयीतेत्युपनयनविधौ च मसाध्वर्युवत उपादे

नौ चतौ
सुतः ॥

ब्राह्मेव ॥ ब्राह्मण्यां ब्राह्मणा ज्ञातो ४

१०० क०

१०६

यत्वेन विवक्षितं पुंस्त्वास्त्रीणां मिव तस्याप्युपनयनाभावात् ॥ अथ वर्षवाको उद्देश्यत्वेऽपि प्राप्तानुवादेन पुंसक
एवानुनादात् ॥ मिताक्षरायां देवलोपि ॥ षण्डको लिंगहीनः स्यात्संस्कारा ह्येव नैव सः ॥ अत एव तत्र वृद्धमनुः ॥
षण्डतु ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्या व्रतं चरेत् ॥ इति बौधायनसूत्रे स्मृत्यर्थं सोरे च वचनादुपनयनमुक्ते ॥ प्रयो
गपारिजाते ब्राह्मणस्य इति श्रुतिः ॥ तस्माच्च षण्डवधिर कुक्षं वामनपिंगुषु ॥ इत्याद्येकाध्वस्तपुंस्त्वेषु च
तेषु संस्कारास्त्युच्योचितमिति ॥ एतच्चोक्तं प्राक् ॥ ॥ सच सप्तविधः ॥ तथा च गौरुर्धते देवतुः ॥ ष
ण्डको वा तजः षण्डपिंडः क्रीबोनपुंसकं ॥ कीकश्चेति सप्तैवं क्रीबभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ एषां स्वरूपमाह स
एव ॥ तेषां स्त्रीतु प्रवाक् चेष्टः स्त्रीतु अः षण्डको भवेत् ॥ उभतकुचकूर्चहीनत्वादि धर्मस्यर्थः ॥ पुमान्
त्वास्वलिंगानि पश्चाद्दिद्यान्तथैव च ॥ स्त्रीच पुंभावमाख्याय पुरुषाचारवैदुणो ॥ ततजो नाम षण्डस्या
स्त्री षण्डो वापि नाम तः ॥ लिंगानि स्त्रीपुंनपुंसकानि भिन्नात्त्यजेत् ॥ कदाचि पीकदाचि सुमा
दाचि षण्ड इत्यर्थः ॥ स्त्रीच पुरुषवत् स्त्र्यंतरं भुंक्ते शुकोत्सर्गं विनैव वातवशादि र्थः ॥ असहि गोथ
षण्डः स्यात् षण्डस्तु नानमेहनः ॥ अमेध्याशी पुमान् क्रीबोन एरेतान पुंसक ॥ अमेध्याशी पुमा

१०६

दा

नक्षत्रीषो नष्टरेतानपुंसकः ॥ अमेध्याशीमुखमेथुनात्परशुकाशीअयं वैद्यके अनेक्य इत्युक्तः ॥ तदु
क्तं सुश्रुते ॥ आसेक्यो नाम भवति दंपत्योरत्नवीर्ययोः ॥ सशुक्रं प्राश्य लभते लिङ्गं शायमसंशयं ॥ स
कीलक इति प्रोक्तो यः के व्यात्मनः स्त्रियं ॥ अन्येन सह संयोज्य पश्चात्तामेव सेवते श्रुते त्वन्येपि ॥ यः पूति शुक्रं
यो नौ जायेत स सौ गंधिक संज्ञकः ॥ स यो निशेफ सौ गर्धमा प्राय लभते बलं ॥ सं गृहे मेथुनाद्यस्तस्त्री
षु पुंवत्प्रवर्तते ॥ कुंभीकः स तु विज्ञेय ईर्ष्यकं शृणु चापरां ॥ दृष्ट्वा व्यवायमन्येषां व्यवायेभ्यः प्रवर्तते ॥
यामेध्या ईर्ष्यकः स तु विज्ञेयः षंडकं शृणु ॥ पंचमं ॥ यो भार्या मोहादंगनेव प्रवर्तते ततस्त्री चेष्टिता च पामसी
रो ज्ञायते षंड संज्ञकः ॥ माधवी ये तु चतुर्दश भेदाः पुक्ताः ॥ ते तत्रैव ज्ञेयाः ॥ तेषां चोपनयनव्रतवनु
ष्टयसमावर्तनविवाहवर्जं सर्वे संस्कारास्तूष्णीं भवन्ति ॥ कुमारं जातमित्यादौ संस्कार्य रूपोद्देश्यग
तत्वेन पुंस्त्वस्या विवक्षया स्त्रीणां मिषं षंडस्यापि प्राप्तेः ॥ तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तस
मंत्रक इति याज्ञवल्क्येनोक्तेः ॥ ते च स्त्री तुल्यवाक्चेष्टाः स्त्रीधर्माः प्रकीर्तिता इति बह्वमनूक्तेश्च
जलाशयारामप्रासाददेवप्रतिष्ठा महादानादिष्वप्येवं ॥ षाष्ठ्यायेन कामश्रुतिगतस्य पुंस्त्वस्यो

अहिंसादेः

११० कम०

१०७

दृश्यगतत्वेनाविवक्षयास्त्रीणामिवाधिकारात् ॥ एवं सर्वदानेषु ॥ साधारण्यात्पितुः श्राद्धादौ तु नाधिकारः ॥ यश्चार्थदूरः सपिंडदायी त्यापस्तंबेनार्थहरस्येवपिंडदानोक्तः ॥ षंडस्य स्व ॥ अनंशो ह्यपि पितुः पंगुरुन्मत्तको जड इति मन्वाद्यैरर्थहरत्वे निषेधात् ॥ याज्ञवल्क्योऽपि ॥ कृत्वा दद्यान्नोदकं कुर्युस्तेनाब्राह्म्या विधर्मिणि ॥ इति षंडाः ॥ अन्येऽपि शूद्रसमाः कल्मसं तैरौयमेनोक्तौ ॥ मंत्रज्योपनिर्वाताश्च रथाप्रव्रजिताश्च ये ॥ यश्च प्रव्रजिता ज्ञातः प्रव्रज्यावसितश्च यः ॥ एते शूद्रसधर्माणो मनुना परिकीर्त्तिताः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मंत्रज्यावसितो राज्ञो दास आ मरणान्तिकः ॥ अन्येऽपि शूद्रसमायाज्ञवल्क्येनोक्ताः ॥ सद्यः पतति मांसेन व्याश्रया तु वणेन च ॥ मासेन शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ अत्र कर्मनिंदा मात्रमिति ॥ वार्त्तिके भट्टाचार्याः ॥ द्विजातिकर्महानि पराणीति विज्ञानेश्वर ॥ अतस्ते शूद्रसमाः ॥ तथा ब्राह्म्या अपि तथा च मनुः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्वावधेरूर्ध्वमवृत्त अकृतोपनयाः सर्वे वृषत्वा एव ते मताः ॥ ब्राह्म्यस्तोमं विना सदा हया जवल्क्यः ॥ आपोऽंशाद्वा ॥ अर्धं चतुर्विंशाच्च वत्सरात् ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांकाः कुओपनायनिकः परः ॥ अतउर्ध्वपतं त्येते सर्वे धर्मादहिंसाः ॥ सावित्री

पतिता ब्राह्मण्यो ब्राह्मण्यं स्तोमाद ते क्रतोः ॥ अथ शूद्र समा न्वक्तुं संकरजातु च वे ॥ कल्मषतरो लुप्तः ॥
 नष्टप्रव्रजितः क्लीबः पतितो राजकिं खिषी ॥ लोकांतरगतो वा विपरित्याज्यः ॥ यापतिः ॥ मृते भर्तृ
 रिजीवे वा स्त्रीविदेता परंपतिं ॥ संनत्य नाशार्थं तथा न स्वातंत्र्येण योषितः ॥ २ ॥ अष्टौ वर्षाण्युरी
 श्वेत ब्राह्मणी प्रो वितं पतिं ॥ अप्रसूता तु चत्वारि परतो न्यंसमाश्रयेत् ॥ क्षत्रि ॥ षट्समास्तिष्ठेदप्र
 सूता समाश्रयं ॥ वैश्या प्रसूता चत्वारिद्वे समेष्टु प्रसूतिका ॥ न शूद्रायाः स्मृतः कालौ न च धर्मव्यतिक
 मः ॥ विशेषतो भसूतायाः संवत्सरपरा स्थितिः ॥ अप्रवृत्तौ स्मृतः कालौ ॥ विप्रैश्चै प्रो विधोषितो ॥ जीवति
 शूयमाणो तु स्यादेष द्विगुणो विधिः ॥ प्रजाप्रवृत्तौ नारीणां वृत्तिरेषा प्रजापते ॥ अतो न्यगमने स्त्रीणां
 मेष दोषो न विद्यते ॥ इति नियोगः ॥ यातवत्क्षयः ॥ विप्रान्मूर्धा वसिक्तो हि क्षत्रियायां विशः स्त्रियं
 ॥ अंबष्ठः शूद्रां निषादो जातः पारसवो पिवा ॥ वैश्या शूद्रोऽस्तु राजन्यान्मा हिष्यो गोस्तुतो स्म
 र्ते ॥ वैश्यानुकरणः शूद्रां विन्नास्येषु विधिस्मृतः ॥ एवं मूर्ध्नि वसिक्तां बध्न पारसवमा हिष्यो ग्राक
 रणाः षडनु लोमाः ॥ मातृजात्कृत्त कर्मभाजश्च एतैर्हीनवर्णास्तु जातास्तु वौत्स एजा अभनु लोमाः ॥
 नीचजाः प्रतिलोमाः ॥ मनुः ॥ ब्राह्मणादुग्रकन्याया मावतो नाम जायते ॥ शूद्रायां क्षत्रजातुग्राः ॥

१५३० क म

९०

सं

याज्ञवल्क्यः ॥ माहिष्येण करिण्यां तुरथकारः प्रजायते ॥ क्षत्रद्वैश्यामां माहिष्यः ॥ वैश्याष्ट्रायां करणीति
॥ तस्यारथकारः ॥ एषावत्तीराह कोमुद्यां वसिष्ठः ॥ मूर्ध्नि वसिक्तानां हस्त्यश्चरथश्चाश्वशिक्षा
स्त्रधारणं ॥ मणिमंत्रौषधैः प्राणिरक्षणमंबष्ठानां ॥ माहिष्याणां गीतनृत्यनक्षत्रैर्जीविनंसस्य
रक्षाच ॥ पारसवोग्रकरणानां द्विजशुश्रूषाधनाध्यक्षताराजसेवादुर्गतिः पुररक्षाच ॥ रथकारस्य नि
धिज्ञानं हस्त्यश्चरथसारथ्यवर्द्धनपोषणदमनादि ॥ ॥ शंखः ॥ ॥ क्षत्रियवैश्यानुलोमानंतरोत्प
न्नजोरथकारस्तस्याध्ययने ज्यारानोपपन्नयनसंस्काराश्च ॥ प्रतिविद्वारथसूत्रवास्तविद्याध्ययनवृ
त्तिताश्चेति ॥ जानिबिवेके ॥ शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणश्चेत्केथंचन ॥ जनयेद्ब्राह्मणधर्मेण तस्यां पारस
वंस्ततं ॥ महाशूद्रः सविरव्यातः शूद्रेभ्यः किंचिदुत्तमः ॥ स्वर्णकारस्य तस्येह स्नानंधौत्रं पवित्रकं ॥ स
र्वेशूद्रस्य धर्मेण वर्तनंतस्य जीविका ॥ तथा ॥ कूटस्वर्ण व्यावहारी विमांसस्य वेक्रयी ॥ राक्षानिग्र
हस्तु कर्तव्योदाप्यश्चोत्तमसाह ॥ उशना ॥ क्षत्रिया विप्रसंयोगाज्जातो मूर्ध्नि वत्तकः ॥ राजन्यः क्ष
त्रधर्मेभ्योभ्यधिकः संप्रकीर्तितः ॥ अथर्ववेदिक्रिया कुर्वन्नित्यनेमिनि की ॥ योऽभिरथं हस्ति
नंवाहयेद्देवपातया ॥ सेनापत्यं च भेषजं कुर्याज्जीवे चैव हस्तिषु ॥ आयुर्वेदमथा गंगंतं चोक्तं यमते

वा

९०

श्वरेत् ॥ ज्योतिषंगणितं वापिकायिकी वृत्तिमाचरेत् ॥ वैश्यायां विधिना विप्राज्जाते प्रबल उच्यते ॥ वृष्णा
 जीवो भवेत्तस्य तथैवाग्रे प्रवर्तकः ॥ नरवाजिगजादीनां चिकित्सा तस्य जीविका ॥ भद्रः ॥ सप्तवापंचवा
 तिस्त्रो यो न वेत्तीह संहिताः ॥ राज्ञा तस्य कुवैद्यस्य च न व्योदक्षिणः करः ॥ मुनूः ॥ पश्चिंतं चिकित्सां च
 ज्योतिषं धर्मनिर्णयं ॥ विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्त माहर्षि सधातकं ॥ अयं शास्त्रः ॥ वैश्यायां क्षत्रिया
 ज्ञातो माहिष्यस्त्वनुलोमजः ॥ अष्टाधिकारनिरतैश्चतुः षष्ठ्यंगकोविदः ॥ प्रेतबंधादिकास्तस्य क्रि
 याः स्युः सकला वेशः ॥ ज्योतिषं शाकुनं शास्त्रं च जीविका ॥ विश्वेशास्त्रे ॥ शूद्रा क्षत्रादुग्रजातिर्यु
 द्देशास्त्रादि जीविका ॥ शास्त्रास्त्रन्यासकुशलः स ग्रामकुशलो भवेत् ॥ तथा वृत्त्यास जीवे च शूद्रधर्मोश्च
 पालयेत् ॥ अयं जैरं पूत इति प्रसिद्धः ॥ शूद्रधर्मो च ॥ शूद्रां जातस्तु वैश्याद्वैकरणो लिपिलेखकतृ ॥ या
 जवल्क्यः ॥ जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेयः सप्तमे पंचमे पिवा ॥ व्यत्यये कर्मणा साम्यं पूर्ववच्चो धरोत्तरं ॥ जा
 त्य कर्षं तमजाति प्राप्तिः सप्तमे अपि शूद्रास्त्रे पंचमे वा ज्ञेयः ॥ अयमर्थः ॥ विप्रो दाशूद्रा कन्या
 सूते सापि तदूढान्यामिति सप्तमं विप्रं सूते ॥ एवं विप्रो षष्ठे वैश्या ज्ञान्या कन्या षष्ठं विप्रो षष्ठे क्षत्रिया ज्ञान्या

१०० कम०

१०१

न्याक न्यापंचमं क्षत्रियात् ॥ शूद्रो ह्यन्याषष्ठं क्षत्रियं ॥ वैश्यान्तज्जापंचमं वैश्यमिति पूर्वार्थः ॥ एवं विप्रस्यक्षा
त्रय्यापत्यपरंपरया जीवने पंचमः क्षत्रियः ॥ वैश्यवत्तौ जीवने षष्ठो वैश्यः ॥ शूद्रवत्तौ सप्तमः शूद्रः ॥ क्षत्रस्य
वैश्यवत्तौ पंचमो वैश्यः ॥ शूद्रवत्तौ षष्ठः शूद्रः ॥ वैश्यस्य शूद्रवत्तौ पंचमः शूद्र इति ॥ अथ प्रतिजो मजाः ॥
कल्मतरो कात्यायनः ॥ नियोगोत्पादनं कुर्याद्यथोक्तं तद्विशुद्धये ॥ द्विजे स्त्रोषु च धर्मो यं शूद्रस्यैतत्स
दाभवेत् ॥ शूद्रेषु न नियोग इत्यर्थः ॥ बृहस्पतिः ॥ उक्तो नियोगो मनुनानिषिद्धः स्वयमेव तु ॥ पुत्रो हा सादरा
क्यो यं कर्तुं मर्त्यैर्विधानतः ॥ अनेकधा कृताः पुत्रा क्रुषिमिर्ये पुरातनैः ॥ न शक्यं ते पुना कर्तुं शक्तिहीनैरि
दं तेनैः ॥ तत्रैव ह्येति ॥ स्वेष्टिणी च पुनर्भूतं श्रेतो धाकामचारिणी ॥ सर्वमश्या च विज्ञेयाः पंचेताः शूद्र
मोनयः ॥ एतासां यान्यपत्या निरुत्पद्यंते कदाचन ॥ न तान्यंक्तिषु युं जीतनते ॥ अथैह कास्मृताः ॥
तोधाः कुंडमाता च चतुर्भ्योधिकपुरुषगा ॥ सर्वमश्याकरापी ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ तासु पत्या क्षत्रिया
त्सूतो वैश्याद्देहकस्तथा ॥ शूद्रा ज्ञातस्तु चंडालः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ क्षया मागधं वैश्याच्य
द्राह्मन्तारमेव च ॥ शूद्रादायोगवैश्याज्जनयामास वैस्तुतं ॥ मागधो बन्दी ॥ तानिषादौ भिक्षु इति

॥ कामचारिणी ३

१०१

प्रसिद्धो ॥ अयोगवंपुष्कसः ॥ तदाहहारीतः ॥ क्षत्रियायां वैश्यशूद्रो बंदिनिषारे ॥ यतो वैश्यायां शूद्रः पु
 ल्कसो निति ॥ व्यासोपि ॥ शूद्रान्निषादो मत्स्यघ्नः क्षत्रियायां व्यतिक्रमात् ॥ तेन निषादो ॥ एकः प्रा
 गुक्तौ नुक्तो मः ॥ अयंचैकः ॥ जातिविवेके ॥ क्षत्रियाशूद्रसंयोगाक्षत्तारं जनयेत् ॥ निषादुदतिविरव्य
 तः ॥ सर्ववर्णबहिष्कृतः ॥ वागुरापाशपाणिस्तृगबंधनकोविदः ॥ आरण्यपत्रु जातीनामंतर्केश्वर
 चरः ॥ क्रोधान्वितो मांसं वासा मानी चैतस्सर्वदेवहि ॥ यंदां यापार्दिकां कुर्याद्रात्रा नित्यपकारिणी ॥ हि
 धाचमृगयाप्राक्ताव्योमभूचारिणामिह ॥ विक्रयं मुधुनः कुर्यादुनमिच्छन्समृद्धये ॥ यत्कृमागध
 निषादयो संज्ञांतरमाह ॥ क्षत्रियायां तु वैश्वेन मूचुर्नो नाम जायते ॥ शूद्रेण जायते महुः क्षत्रियत्रमु
 द्याति ॥ मोहो मेथुनं ॥ स्मृत्यंतरे ॥ क्षत्रिया मागधं वैश्या ज्जनया मास वै सुती ॥ सर्वही जनइत्कृत्तो
 त्रतबंधविवर्जितः ॥ शूद्रेभ्योभ्याधिकः किंचित्तस्य जीवनमुच्यते ॥ काव्यालंकारगद्यादिषु भाषा
 सुकलाक्षमः ॥ गद्यपद्यानिचित्राणि बिरुदानिमहीभृतां ॥ क्षत्रियायां वैश्यजातः क्षत्तावेत्रधरो
 भवेत् ॥ लघुजातिविवेके ॥ ॥ सूतास्ते ये पुराणं रक्षन्नुच्चरंति नृपान्सदा ॥ ये लका उगता

मनुः॥

१६० कम०

११०

स

तस्यां

न

शूरान्वर्णयन्ति च मागधाः॥ वर्तमानान् नृपान्सम्यक् कृतसंग्रामकर्मणः॥ वर्णयन्ति॥ कारावर्ग्यनिषादा
नु चर्मकारं प्रसूयते॥ वेदेह इति विशेषः॥ वेदेहकारं भ्रमेदो बहिर्ग्रीमप्रतिश्रयो॥ विप्रायि वैश्वजो
वेदेहः॥ तस्मात्कारावर्ग्योऽंधः॥ निषाद्यां मेदः इति मेधातिथिः॥ अंगिरसा अन्येपि चंडाला उक्ताः॥
यस्तु प्रव्रजिता ज्ञातो ब्राह्मण्यां चैव शूद्रताः॥ तावुभौ विद्वि चंडालौ संगोत्राद्यस्तु जायते॥ यमोपि॥
आरूढपतिनापत्यं ब्राह्मण्यां यश्च शूद्रतः॥ संगोत्राणां स्तुतश्चैव चंडालास्त्रय ईरिताः॥ मनुः॥ पु
न्र्क समन्यमाह॥ जातो निषादाष्टायां जात्या भवति पुन्र्क सः॥ शूद्र जातो निषाद्यां तु सर्वैः कुकुर
कैः स्मृतः॥ क्षत्रुर्न तस्मिन् गोत्रां तु श्वपाक इति चोच्यते॥ वेदेहकै न त्वं वध्या मुस्य नो वेन मुच्यते॥ शूद्रा
क्षत्रिया ज्ञः क्षत्राक्षत्रा शूद्राया मुग्रा॥ ताभ्यां श्वपाकः॥ निषादे श्यायी यां वेदेहः॥ विप्रादेश्यासा
मंबिहीताभ्यां वेनः॥ एषां वन्ती राहवसिष्ठः॥ सूतानां मंत्रिका यस्तु स्त्री जीवः पूरणानि॥ मंत्रि
त्वं कायस्थो लेखकस्तत्त्वं च॥ वेदेहकानां ट्वं न रंगावतरणे॥ वेनानां दारु न भ्रमे रोपणं मणि
मुक्ता प्रवालवेधनं च॥ भ्रमः शरणः॥ आयोगवानां ताम्रायस्त्रपुसीसायुधव गं योजनं नगरकरणं

च ॥ सैरंध्राणां सुरामद्यसीधुकरणं तद्विक्रयः पुष्पफलशकविक्रयश्च ॥ वि. शास्त्रे ॥ विप्रायां यः
 सुतः क्षत्रात्सूतारव्यो जैर्गर्भे बंधकः ॥ दमनं तुरगाणां च कुर्माक्षजीवनं परं ॥ नृपाद्गुणकन्यायां विवाहे
 पुंसमन्वयात् ॥ जातः सूतस्तु निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्दिनः ॥ विवाहसंबंधेन तु यांब्राह्मणकन्याया
 मित्यर्थः ॥ वेदानैर्कस्तथा चैषां धर्माणामनुबोधकः ॥ ब्राह्मण्यां तु सक्तो जातो वै. पाद्वेदे हे कः सतः ॥
 पाषाणकाष्ठयोः शिल्पं तस्य जीवनमुत्तमं ॥ मनुः ॥ सूतानां मश्वसारथ्यं मं ब्रह्मणां चिकित्सितं ॥ वेदे
 ह कानां स्त्रीकायमागधानां वणिकपथः ॥ स्त्रीकार्ये अंतः पुररक्षा वणिकमथो राजमार्गस्तदुक्षामस्य
 घातो निषादानां तद्विरायोगवस्य च ॥ तद्विरागवस्य च ॥ तद्विरागवस्य च ॥ तद्विरागवस्य च ॥ तद्विरागवस्य च ॥
 पकर्दायोगवदति स्मृतः ॥ तं तु वायाभवं त्येते वस्त्रकां स्योपजीविनः ॥ शालिकाके चिदत्रैव जीवनं वस्त्र
 निर्मितिः ॥ क्षत्रुग्रपुंक्तसानां तु बिलोको बंधने ॥ बिलोक्तसः सर्पादयः ॥ उग्रोत्रप्रतिलोमजाः ॥ तन्म
 ध्यपाठादिति स्मृतिमंजया ॥ धिग्वर्णानां च कर्मकार्यं ॥ वेदानां भांडवादनं ॥ मुरजपटहारि ॥ चे
 त्यदुमश्रमशानेषु शौलेषूपवनेषु च ॥ वसेयुरेते विज्ञाता वर्तयंतः स्वकर्मभिः ॥ जातिचिह्नं किताः ॥

वध

भांड
विज्ञाता

१५० क०

१११

चंडालेष्वपचानां तु निर्ग्रामः स्यात्प्रतिग्रहः ॥ अवपात्राश्च कर्त्तव्या धनमेषां स्वगर्धमं ॥ निर्ग्रामो बहिः
ग्रामः ॥ अवपात्रं भिन्नपात्रं ॥ यद्वा पाकपात्रादिहीनाः ॥ यद्द्रव्यमिति अन्नमेषां पराधीनमिति ॥ यद्वा त
द्रव्यं स्तेपात्रेनादिनदेयं ॥ किंतु भूमिस्ते ॥ वासां सिमलचैलादिभिर्भिन्नभांडेन भोजनं ॥ कार्त्तव्यस
मलंकारः परित्रज्याच नित्यदा ॥ परित्रज्या एकत्रानवस्थानं ॥ नैतैः समयमन्विष्टं तूहपो धर्ममाचर
न् ॥ व्यवहारो मिथः स्तेषां विवाहः सह शैः सह ॥ अन्नमेषां पराधीनं देयं स्यादन्नमज्जने ॥ राजौ न वि
चरेद्युस्ते ग्रामेषु न गच्छेयुः ॥ कार्यार्थं विचरेयुः क्वचित् विद्वित् ताराजशासने ॥ अन्वाधवं शवं चैव निह
रेयुरिति स्थितिः ॥ वेध्यांश्च हन्युः सततं यथाशास्त्रं नृपाय ॥ वेध्या वासां सिमलद्रव्यैः शय्या
श्चाभरणानि च ॥ गच्छपाथे गवार्थं वा देहत्यागे नृपसंस्कृतः ॥ धनाद्यं भो नृपस्कारदति
मेधातिथिः ॥ स्त्रीवाक्कादिविपत्तौ च बहिर्लोकां सिद्धिकारणं ॥ स्त्रीवाक्का
द्रव्यनुषंगः ॥ सिद्धिः श्रेयः ॥ उद्गानाः ॥ स्त्रीसमाभरणं तेषां कात्तव्यं
कंठे समावध्य वल्लुरीकं च तोषिवा ॥ मत्ता पक्ष्मणं कुर्युः पूर्वादि पा
देकं ॥ पिंडो मृता

५
५

१११

आवंसवाटधानौचपुष्पशेखरएवच॥विप्रायांजात्यविप्रजोऽप्युज्जकः॥ ५३

वसेयुस्तेनोवेदध्याविशेषतः॥तथाब्राह्मणोऽप्यनारुद्रसमाः॥तानाहमनुः॥३॥प्राप्तुजायतेविप्रा
त्पापात्माष्टज्जकः॥आवंत्याद्यास्तस्यैवसंज्ञा॥इतिमेधातिथिः॥न्येतुभज्जकंटा
द्विप्रायामावन्त्यः॥तस्मात्तस्यावाटधानः॥तस्माच्चपुष्पशेखरइत्याहुः॥४॥मयेविश्वंभरेएता
नुत्कारैस्तैस्तजीवनार्थायकार्यविह्वलपूजनं॥नृत्यगीतादिवादित्रंशंखवीणादिवादनं॥इ
होमस्तुश्वराजः॥गङ्गाद्यादिच्छित्तिरेवच॥नटश्चकरणश्चैवखसोऽस्मिदएवच॥क्षत्रियायां
त्यक्षत्रजाविते॥अयमन्यःकरणोऽनुलोमात्॥वैश्यानुकरणोऽब्राह्मणसुधन्वाचार्यएवच॥का
षश्चविजनाचमेवःसात्वतएवच॥आदित्यपुराणे॥ब्राह्मण्यांब्राह्मणाद्ब्राह्मणज्जायतेभज्ज
कः॥आवंसवाटधानौचपुष्पशेखरजातयः॥आमिचरिककर्मात्मभज्जकंटाकिनोशनं॥
मन्त्रोषधीशास्त्रवाणांसंमुखीकरणदत्ते॥कुर्वन्तिराज्ञां हिततस्तेनैवाविकृताः॥अविकृताः
अदंष्ट्रःसंमुखीकरणवशी॥करणं॥राज्ञीषुशत्रियाद्ब्राह्मणोऽस्मिन्मधुनटाःखशाः॥अविच्छि
दीकाःकरणाः॥स्मीड्राःसन्तिभूरिशः॥विज्ञेयाःपरराष्ट्राणानैश्वराज्ञाज्ञेयाकिमाः॥खसोमलु

११३० कम

११३

तु

स्तथा रत्नं मित्रा मित्रत्वेव च ॥ वेश्यस्त्रीषु तथा ब्राह्मणे वेश्याकारुष्यको भवेत् ॥ चतुष्पथे शमशाने च स
भवेन्मित्रमंडलं ॥ तत्र लोकवृत्तांतज्ञो राजा ज्ञातया स्यादित्यर्थः ॥ मातृमंडनरूपिणी देवी पूजकः ॥ सुध
न्वाचार्यस्त्वपरो भवेद्दुष्टपूजकः ॥ तृतीयश्च विजयमारुहः सूरिकावेश्मपूजकः ॥ तस्त्रीसावि
का स्यादित्यर्थः ॥ भूतप्रेतपिशाचांश्च पूजयेद्वा जशा सनात ॥ सोध्यानां पूजको मैत्रश्चैत्यादीनां
चैर्धकः ॥ पंचमासाहं तोनाम विष्णोराय तं नार्चकः ॥ एभ्यो न्योन्यसंकरे नीचा जायंते ॥ तदा ह मनुः ॥
यथैव शूद्रो ब्राह्मण्यं बाह्यं जंतुं प्रसूयते ॥ तथा बाह्यांतरं बाह्यश्चातुर्वर्ण्यं प्रसूयते ॥ वर्णानामन्या
यसंकरे भेदात् ह मनुः ॥ प्रतिकूलं वर्तमाना बाह्या बाह्यांतरा न्यूनः ॥ हीना हीनान् प्रसूयंते वर्णान्य
च दशैव तु ॥ बाह्याश्चंडालाद्याः प्रतिकूलं चातुर्वर्ण्यसंयोगं तः स्वतो बाह्यांतरा नीचो जनयं
ति ॥ ते पुनरुच्चनीचसंयोगं तोही ह न हीनांश्च स्रवते ॥ वर्णाज्ञातयः ॥ अभावः ॥ विप्रादनु
लोमा एव शूद्रा प्रतिलोमा एव ॥ मध्यमयो रुभयं ॥ शत्रस्य द्वावनुलोमो ॥ ए प्रतिलोमः ॥ वेश्य
स्य एको नुलोमो द्वौ प्रतिलोमौ ॥ तत्र शूद्रादिप्राक्षत्रिया वेश्यासु क्रमाच्छ्रुतं दशतायोगशास्त्रे ॥

११३

चंडाळादिप्रादिषु चत्वारः ॥ एवंचतुरायोगवाच्येति द्वादश ॥ ते च स्वयं त्रय इति च ॥ तथा वैश्याक्ष
 त्रियायां मागधः ॥ विप्रायां वैदेहः ॥ शूद्रायां करुणः ॥ ते च तुर्यवर्णस्त्रीषु त्यागेदि
 इति द्वादश ॥ स्वयं च त्रय इति पंचदश ॥ तथा क्षत्रियाद्वैश्यायां माहिष्यः शूद्राय
 प्रतिलोमः तेभ्यश्चतुर्वर्णस्त्रीषु प्रत्येकं चत्वार इति द्वादश ॥ स्वयं च त्रय इति पंचदश ॥ एवं विप्रात्र
 यो नु लोमाः मूर्ध्नि विसिक्तो बह्वार स चाश्चतुर्वर्णस्त्रीषु प्रत्येकं चतुरो जनयंतीति द्वादश ॥ ते च स्व
 यं त्रय इति पंचदशेति षष्टि संख्याः द्वादशः ॥ चत्वारो वणा इति चतुः षष्टिः जातिविवेके त्वन्यथा
 कं ॥ उक्तानुलोभ्येन वणानां षण्णराः संप्रकीर्तिताः ॥ प्रतिलोभ्येन षट्ते स्युरिति द्वादश भेदतः ॥ ए
 ते द्वादश पुत्रास्तु चतुर्वर्णैर्विमिश्रिताः ॥ अष्टाब्धयस्य भेदास्ते षष्टिर्द्वादश संयुताः ॥ हताक्षे
 ष्टि संख्यातेः षट्त्रिंशत्तु सख्याकाः ॥ भेदाः संकरजातीनां बहवस्ततः परं इति ॥ एते शूद्रसमाः ॥
 शूद्राणां तु सधर्माणः सर्वे पध्वंसजाः स्मृताः ॥ अपध्वंसजा अपि चारजाः ॥ एतत्स्वरूपं वृत्तयश्चो
 क्ताः ॥ आदित्यपुराणे ॥ मूर्ध्नि विसिक्तो विप्राद्यः क्षत्रियायां प्रसूयते ॥ सुकरोति भुनुष्याणां चिकि

१५. क. या

११३

ग

संरोगिणामपि॥ अपिशब्दस्तत्र कर्मच॥ ब्राह्मणं शूद्रकं च याथा भवेत् सारसवस्तुसः॥ निषादो मस्य घातित्वं च के राजा ज्ञयास
दा॥ ब्राह्मणेनो गृहं कन्यां ब्रह्मणेनामजायते॥ स करोति मनुष्याणां चिकित्सां रोगिणामपि॥ विप्रो देव्यां शतशः शूद्राजं
तिहा ब्रह्मणा॥ ब्राह्मणेन यां ब्रह्मणाभीरो जायते सुतः॥ गोजावीरक्षां कुरुते स्वराजं गृहेष्वपि॥ अजोगव्यां ब्राह्मणा तजा
यते धिग्वणोजनः॥ वैश्यायां शूद्रायां गवी॥ सर्वमकारो विज्ञे योगहितं श्वर्मजीवनः॥ एते मातृसधर्माणां नपितुः
पुत्रकाश्च षट्॥ मूर्धा वसिक्तं पारसवां ब्रह्मभीरुचर्मकाराः प्रागुक्ता वरोदश्चेति षट्॥ मूर्धा वसिक्तो वि
श्वरिषादश्च तथा त्रयः॥ विप्रश्च त्रियविदश्च शूद्रा नारीणां गमनादिह॥ एकैकशस्तु चतुरो जनयन्ति
सुतानपि॥ एते द्वादश विद्यन्ते मूलप्रकृतिभिर्युताः॥ भवन्ति पंचदश विप्रः षोडशको भवेत्॥ मूर्धा
वसिक्तदिं प्रायां प्रति लोमः क्षत्रियादिष्वनु लोमा इति चत्वारः॥ एवमंब्रह्मणि शूद्राश्चेति द्वादश॥
स्वयंचैते त्रय इति पंचदश॥ त्रैलोक्ये विप्रः॥ अवरोदो वा षोडशः॥ दस्युसंज्ञां
रिणः॥ राज्ञो ब्राह्मणकन्यायां सौतौ वर्णस्तु जायते॥ सराज्ञां मश्वसारथ्यं च त्रै
तप्रजापतिस्त्वा न्यो मायारूपी जनार्दनः॥ वेत्ता वेदादिशास्त्राणां पुराणानां च
स्मृतः॥ अन्य इति नाम्ने

११३

वस्तुननुजात्यर्थः ॥ उग्रादिसंज्ञावत् ॥ सूतपुत्रः उग्रः श्रवाः सौतिः पौराणि ॥ १३ ॥ पितृ ॥ क्षत्रियोपे
 श्याकन्यायां माहिष्यानामजायते ॥ नक्षत्रगोतनृत्यलोधनानां परिरक्षिता ॥ १४ ॥ तत्कुरुक्षेत्रकन्याया
 मुग्राख्यः कुरुते सुतः ॥ दृगंतः पुरकौशानां रक्षां विप्रेषु चावनं ॥ उग्रोदुष्ट ॥ स्थूनां कश्चिदन्यो
 विविद्यते ॥ सूता माहिष्यको ग्रास्तत्रयोवर्णाश्चतुष्टयात् ॥ एकैकशस्तचतुर्गोतनयतिस्ततान
 पि ॥ आत्मना सदरा ज्ञातुं तत्र षोडश संति ते ॥ देवकः ॥ देवब्राह्मणबालरथीदीनां धरुपणैस्तयत् ॥
 उपार्जितं धनं तस्य परित्यागात्तु दस्यवः ॥ ब्राह्मण्यमथ वेश्येन वैदेहो नाम जायते ॥ रक्षिताराजदुर्गा
 णां तद्वृत्तिपरसंयतः ॥ क्षत्रियायां तु वैश्येन मुचुको नाम तोषवेत् ॥ न लेख्ये च यो मार्गस्तत्र
 क्षां करोतिसः ॥ राजदूतो वाद्यजीवी भवेत्कीर्तिप्रकाशकः ॥ अथमेव बंदी ॥ वैश्येन शूद्रां करणे
 वर्णस्यात्प्रकरोतिसः ॥ दृगंतः पुरगं जानां रक्षा ब्राह्मणसंग्रहं ॥ गं जातु मदि रागृहमिति विश्वः ॥
 संग्रहो रक्षणं ॥ वैदेहमौगधावेतौ करणश्चैतिले त्रयः ॥ वर्णभ्यः पूर्ववत्पुत्रान्जनयंति विमोहि
 ताः ॥ ते च षोडश जायंते मूलप्रकृतिभिः सह ॥ दृष्टानि वैश्यकर्माणि तेऽपि कुर्वन्ति दस्यवः ॥ ब्रौ

१०४

तीच

लण्णामथश्रुतेणचंडालः स्याज्जुगुप्सितः॥ सचक्रेराजभागोदिशोधनंचकुर्मच॥ राजस्त्रियांचश्रुतेणसत्तामेदश्चजायते॥ श्वाविध्यम
 धगोभानांसचक्रेबधबंधनम्॥ आयोगवस्तुश्रुतेणवैश्यायांचभवेच्चसः॥ तस्यास्थपतिरित्युक्तोरातांवैशमकरः सदा॥ दारुतक्ष
 कस्तक्षापाषाणभेदकः॥ पतिरितिहवप्येतद्देवो॥ अयोगवस्तथासत्ताचंडालश्चापितेत्रयः॥ चतुर्वर्णीसुतनयाजनयंत्यथपु
 र्ववत्॥ श्रुतेणसहितास्तेतुसंतिषोडशसंख्यया॥ दुष्टानियानिकर्माणितेपिकुर्वन्तिदस्यवः॥ एतेविप्रादयोश्रेयोश्चतुःषष्टिपुयोनिषु॥
 उत्पादयंतिसदृशसंकीर्णानिन्ययोनिषु॥ अत्रस्वप्तिनासुत्रिषष्टिभिर्जनितस्तासुवातैर्जनितान्कैकस्यषड्विंशत्यधिकंरातंभेदाः॥
 तेचतुःषष्टिभिर्गुणिताः सप्तसहस्राणिनवशतानिअष्टषष्टिश्चभवन्ति॥ तेषांचवर्णसंकीर्णकरेणान्योन्यसंकराच्चानंत्यविस्तृतापते
 र्नेच्यते॥ मनुः॥ शनकस्तुक्रियालोपादिमाः क्षत्रियजातयः॥ येषलत्वेगतालोकेब्राह्मणानिक्रमेणच॥ अभिचारेणवर्णनामवेद्यावेद
 नेनच॥ संगेनधर्मत्यागेनजायतेवर्णसंकरः॥ संगेनलेखादिसंगतिः॥ एतेषुकांश्चिदाहमनु॥ प्रसाधनोचारसंसदासनीवितं
 सैरंध्रंवागुरावर्तितंस्तेदस्यमयोगवी॥ वैश्यायांशुद्रजायोगवी॥ दस्योर्वर्णसंकरजाकृते॥ तेचदस्यवोमनूक्त
 वोजायवनाः शकाः पारदाः पाल्कवाश्चीनाः किरातादरदास्तथा॥ मुखबाहूतजानांयालोकेजातयोबहिः॥
 दस्यवोमताः॥ एतेन्लेखभेदाः प्रसाधनंमंडनं॥ उपचारोगमर्दनादि॥ वसिष्ठस्तुत्यंतरमाह॥ सैरंध्राणां पु
 रीपुकरणंतादिकर्मः॥

पुष्पफलशकविक्रयश्चेति। मनुः॥ मैत्रेयकंतुवैदेहो माधुकं संप्रसूयते॥ नृप्रशंसत्यजः प्रयो घटा वारो म॥ १५. रत्ययोगवीष्यते इति म॥
 नृकेः॥ वैश्यायां शूद्रजायोगव्या॥ विप्रायां वैश्यजा द्वेदेहान् मैत्रेयस्तुते॥ स एव माधुकः॥ १॥ षादो मार्गरंस्तुते दासं ॥ १५. रतिविने॥ केवर्तमिति
 मंप्राकुरार्यावर्तनिवासिनः॥ क्षत्रायां रूद्रजान्निषादात्मागुक्तायोगव्यां दास इत्यर्थः॥ ब्राह्मणादित्यनुवर्तते ॥ १५. रतिविने॥ आभीरं बह्वकन्या
 योमायोगव्यानुधिगवणः॥ वैश्यायां विप्रजां बध्नीतस्यां विप्रादाभीरः॥ अयं गोपालो मनुना प्रसंगादुक्तः॥ १५. रतिविने॥ चर्तनंगो महि
 ध्यादिषोषयेत्तुणवाग्भिः॥ ययो रधिष्टतंतं विक्केत व्यं धनार्थिभिः॥ अस्य भोज्यान्तवमाहमा जवल्क्यः॥ रूद्रेषु दासगोपालकुलमि
 त्राईसीरिणः॥ भोज्यान्नाना पित्तश्चैव्यश्चात्मानं निवेदयेत्॥ वैश्यायां शूद्रजा योगवीतस्यो विप्रजो धिगवणः॥ शूद्रान् भक्षणं मनुः॥
 राजानं तेज आदत्ते शूद्रा भं ब्रह्मवर्चसं॥ आयुः सुवर्णकारानं यशश्चर्मावकर्तिनः॥ भुक्ता तो न्यतमस्यान्नं ममत्याक्षपणं अहं॥ मत्या
 तुक्षपणे ह्यं चरेतो विष्मूत्रमेव च॥ यनुशंखः॥ शूद्रानं ब्राह्मणो भुक्ता भुक्ता रंगावतारिणः॥ चिकित्सकस्य क्रूरस्य तपस्वी मृगजीवि
 नः॥ चंडालानं भूमिधानं मजजीव विश्वजीविनां॥ शौंडिकानं सृत्तिकानं भुक्ता मासव्रतं चरेत्॥ व्रतंगो मूत्रमावकं॥ इह मभ्यासे॥ आ
 माने तु तृतीयांशः॥ चंडालानं भुक्ता त्रिरात्रमुपवसेत्॥ सिद्धानं भुक्ता पराकं मिति॥ माधवीये चंडालो नोपि छुनातथोक्तेः॥ चंडालानं
 मामं॥ आपदि तु घराशरः॥ आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रं हेयं॥ मनस्तपेन शुध्येत दुपदानं रतं जपत्॥ इह मा मानं परं॥ नादा शूद्र

तथा

नुलोमः

१२५

स्वपकां न विद्वान्श्राद्धदिने द्विजः॥ आददीतामुमेवास्मादृतो वै कश्चकमिति मनः॥ यन्नुयात्तु कल्पः॥ श्रद्धे पुरासगोपालकुलामित्राईसी
 शिषः॥ भोज्यानां नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेदिति॥ यश्च देवलः॥ स्वरासो नापितो गोपः कुंभकारः रुषीवलः॥ श्राद्धेणैरपि भोज्यानां
 पंचैते श्रेयो नय इति॥ अत्रान्तशब्दोऽनीयमात्रपरो नत्वोदनपरः॥ यन्नुभविष्ये॥ उपक्षेपणधर्मेण श्रद्धानंयः पंचे द्विजः॥ अभोज्यं तद्वे
 दनं सर्वप्रः पुरोहितः॥ उपक्षेपणं श्रद्धेण स्वान्नस्य पाकार्यं विप्रगृहे समर्पणमिति कल्पतरुः॥ इदं शुश्रूषकमिन्नपरं॥ त्रिषु वर्णेषु कर्तव्यं प
 कभोजनमेव च॥ शुश्रूषामभिपन्नानां श्रद्धानां च वरान नरति वाराहोक्तैः॥ तेन देवेभ्यो नैवेद्यमपि पक्वे नैति गंगा वाक्पावली॥ सर्ववलीतर
 परमिति शुद्धित्वे उक्तं॥ भोज्ये नैविशेषमाहापरा केशूलपाणो च सुमंतुः॥ गोरसं चैव सक्तं श्रुते लंघिण्या कमेव च॥ अपूपान्नस्येष्ट
 शयश्चान्यत्पयसाहृतं॥ पयसान्यासं सृष्टे दुग्धेन कृतं॥ पाकं विना तेन पायसे दोष एव॥ पयसे तितृतीया नैरे पक्ष्या वगतेः॥ श्रद्धजले दो
 षोक्ते श्रु॥ यश्चैति चकारादपूपेषु पयः कृतं धेवमभ्युत्पत्तिः॥ तेन जलकृतं पोलिकादो दोष एवेत्यर्थः॥ अत्रेदं तत्त्वं॥ द्विजः श्रद्धानरत
 स्तन्नियतिश्च॥ आद्यस्य पूर्वोक्तं श्रद्धानं भोज्यं॥ अतएवापरा केशूलपाणो च हारीतः॥ कंदुपक्षं स्नेहं कं पायसे दधिसक्तं॥ ए
 तानि श्रद्धानभोजी भोज्यानि मनुरब्रवीत्॥ द्विजैरेतानि भोज्यानि श्रद्धेह कृतान्या रतिः॥ शुद्धित्वे को रार्द्रः॥ पायसं पाकेन
 विना क्षीरेण कृतं॥ आमं श्रद्धस्य पक्वानं पक्षं चोच्छिष्टं मुन्यते॥ इति शातातपोक्ते॥ यश्चान्यत्पयसाह मा पूर्वमुक्तं॥ इदं श्रद्ध

या
द्विभिधो

१२५

हविर्भोज्यं॥ तउक्तं श्रुत्वा पाणो ब्राह्मे॥ शतां पर्वणि वैश्यानामश्नीयान्मंगले गभां॥ वासो रत्नहेनान्नं स
 र्ज्यं॥ श्रद्धेपुदासगोपालकुलमित्रार्द्धसीरिणः॥ भोज्यान्ता गृहस्थस्य तीर्थस्वेवातिदूरतः॥ ब्राह्मणादिषु श्रद्धस्य
 येष्वथी चंद्रोदये चादित्यपुशणात्॥ श्रद्धान्ननिवृत्तस्य तु श्रुत्वा पाणा वंगिराः॥ पात्रांतरग / ग्राह्यं श्रद्धात्स्वगृहमा
 यायदिवादधि॥ निवृत्तेन भोक्तव्यं श्रद्धान्नं तदपि स्मृतं॥ विष्णुपुराणे॥ संप्रोक्ष्य त्वागृहोया श्रद्धान्नं गृहमा
 र्मस्त्रातृ द्विजांश्च श्रद्धात् मवासाजलमाविशेत् इति श्रद्धस्य र्शे स्नानमाह॥ तद्वासादिभिर्न श्रद्धपरं॥ निवृत्तपरं वा॥ अन्यथा मृत्यु कर्मकराः श्रद्धा
 दासी दासास्तथैव च॥ स्नाने शरीर संस्कारे गृह कर्मण्यहपिताः॥ सद्यः स्थित्योर्भद्रासौ भक्तदा सस्त्राहा शुचिरित्यादिविरोधात्॥ मनुज
 भोज्यानां तु भुक्तान्नं स्त्रीश्च श्रोत्रिण्येव च॥ भुक्तान्नं समभक्ष्यं सप्त रात्रं यवान् पिवेत्॥ ज्ञाने द्विगुणं॥ विश्वं भरशास्त्रे॥ माहिष्यायां हि जा
 ज्ञातः आभीरः क्षीर विक्रयी॥ उदवाहः सुतो विप्रा द्वे देह्यां व्यभिचारतः॥ सख्यं धारयेत् कुर्यान्नराणां विक्रये तथा॥ क्षत्रा द्वे श्यायां माहिष्या
 वैश्या द्वि प्रायां वै देही॥ विप्रान्निपायां यो ज्ञातः पौष्टिकः स्कंधवाहकः॥ श्रद्धां विप्रान्निपादी॥ अंबायां हि जा ज्ञातः पुत्रः कांस्यस्य
 कर्मकृत्॥ कांस्यपात्राणि चित्राणि रचयेत् जीवनाय सः॥ श्रद्ध धर्मेण सर्वत्र स्थितिरस्य विधीयते॥ उग्राह्या यो हि जा ज्ञातः कुंभका
 रः स उच्यते॥ स श्रद्धायते धर्मे चटयेन्मनयान्मयान्॥ जातिविवेके॥ ब्राह्मण नियतः श्रद्धां ज्ञातः श्रद्धा विधानकृत्॥ सकुर्याद्वाज

१५५

भारतेन

य

मज्ञा

पुत्रांश्चाशस्त्रास्त्रकुशलान्धनं॥तेभ्योलब्ध्वात्मवृत्त्यर्थं स्वधर्ममनुपालयेत्॥राजगुरुः॥तस्मान्मनुः सुतो जातो क्षत्रियेभ्योऽप्यभिचारतः॥रासो
 कोतुकभापाद्यनियुक्तेनार्जयेद्धनं॥वैश्याश्चद्रामथां वध्यं जातो वैश्ये वैतालिकाभिधः॥जीवनं कामशास्त्रेण स्तुत्या वा बन्धकर्मणा॥क्ष
 त्रात्पारसवीपुत्रः किं न्याटस्ताम्रकुक्कुटः॥वणिज्जनान्तुविप्रायां जातो जः पुरपालकः॥ब्राह्मण्यां जायते वैश्यायां सो वै देहकाभिधः॥शु
 द्धान्तरक्षणं रातां कुर्यादनुपसंहितः॥सामान्या वनिताः पोष्यास्तासां माया च जीविका॥पण्यंगना नो रातां च कुर्यात्संगं तरिष्यया॥स्ररूपा
 जीवासुता स्वेवं विशिष्या संगतो विटः॥स एव तासां प्राणेशो नान्यः कांतो पितृपतिः॥चतुःषष्टिकलाः कामशास्त्रं तदुपजीवनं॥चतुःषष्टि
 कलाभारते उक्ताः॥वेदांश्च गमशिल्पशास्त्रकविता कुरुत्वतौर्यत्रिकमुतास्त्राद्रुतवारसपरचनानि चित्रं पणो वैद्यकं॥नानारत्नपुराण
 लेखपुरुषस्त्रीधातुभाषालिपिप्रशानाटककेलिदंतितुरगप्रज्ञा च सामुद्रिकं॥शय्याभोजनयुद्धमर्दनविभूषाबंधपर्यसुतं सानं रज्जुतरी
 कत्वारथकृतिः सौख्येष्टभोगेषुधीः॥त्राणे वारिविषाग्निवारिपुरथारैवं गशीर्वैषुर्दुर्गारामकृतिः पशुहिपनमंकारः शिवाच्चद्विषः॥
 सुगंधं वनिता वस्त्रं मीतं तां बलभोजनं॥शय्याविभूषासुरतं भोगाष्टकमुदाहृतं॥भूइहैश्यायां जातो वै वणिज्जनरतिस्मृतः॥पा
 रसव्यां भाहिष्यान्मालाकारः स उच्यते॥कुसुमानि सशकानि चर्द्धयेद्धनवृद्धये॥राहीनः शूद्रधर्मेभ्यः हि त्रिके प्रभुः॥सहाजा

तस्तु नैदे ह्यां सपकारः सजायते ॥ अयोग्यां तु वेदेहात् जातो मे नेमको भवेत् ॥ घंटावा न कत गतस्तथ ॥ गा कृत ॥ आयोग्यां तु क
रणात्तैरंध्रगंधकर्म कृत ॥ पुष्पचंदनपण्यादि शृंगारैस्तस्य जीवनं ॥ पादयोः क्षालनं वैवर्धाम्भिलानां प्रसा ॥ ३ ॥ पंगमर्दनं चैव चंदने
नानुलेपनं ॥ मृगनाभेश्चंद्रयोगं शृंगाररचनां नवां ॥ आजीवनं तु तस्योक्तं तस्मिन् सैरं प्रकाशता ॥ विश्वंभर ॥ त्रे ॥ प्रसाधनोपचतुरासे
रंध्रानि प्रकीर्तिता ॥ शैवः वाशुपतः कश्चिदरूढोपतितो यदि ॥ जंगमरतिप्रसिद्धः ॥ तस्माज्जातः श्रद्धपत्न्यां पुत्रो भस्मांकुरः स्मृतः ॥ शिवा
चनं तु तत्कार्यं शिवदायेन जीवनं ॥ सजटाभस्मधारी च शिवलिंगं प्रजयेत् ॥ तांबूलमक्षता इव्यंगावः सैत्राणि काकिणी ॥ शिवाय प्र
णिभिर्दत्तं मन्यक्किमपि भक्तितः ॥ चंशं यास्ति तो रूपातां तेन तस्यैह जीविका ॥ कुशीलकः सुतो वंशाद्वैदेष्टां नर्तनादिकृतं ते विवेके ॥ जा
माहिष्यामागधं चैव शुद्धमार्गक संशक्तं ॥ जनयेन्नयं सापिश्रद्धधर्मविना कृतः ॥ गीतं चतुर्विधं वाद्यमभ्यसेज्जीयनाय सः ॥ संगीतशास्त्रे
तत्रादौ त्रिविधं गीतं वाद्यं चापि चतुर्विधं ॥ चतुर्विधं वाद्यं चतुर्विधं न त्वंगीतं सर्वं विचक्षणैः ॥ चतुर्विधं वाद्यमाहामरसिंहः ॥ ततं वीणादि
कं वाद्यमानं मुरजादिकं ॥ वंशादिकं तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनं ॥ अयं मृदंगजीवी ॥ निर्मलक आभीरा ज्ञातो सौबाणपिच्छरत
शराणां शरपत्रैश्चरन्ना तस्य जीविनो ॥ उग्रायां मागधा ज्ञातः कुतलभश्च कृतः ॥ सत्राष्ट्रं जोग्रहविशेषात् क्षत्राजो मागधः ॥ अश्रु
कर्तनं कृच्चैव नखकृतनको विदः ॥ वल्यानया ग्राभमध्यमितिष्ठेर्णु सैबकः ॥ नराणां नादितो रत्नः श्रद्धेभ्यो भधिकः स्मृतः ॥

२ कर्मकृत ॥ सनापिता इति प्रोक्तः क्षौरकर्मविधानः ॥ ४२

११७

वृद्धमनुः॥ श्रद्धां न्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः॥ अपरेनापितः प्रोक्तः श्रद्धाधर्माधिको हि सः॥ या सवत्सवेन तु श्रद्धा एव नापितः
 क्तः॥ श्रद्धेः पुनरासगोपाल कुलमित्राईरीरिणः॥ भोज्या भानपितश्चैवेति शंखेन तु प्रति लोमजो यमुक्तः॥ यत्तु सूत संहितायां उर्ध्वनापितो
 धोनापितश्चैति द्वैविध्यमुक्तं न ह्यवस्थितं संख्यं॥ अथ कायस्थोपनिः॥ पाप्मेऽष्टष्टि सुते॥ स्यादौ सदसत्कर्म समये प्राणिनां विधिः॥
 सप्तं ध्यानेऽस्तस्य सर्वं कायाद्विनिः सृतः॥ दिव्यरूपः पुमान् हस्ते मशी पात्रं च लेखनी॥ चित्रगुप्त इति ख्यातो धर्मराजसमीपतः॥ प्राणिनां
 सदसत्कर्म लेख्याय सनियोजितः॥ ब्रह्मणा तींद्रिय भूतानी देवाः श्रेयाय तमुक्तं सर्वं॥ भोजनाच्च तदा तस्मादाहुतिर्दीयते द्विजैः॥ ब्रह्मकारुण्योद्भवो
 यस्मात्कायस्थो जातिरुच्यते॥ जानागोत्राश्च न दृश्याः कायस्थो भुवि संति वै॥ स्कांदेरेणु कामाहात्म्ये॥ एव ह त्वार्जुन रामः संधाय निशितान् श
 रान्॥ अन्वधावत्सनां तु सर्वानेवातुरान् नृपान्॥ केचिद्गहनमाश्रित्य केचित्पातलमाविरान्॥ सगर्भान् चंद्रसेनस्य भार्याहाल्भ्याश्च
 प्रयौ॥ ततो रामः समायातो दाल्भ्याश्च मम नुनमं॥ पूजितो मुनिनारामोत्पृथ्व्या पापासनादिभिः॥ दशैर्मध्याह्न समये तस्मै भोजनमादरात्॥
 रामस्तु याचयामास हृदि स्थं स्वमनोरथं॥ याचयामस रा मा च्च कामं दाल्भ्यो महामुने॥ ततो ह्येपरमप्रीतो कृतुर्मुदा॥ भोजनानंतरं दा
 ल्भ्यः प्रच्छभार्गवं प्रति॥ यत्त्वया प्रार्थितं देव तत्त्वं शासितुं हि मे सि॥ राम उवाच॥ त्वं श्रममहाभाग सगर्भो मागता॥ चंद्रसेनस्य
 राजर्षेः क्षत्रियस्य महात्मनः॥ तन्मे त्वं प्रार्थितं देहि हि संयंतां महामुने॥ ततो दाल्भ्यः प्रत्यु राचददः॥ यं वं वं॥ यन्मया प्रार्थितं

शोचते

११७

तं देवतन्मेदातुं त्वमर्हसि ॥ ततस्त्रियं समाहूय चंद्रसेनस्य वैमुनिः ॥ रामायप्रदो भीतो रामः प्रीतः, नाभः ॥ रामः वा यः या प्रार्थितं विप्रभोजं
 नावसेपुरा ॥ तन्मेशं समहाभागददामितं योचितं ॥ दाल्भ्य उवाच ॥ स्त्रियोगर्भमुं बालं तन्ने वंदातुमर्हसि ॥ ततो रा ॥ श्री ॥ कपयदर्थमहमाग
 तं ॥ क्षत्रियांतकरश्चाहं तत्वं याचितवानसि ॥ प्रार्थितश्च त्वया विप्रकायस्ते गभं उन्नमः ॥ स्मात्कायस्य इत्याख्या भविष्यति शिशोः शुभा ॥ ए
 वं रामो महाबाहुर्हित्वा तं गर्भमुन्नमः ॥ निर्जगा माश्रमा न स्मात्क्षत्रियांतकरः प्रभुः ॥ कायस्य एष उत्पन्नः क्षत्रियां क्षत्रियात्ततः ॥ रामा
 तथा स दाल्भ्येन क्षत्रधर्मा दूहि स्मृतः ॥ दत्तः कायस्य धर्मो स्मै चित्रगुप्तस्य यः स्मृतः ॥ तद्गोत्रजाश्च कायस्य दाल्भ्यगोत्रास्ततो
 भवन् ॥ दाल्भ्योपदेशात्तस्मै वै धर्मिणाः सत्यवादिनः ॥ सदाचारपरानित्यं रता हरिहरार्चने ॥ देवविप्रपितृणां वैजितीनां च पूजकः ॥
 माहिष्यवनितासु नुवै देहाद्यं प्रसूयते ॥ सकायस्य इति प्रोक्तः सत्यकर्मविधीयते ॥ क्षत्राद्वैश्यायां माहिष्या वैश्यादि प्राज्ञो वैदेहः ॥
 लिपीनां देशजातानां खेखेनं स्वयमाचरेत् ॥ गणकत्वं विचित्रं च बीजपाटी प्रभेदतः ॥ अधमः शूद्रजातिभ्यः पंच संस्कारवानसौ ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य सेवां हि लिपिलेखनसाधनं ॥ व्यवसायः शिल्पकर्मतज्जीवनमुदाहृतं ॥ शिरवां यशोपवीतं च वस्त्रभारतमभसा ॥ स्य
 र्शनं देवतानां च कायस्योपि विवर्जयेत् ॥ इति कायस्यः ॥ ॥ मालाकारश्च लावद्यः करिण्या मणिरंभ्रकतः ॥ मणिहारो मंजरीनिचो
 च्यते ॥ कुलाभ्यां शाल्मलो मंजो नागबल्यास्तु विक्रयी ॥ तं ब्रूयन् क्रीतं संभूतं इव्यंत स्येह जीवनं ॥ मालाकारश्चेन्नियायां शिली प्रामदन्

क्रिपः॥हीनःसश्रद्धधर्मेभ्योजीविकास्यांगमर्दनं॥शिलीध्रानक्षत्रियायांचकोल्हादीनामनायते॥भूरूपीनिमसिद्धः॥वैश्यात्करिण्यांयोगो
 तोगोचारीवंश्यपालकः॥नाम्नाछागलकंपुत्रंकटधानादजीजनत॥मंजाभार्योसुवैलोक्येअजापालश्निस्मृतः॥तथा॥कर्तृचंडालभार्या
 योयोजातःपुष्पशेखरात्॥सर्वेमंडलकोनामश्रुनामंडलपोषकः॥युगलंशुनकानांसधर्तुयोग्योमहीभृता॥विधवायांयतेर्जातःकर्मचा
 जलउच्यते॥कापीकृपादिमृत्कर्मकर्ताचास्पृश्यरावसः॥जातिविवेके॥अंबुशब्देवैदेह्यांजातःपुत्रःकुशीलवः॥संगीतज्ञोऽनृत्यकर्ता
 देशदेशांतरं व्रजेत्॥आयोगवात्सागधायामृकुंसइतिजायते॥सवर्णवात्योधर्मेपुसम्पकसंगीतकोविदः॥कांताभानांनृत्यशालायांन
 त्यलास्यंचशिक्षयेत्॥रंगावतारःकर्तव्योनाद्येसदृपसंसदिचतुर्विधेरंगभावेदेशभाषांगसंभवे॥अंगभावाश्रयभरतेनोक्तः॥
 कौयिकोवाचिकश्चैवआचार्यःसात्विकस्तथा॥चत्वारोभिनयाः॥शोक्तानाद्यशस्त्रविशारदैः॥संगीतशारत्रे॥गीतंवाद्यं
 चनृत्यंचत्रीयंसंगीतमुच्यते॥संगीतशब्दोऽनृत्येतुकेवलैर्नैवगीयते॥सुकुमारंभवेत्तस्यमुद्धतंतांडवविडः॥तांडवंपादघा
 ताद्यैर्लोस्यंससमन्वितम्॥दृष्टिहस्तकभाषायेभ्रमरीचोरिकादिभिः॥कुचवहुरुदकण्ठैस्तरुणीनांतदङ्गुलं॥कायस्त्वनितायातुमा

कुकु

लाकारेण संगता ॥ तस्यां यस्तेन पुत्रः स्यात्स सा लव्य इति स्मृतः ॥ कं ताव एषु चरेत् ॥ तेषु कलापिकाः ॥
सहीनः शूद्रजातिभ्यो मणी निरचयेत्सदा ॥ काटिका न्वा दरादीं प्रकु यो न दूय जं वि ॥ वैदेहा शूद्रक
यस्य या या जातस्त्वा धर्मिको भिधः ॥ कु यो ह न्ना निर्गम श्याणि विक्रय थं च संधितं ॥ अन्न विक्रय तो ल
धं तदु नंतस्य जीविका ॥ कंदु ई इति प्रसिद्धः ॥ करणी वैश्य संयोगा ज्जातो वत्सक संस्तकः ॥ सहीनः शूद्र
धर्मैः ॥ शाहू लेगाश्च चारयेत् ॥ वैश्य स्त्री शूद्र संयोगा द्वा योगवत्स संस्तकः ॥ स शूद्रा द्वा यते धर्मैः पा
षाणे एक कर्म कर्तु ॥ सकुं हि मा भू मिं नू णे नास्य च जीवनं ॥ निषाद क न्या शूद्र स्य संगो द्य जनयेत्सुत
॥ तक्रोधकः कुंकु टकः इति प्रोक्तो द्वि संस्तकः ॥ दं क शा ल्वा सु सर्वत्र नामे ण कानां विधा य के ॥ योगे मा
धीश्वरिययोः जाति उल्लूक संस्तकः ॥ स लो क कर्म णा जीवे द्दु त मश्वां त्य जाति तः ॥ लो ह का र इति ख्या तो
लोह कर्मो स्य जीवनं ॥ तेषां तु गुण संयोगं ता ला शस्त्र विधायकः ॥ लक्षण का रे ॥ शस्त्रां गु लं षट्समे तं सप्त
हृं ह का भिधः ॥ शस्त्रा मी श यो वै रं मृत्यु कार्य यथा शभ ॥ इति लो ह कारः ॥ स्मृतिः ॥ तै लै अ मण य
त्राणां याव च ॥ प्रवर्तते ॥ ताव कर्म न कुर्वी त शूद्रां त्य ज स मी प्रतः ॥ कुंकु ट स्ये ह वनिता कुंभ कारेण स

२५० क०

११९

गता ॥ तस्याः सूनुस्त्विरव्यातः कुरुविंद इति स्फुटः ॥ कोशो यानि सवस्त्राणि रचयेदुमवृत्तये ॥ तुल्यो
सावंत्यजातीनां सधर्मसंतुपालयेत् ॥ शालीसंगतावेन वनितावर्त्तके नयदारहः ॥ तस्याः शाबरिका
भिरव्याः पुत्रोसौ लोके संमतः ॥ सहीनस्त्वत्यजातिभ्यः शुचिवासाविधायकः ॥ आभीरीकु कुयभ्या
योजातः सौख्यीरसंज्ञकः ॥ सकुर्यान्नसरीणां हि वासां स्वात्ममिवृत्तये ॥ तद्वपरीत्या जातो योनी
नीकर्त्ता सगुच्यते ॥ मार्गनापित योजातो योसोसां विस्मयसंज्ञकः ॥ हीनः सगुह्यकेशानां कुर्याद्वपनमंज
सा ॥ कुरुकातुं विशृंगाणिरक्तस्त्रावे प्रयोजयेत् ॥ जातो मेत्रेयशुक्लेण जातिधिको स्वयं सुतः
असौ बंधुलसंज्ञात्र अधमः सर्वजातिषु ॥ सुवर्णकारकिसणे धून्नाहेमादि पश्यति ॥ निषादनारी
संयोगात्पौष्टिकं जनयेत्सुतं ॥ सचपांसुसंज्ञो हि शणसूत्राविधायकः ॥ कर्त्ता च गोपिपदा
नां जीविका तस्य तदुनं ॥ पुच्छसंज्ञीषां सुलकासूते पावार्धे कामिधं ॥ कुर्यात्सुरगादीनां श
षेणेव च वर्त्तनं ॥ घासी ॥ मेदस्य वनिताका मासंगतां ध्रेणः ॥ इह ॥ सास्ते १२ अं पुत्रं नुरुक्तः स

११०

प्रकीर्तितः॥ प्रसिद्धो म्लेच्छदेशे स गोवधेनास्य वर्तनं॥ बंदिनी शूर संयं गाज्जात अंद 'लिकाभिधः॥ च
तुर्वर्णविहीमिनो सोमं जिहोरंगकरंगेकारकः॥ तेन रंगेन वासां साचि शणिरचूयेत्सर॥ हस्तस्त्रिंशं ले
ख्यं विचित्रं यद्विधातुं चि साधनं॥ स एव सूचिकः ख्यातः कर्तरीसू बेकाज्जंकः॥ मागध्यांशुत्रिया
ज्जात उल्मुको लो कर्म हंकृत॥ उग्रा सारसवी पुत्रो मौ केलि सेलिको भुवि॥ बहेतु सोतै लयं त्रे मुत्त
मश्चैय जातित॥ ते लोहिं सांयं चरवा कर्णना त्या पसंभवः॥ अतो मौ केलिको नित्यं निर्वास्यो नगा
हृदिः॥ उग्रजातं स्तुवे देद्यां मभू चरजकं विदुः॥ शूद्रायांश्च त्रापुग्रः॥ विप्राया वैश्यादौ देही॥ र
जको वर्णतोहीनिः प्रथम मभू त्य जैषुमः॥ वैश्यानिर्णे जनं कुर्यात्सुमरुत्यर्थमेव वा॥ रथकारस्य द
हिता सायोगव समागता॥ सूतेयं तनयं सोपि सूत्रधार इतीरितः॥ जाया जीवश्च शैलूषो नाज्यश
स्त्रं विशारदः॥ वेण्यामावत्तर्का ज्ञातः संचारः सूत्रवायकः॥ छागलीभ्यु ज्य कं टानुऔरभं मेघपा
लुकं॥ कुर्याद्दूपापि रांश्चित्रान्मेघाणां परिपालनं॥ आवर्तमंनुभार्यायां शो मका दुष्टपालकः॥

१५० क०

१२०

दि

शेभिकं देहिका मल्लुद्युक्तं लवण कर्मणि ॥ आयोगव्यां हि जाज्जातोधिगवणः कवचादिकृत् ॥ लर्मणाश्च
पत्माणं यथोद्गोभप्रवर्त्तयेत् ॥ मत्स्यान्जलचरानन्यान्धातयेदात्मरुतये ॥ नाव्यं कर्म प्रहरणं नद्यां
वर्षासुवाहयेत् ॥ नदीमुत्तारयेत् लोकान्तेभ्यश्चैच्छेदं न तथा ॥ धिगवण्यां तुष्णादाश्चर्मका र्क्ष्मसतः ॥ गोच ^{सुत}
र्मणा महिष्याश्च चर्मणा तस्य जीवनं ॥ आभीरस्त्री भेदेन सुत्रं शौंदि कं संजितं ॥ सुरांसकृत्वा विक्रीयक
यो नैनं च वर्त्तनं ॥ कर्मचंगलकात्पुत्रं वैदेहीपांडु शोपकं ॥ लोभं बुरुड जातित्वं सदा वंश विदारणं ॥
जातो निषादा देह्यां गारुडि डिं डिं मोत्तमः ॥ इत्यादि मनुः ॥ चंगलात्पांडु सोपाकस्त्वकसारव्यव
हारकृत् ॥ आहिं को निषादे न वैदेह्यामेव जायते ॥ विप्रायां वैश्यजा वैदेही ॥ त्वक्सारो वैष्णुः ॥ त
देह क्रिया जीवी ॥ अथं बुरुडः ॥ वैदेह्यामेव क्षत्रायां शूद्रजनिषादा हाहिं कः अथं वैष्णु जीवीश्च
पाकः ॥ चंगलेन तु सोपाको मूलव्यसन रत्तिमान् ॥ पुष्कल्या जायते पापः सदा नृजनगर्हितः ॥
मूलमुख्यव्यसनमसुविषोगो वध्यमाधुणं ॥ सैव वृत्तिः ॥ क्षत्रा गंश इजो निगद ॥ तस्माच्छूद्रा

१२०

यां पुष्कसी ॥ कसाई इति प्रासिद्धः ॥ निषादस्त्री तु चंडालात्सुत्रं त्यागसाधिनं ॥ १२ ॥ नगो चरं सूते
 व्यासानां भविगर्हितं ॥ केचिदादित्यपुराणे पृक्ताः ॥ निषाद्या ॥ प्यश देणकुक्कुटस्यः करेति सः ॥
 चक्रतो मरशलासिलकुटप्रासतो मरान् ॥ चक्राणि शस्त्रजालानि भेदिपात्तांश्च भूभुजां ॥ कुक्कु
 रानां प्रहर्ता च राजकुक्कुटखेलनः ॥ अंबुष्ठां जायते वेनो वेदे हे नरैकोति सः ॥ पट्टं वादयन् स्त्रीतं त
 राजादेशं प्रजापति ॥ पुष्कसः कुक्कुटो वेनस्त्रयः आण्यवासिनः ॥ आयोगव्यां दस्युना च सेरं धो र
 नाम जायते ॥ दस्युः पौंड्रकादिः प्रागुक्तः ॥ मगादिवधजीवी च पाशबंधे न नित्यशः ॥ राजस्त्रीणां
 सूतिकानां द्वाररक्षां करोति सः ॥ आयोगव्यां तु मैत्रेयो वेदे हादपि जायते ॥ प्रभाते वादये हं यं यशो
 राज्ञो ब्रवीति सः ॥ आयोगव्यां निषादात्तु धीवरो नाम जायते ॥ नावो नदीनां कर्त्ता सतां च संवादये स
 दा ॥ निषादाथ वेदे ह्यंकारावाकरोति सः ॥ चर्मणां छेदनं नित्यं सीवनं कथय विक्रयं ॥ नेषाद्या मेथ
 वैहा जायते चंद्रमेचकः ॥ आरण्यानां पशूनां स करोति च वधं सदा ॥ तस्य स्त्री गमनात्क्षत्ता

१५० क० श्वपाकं जनयेत्कृतं ॥ श्वमांसादमरण्यस्य पापं शूर्पो यजीविनं ॥ चंडालादपि वैदेह्यां पांडुसोप
 कसंज्ञकः ॥ उपानध्वमेणूनां विक्रयं हि करोति सः ॥ आहिंशुको निषाद्यां च वैदेहादपि जायते
 १२९ ॥ यो ह स्युः मां च वध्यानां परिरक्षां करोति च ॥ अंत्यावसायी चंडालान् निषाद्यां जायते नरः ॥
 इमं शानवासीति हृत्तिश्चंडालेष्वपि गृहीतः ॥ अनाथं नगराणां वंद्यं चैवं नयत्यपि ॥ शय्याभरण
 शास्त्राणि वध्यानां राजशासनान् ॥ निर्दिष्टं वधदंडं तु कृत्वा गृहं धृतिनित्यशः ॥ विवाहादिप्रकु
 र्वेति समाने वर्णसंकरे ॥ मृतागोब्राह्मणार्थं तु कदाचित्संतरेति ते ॥ न सिष्ठः ॥ नौ नीवीकानि
 षादानां ॥ कैवर्त्तानां मृगपशुघातो मांसविक्रयश्च ॥ आरुतानां हस्त्यश्वापिकारः ॥ अभी
 राणां गोजाविरक्षाधिग्वणानां चर्मकरणं ॥ तद्विक्रयजीवनं च ॥ तारावराणां चर्मछेदनं दीपा
 सनरक्षणं च त्रधारणं नराणां वाहनं च ॥ अयं कुराहारभोऽतिप्रसिद्धः ॥ तंतुवागत्वं हस्त्यश्वा
 रोपणानि कुक्कुराणां आंध्रमेदानां गृहद्वारा शुचिस्थानां दस्का शोधनं गह्यां ॥ स्पर्शनं नोचितं ॥ १२९

५५ स्त्रीणां तु नृणां च ॥ सर्वे बाह्याः सर्वे धर्मवहिष्कृता अन्यत्र प्राणि संक्षिप्तम् ॥ अहिंसादिश्च १ ॥ ५६

॥ मूत्रोद्ग्राहं न च कुरुति तत्त्वम् ॥ गुह्यांगस्पर्शः शौचमधो नापि तत्त्वम् ॥ चक्रवर्त्तं तातेलिकत्वे मि
ति स्मृतिमंजरी ॥ मधूकानां प्रातर्नृपति संस्तवो रव्या नव र्णनं निद्रा बोधनं ॥ प्रब्रज्या वसि
तानां याव जीवन्दा सवेति त्वं मूलवृत्ति त्वं शूर्पकरणं च ॥ ५७ ॥ कस गं मूले वक्षोषध्यादेः ॥ चंडा
लां त्याव सायिनां वनश्मशान रक्षणं गराग्नि विष प्रयोगश्च स्त्रीणां भर्तृशुश्रूषा नव्यं जन
पान संस्कारो नृत्यगीत का मसूत्राध्ययनं च ॥ यत्पुंसामन्तव्यं जनादि कार्यं तत्तस्त्रीणां मपि ॥
॥ आदि सर्व तुल्यः ॥ अहिंसा संत्यमस्तेयं शौचं मिन्द्रिय निग्रहः ॥ दानं दमो दया क्षांति सर्वे
षां धर्म साधन मिति याज्ञवल्क्योक्तेः ॥ पित्रोराष्ट्रिके सजाति को जननं ॥ वस्त्रं ह मादिदानं कर्तव्यं
मेत्युक्तं प्राक् ॥ शंखस्त्वन्यथाह ॥ सूतानां मन्त्र संस्कार क्रिया केशश्मश्रु लोमनख वापन रत्ना
नविलेपनालंकरणं च दमन योग्याश्चानपोषणानि कर्माणि ॥ योग्याश्चानंघ्रासादि ॥ शत्रुः प्रतीहा
र रक्षा ॥ दौत्यो मागधानां मृदंगवीणा वेणुवाद न नृत्यगीत सिद्धि कोपस्थान गाथा लोक प्रत्युषः

प्रबोधनानि कर्मणि ॥ सिद्धिरिति ॥ कोपसमये तच्छमक गाथां पठेत् ॥ जय जीवेति शब्दः सिद्धिः
 सार्थः ॥ ओं वृक्षानां केशवमृगैर्विमोचनो न्मादकं क्लीबज्वरं रापस्मारकुमारचिकित्सापौष
 णिकर्मणि ॥ कायशूलस्य शूलकाः शिन्वाः ॥ तासां मोचनं मेदः वैदेहवृक्षैश्चैदनसीनां
 वनरंजनावनिर्णेजनवापीतडागोदकपानारामावकरशोधनानि कर्मणि ॥ गुग्गाणां कुंजरग्र
 णराजश्च त्रधारणबन्धनागारसंयमनानि ॥ वेनानां लुंघनध्रुवनक्रोदानियुद्धमाया
 शबरेन्द्रजालनिकर्मणि ॥ नियुद्धबाहुयुद्धं ॥ मायाशंबरं ॥ लाघवाद्भयपरिवर्तनं ॥
 इन्द्रजालिमसद्वस्त्रदर्शनादि ॥ कुकुरानां प्रहरणं करणचक्रतोमरभिर्दिपालप्रासा
 सिपरशुलुगुडकोहजालीकासंधानानि ॥ प्रहरणरायुधं ॥ लोहजालिकाकवचं ॥
 आयोगवानामपस्करणतक्षणकुंभकरणानि ॥ सुदर्णरत्नलोहासिर्मेव तित्ताचे

ति॥ पुत्रसन्तानानगरवीथीसंरक्षणजार्णानां मथ्यमतः॥ हरिणालेरव्यपः छेदनानि॥ म
धुपानां माक्षिकोदुरणं बिलुकर्तनं कृपादिस्वननं च॥ चंडालाः गंडमशानसरक्षणशूल
पारिवापनवध्यघातनानि कर्माणि॥ श्वपचानां चेतन॥ उग्रशोकस्य नाना कर्मणां विक
ल्मः समुच्चयो वा॥ अन्ये जातिविवेके सेयाः॥ इति संक्षेपः॥ ननु कलौ क्षत्रियवैश्याभौ
होभागवतेनवमस्कंधे॥ ईश्वराकृणामयं वैश्वसुभिर्त्रातोषविष्यति॥ यतस्तं प्रा
पराजानः संरुणं प्राप्स्यंतिवैकल्यो॥ देवापिर्योगमासृणयकलापग्राममाश्रितः॥ सो
मवंशंकलौ नष्टं कृतादौ रूपापिष्यतीति॥ इदं ददेऽपि॥ एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषा
णां महात्मनां॥ कथामात्राविशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भवि॥ देवाधिः शंतनो आता
परुश्चेस्वाकुवंशजः॥ कलापग्राम आसाते महायोगबलान्वितो॥ ताविहैत्यकलौ रते

वातु देवानुशिषितो ॥ वर्णाश्रमयुतं धर्मं पूर्ववत्प्रथयिष्यतः ॥ विष्णुपुराणेपि ॥ देवापिः पोरवो
। नामरुतश्चेद्वाकुवंशजः ॥ रुतेयुगद्रुहागत्यक्षत्रप्रावर्तकौ हितौ ॥ तथा ॥ महापद्मपतिः
स्थिन्नं दक्षत्रविनाशकृत् ॥ नंदश्च कलेरादौ परिक्षितौ नंतरं जातः ॥ अरभ्य भवतो जन्मयाव
दभिषेचनं ॥ एतद्वर्षसहस्रं तु शातं पंचदशोत्तरं ॥ पुराणां तेषां ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियावेश्याः
स्वर्णास्त्रयो द्विजाः ॥ युगे युगे स्थिताः सर्वकलावाद्यंतयोः स्थितिः ॥ अतः कथं द्विजः
संकरजा उक्ताः ॥ मैवं ॥ कलौ तु बीजभूतास्ते केचित्तिष्ठन्ति भूतले ॥ तथैव देवापि पुरुषां प्र
तंसमवाप्नुवन् ॥ इति विष्णुपुराणात् ॥ ब्रह्मक्षत्रविश्राः शूद्रां विजार्थं यद्रुहस्थिताः ॥ रु
तेयुगे हितैः साहं निर्विघ्नेषां भवन्निति ॥ मात्स्योक्तेः ॥ अं प्रचक्षते रूपैः स्वकर्मभ्रष्टाः ॥
क्षत्रियावेश्याश्च संत्येव कचिदित्यस्मत्पितृचरणाः ॥ यो पादतंत्रंगं नार्णवकर्णधा

रः शास्त्ररेषु निखिलेष्वपि मर्मभेत्ता ॥ योत्र श्रमः । के । कृतः कम । का । करेण प्रीतो
मुनास्त कृती बुधरा महृष्णाः ॥ ॥ ॥ इतीश । मंदु । मीमांसकनारायणभट्टसु ॥ ॥ ॥
रिसूनु रूष्णा भट्टात्मज कमलाकर भट्ट कृतेशूद्रधर्मतत्वे ॥ इत्यमलं करन स्वस्त्यंतं ह
निनिम्नं समाप्तम् ॥ समाप्तोऽयं ग्रंथः ॥ ॥ श्रीरामायनमः ॥ ॥

पूर्वपुराणवस्तुव्याख्ये वंशस्य पुस्तिका ॥ अपरेद्युः शुचिर्भूत्वा पूजयेच्च यथाविधि ॥ पदेवा
दारुपदेवा कवले भूतलेऽपि वा ॥ स पूर्वपंक्तिद्वयं कुर्यात् ॥ गोधूमेस्तंडुलैः शुभैः ॥ प्रथमाद
शसर्गाणां नवानां त्वपरा भवेत् ॥ उत्तरां दिशामारभ्य दक्षिणास्यां समापयेत् ॥ पूजयेत्तु कुसा
रीतां यागोरीयां विवेकिनीं ॥ त्रिषु लोकेषु यत्सत्यं यत्सत्यं ब्रह्मवादिषु ॥ पतिव्रता सुयत्स
त्यं तत्सत्यं तद्वत्सत्यं के ॥ चिंतितं सकलं कार्यं परिपश्यसि शोभने ॥ तदास्मिन् शकुने भू

हिकुमारीब्रह्मपिणी॥प्रथमःसर्गइत्युक्तोद्वातीदेशकस्तथा॥तृतीयःशकुनःश्लोकःस्तं
विचार्यविचक्षणः॥स्तुतिलिङ्गवर्जितःश्लोकः॥
शके॥३॥इश्वरनामसंवत्सरैचैत्रवद्यप्रतिपदांसौम्यचासेरइदं पुस्तकं कृष्णातीरंसा
।कीप्राममध्येनिर्मितंसमाप्तं॥
भट्टोपनायकगोविंदभट्टात्मजबाकेनलिखितं॥स्वार्थपराथंच॥पांडुरंगप्रसन्न॥
॥श्रीपुस्तकं दृष्ट्वा तादृशीलिखितंमया॥मूर्खहस्तेनदातव्यंएवंगदतिपुस्तकं॥श्रीराम॥

८२३३

रतिशङ्कमलाकरेदंपुस्तकं समाप्तं ॥ पांडुरंगभट्टः ॥